

Ratni zločin silovanja

Čitanka/Reader

Ratni zločin silovanja
Čitanka/Reader

Žene u crnom, 2013.
Jug Bogdanova 18/5
Telefon i fax: 011 26 23 225
zeneucrn@gmail.com
www.zeneucrn.org
Beograd

Uredile/i:
Staša Zajović i Miloš Urošević

Tehnička obrada:
Zinaida Marjanović

Publikacija je realizovana zahvaljujući solidarnoj podršci:
Mama cash Foundation , Global Found for Women

Sadržaj

Ratni zločin silovanja
Čitanka/Reader

Uvod 5

Suzan Braunmiller,

Protiv naše volje: muškarci, žene, silovanje 7

Gabriela Miškovski i Gorana Mlinarević,

Problemi sa slučajevima silovanja - Pogledi preživelih, tužilaštva i sudija na procesuiranje seksualiziranog nasilja u toku rata u bivšoj Jugoslaviji 15

Patriša Vizer Selers,

Sudsko gonjenje seksualnog nasilja u sukobima:
Značaj ljudskih prava kao sredstava tumačenja 85

Miloš Urošević,

Govoreći neizrecivo: grijeh šutnje ili rizik govora
(o zločinu silovanja u ratu i pravu) 115

Olivera Simić,

Seksualno zlostavljanje žena i eksploatacija dece od strane mirovnih snaga:
Slučaj Bosne i Hercegovine i Demokratske Republike Kongo 145

Vesna Nikolić Ristanović,

Trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije:
Uticaj rata, militarizma i globalizacije u Istočnoj Evropi 157

Uvod

Seksualno nasilje je jedna od brojnih posledica neravnopravne raspodele društvenih odnosa moći između žena i muškaraca. Imenovanje seksualnog nasilja kao takvog omogućile su nam žene organizovane u feminističkom pokretu krajem šezdesetih godina dvadesetog veka. Radikalne feministkinje drugog talasa feminizma su bile te koje su imenovale područje seksualnosti kao polje moći, tvrdeći da, kontrolišući žensku seksualnost, muškarci drže žene podređenim. Cilj muške opresije nad ženama jeste kontrola ženske seksualnosti kroz različite oblike seksualnog nasilja nad ženama.

Veliki je raspon muškog ponašanja koje žene prepoznaju kao seksualno nasilje, te je feministkinja Andrea Dvorkin, rekla da je „seksualno nasilje sve što se ženi događa u domenu seksualnosti protiv njene volje“. Pod seksualnim nasiljem se podrazumeva silovanje, silovanje u braku, silovanje u predbračnoj zajednici, seksualno uznemiravanje i ucenjivanje, prisilne seksualne radnje, incest, grupno silovanje, ratno silovanje, prostitucija, pornografija, seksualno ropstvo, prisilna trudnoća, uskraćivanje prava na kontracepciju, genitalno sakaćenje žena, kažnjavanje za lezbejsku seksualnost.

Određujući seksualno nasilje kao kontinuum - od neželjenog seksualnog odnosa preko prisilnog seksualnog odnosa do silovanja, feministkinja Paulina Bart je definisala:

- Neželjene seksualne odnose kao iskustvo u kome su žene odlučile ne odbiti seksualni odnos, ali su se osećale primoranima na pristanak,

- Prisilne seksualne odnose kao iskustva koja su žene opisale kao „slična silovanju“. U njima je muškarac uvek koristio konkretan oblik prisile, koristeći se u većini slučajeva pretnjama ili konkretnim fizičkim nasiljem,

- Seksualno uznemiravanje i seksualni napad, gde prvo uključuje različite kombinacije vizuelnog, verbalnog i fizičkog oblika zlostavljanja, dok drugo uvek uključuje fizički kontakt.

Silovanje u ratu je istovremeno muško nasilje nad ženama, dakle rodni zločin i ratno nasilje, dakle ratni zločin.

Čitanka/reader “Ratni zločin silovanja”, koja je pred vama jeste pokušaj da se tema zločina seksualnog nasilja nad ženama u ratu približi i da se o njoj govori. Čini se suviše važnim neprestano govoriti o ovoj temi.

Čitanka se sastoji od šest tekstova:

Tekst *Suzan Braunmiller* jeste prvi pokušaj jedne feministkinje da napiše istoriju silovanja i unutar nje, istoriju silovanja u ratu.

Tekst *Gabi Miškovski* predstavlja obimnu studiju krivičnog gonjenja slučajeva seksualnog nasilja u ratu u bivšoj Jugoslaviji.

Teskt *Patriše Selers* priča priče o sudskom gonjenju seksualnog nasilja u ratu kroz pravne mehanizme zaštite ljudskih prava.

Tekst *Miloša Uroševića* je pokušaj da se napravi presek puta od silovanja kao neimenovanog/nevidljivog/nekažnjenog zločina preko vidljivog zločina pa sve do zločina koji biva imenovan i kažnjen.

Tekst *Olivere Simić* je deo njene knjige koja se bavi seksualnim nasiljem nad ženama od strane pripadnika mirovnih misija, u Kongu i Bosni i Hercegovini.

Tekst *Vesne Nikolić Ristanović* govori o trgovini ženama u cilju seksualne eksploatacije u vreme i posle rata.

Tekstovi iz čitanke su pre svega namenjeni kao teorijsko-aktivistička podloga i podsticaj za zajedničko promišljanje i kreiranje novih vidova pravednosti iz feminističke perspektive, a pre svega, *Ženskog suda*.

Naime, krajem 2010. godine 7 članica Inicijativnog odbora/IO iz gotovo svih nekadašnjih republika SFRJ pokrenule su inicijativu za organizovanje *ŽS*. IO sada ima 10 organizacija iz svih država bivše Jugoslavije a Incijativni odbor je prerastao februara 2013. godine u Organizacioni odbor.

U okviru obimnih edukativnih aktivnosti na organizovanju *Ženskog suda – feminističkog pristupa pravdi*, ova čitanka/reader je takođe pripremljena za kurs o ratnom zločinu silovanja.

Staša Zajović i Miloš Urošević

Mart 2013.

Suzan Braunmiller

Protiv naše volje: muškarci, žene, silovanje

Američka radikalna feministkinja je 1975. godine napisala knjigu koja je odmah postala feministički klasik. U uvodu za svoju knjigu, autorka nam kaže: "Shvatila sam da je način na koji sam ja radije zaniijekala silovanje uvelike utjecalo na moj život." Knjiga ima dvanaest poglavlja: Masovna psihologija silovanja, U početku bijaše zakon, Rat (Prvi svjetski rat, Drugi svjetski rat, Bangladeš, Vijetnam), Nemiri, progoni i revolucije (Američka revolucija, Progoni, Proganjanje Mormona, Nasilje hordi protiv crnaca: KKK, Grupno nasilje protiv bijelaca), Dvije studije o američkoj povijesti (Indijanci, Ropstvo, Dodatak: povjesničari), Silovatelj iz policijskog zapisnika (Parovi, grupe i bande, Bezrazložni činovi, nastrana oskrvnuća, Silovanje s ubojstvom), Pitanje rase, Moć: institucija i autoritet (Zatvorsko silovanje: homoseksualno iskustvo, Policijsko silovanje, Seksualno zlostavljanje djece), Mit o herojskom silovatelju, Žrtve: Mjesto događaja (Svjesno maštanje o silovanju, Lijepa žrtva, Plavuša, bivša plesačica, pronađena ubijena u hotelskoj sobi, Priznanja: "Prisilio me je"), Žrtve: Zločin, Žene uzvraćaju udarac. Uvod za svoju knjigu autorka završava sledećim rečima: "U mom je obrazovanju nedostajalo nešto značajno i nešto o čemu je zastrašujuće razmišljati – način promatranja odnosa između muškaraca i žena, na seksualnost, snagu i moć. Mene, koja nikada nisam priznala ranjivost, moje feminističke sestre prisilile su da pogledam stvarnosti u oči. Ovu knjigu sam napisala kao žena koja je promijenila mišljenje o silovanju."

U trećem poglavlju svoje knjige autorka piše o silovanju u ratu i navodi primere četiri rata.

Rat

Čudan je taj muški stav spram silovanja u ratu. Sigurno će doći do silovanja. Neugodna, ali neizbježna činjenica. Silovanje je pratilo vjerske ratove. Silovanje je pratilo i revolucionarne ratove. Silovanje u ratovima nije obuhvaćeno određenjima ratova kao „pravednih“ ili „nepravednih“. Silovanje je bilo oružje terora na pohodu germanskih Huna kroz Belgiju u Prvom Svjetskom ratu. Silovanje je oružje osvete u pohodu Crvene armije na Berlin u Drugom Svjetskom ratu. Silovanje cvjeta u ratu, bez obzira na narodnost ili zemljopisni položaj. „Silovanje nije bilo moguće obuzdati – nažalost“ – izjavio je ministar vanjskih poslova kada se pakistanska vojska borila protiv Bangladeša. Silovanje se pojavilo i kao način na koji su američki novaci prikraćivali vrijeme tijekom razarajućih pohoda po visoravnima Vijetnama.

U savremeno doba, silovanje je po međunarodnom pravu označeno kao krivično djelo. Unatoč tome, silovanje u ratu ostaje i dalje svakodnevna pojava.

Postoje mišljenja da, kada se na ubijanje gleda ne samo kao na dopušteno nego i kao junačko ponašanje, podržavano od strane vlade, onda se razlika između oduzimanja života i drugih vrsta nedopustivog nasilja gubi, pa silovanje postane žalosni, ali neizbježni nusprodukt te potrebne igre, nazvane ratom. Silovanje je više nego simptom rata ili dokaz njegovog nasilničkog izgreda. Silovanje u ratu dobro je poznati čin, s dobro poznatim opravdanjima.

Rat muškarcima pruža savršenu psihološku pozadinu da daju oduška svom preziru prema ženama. Sama muškost vojničkog – surova moć oružja samo u njihovim rukama, duhovna povezanost između muškaraca ratnika, muška disciplina dobivenih i ispunjenih naredbi, jednostavna logika hijerarhijskog zapovjedanja – sve im to potvrđuje ono što su oduvijek slutili – da su žene sporedne, da su bezbačajne u svijetu koji nešto predstavlja, odnosno da su pasivni promatrači događaja u ringu.

Muškarci koji siluju u ratu, obično su muškarcima koji su postali neobični svojim ulaskom u najekskluzivniji muški klub na svijetu. Oružana pobjeda donosi grupnu moć o kakvoj se u civilnom životu može samo sanjati. Moć samo za muškarce. To neprirodno stanje svijeta bez žena postaje temeljna stvarnost. Oduzimanje života postaje značajnije od stvaranja života, a puška u ruci predstavlja moć. Bolest ratovanja hrani samu sebe. Određeni broj vojnika mora svoju novostečenu premoć dokazati – nekoj ženi, sebi samom, drugim muškarcima. U ime pobjede i moći oružja, rat muškarcima daje prešutnu dozvolu za silovanje. I u samom činu i u opravdanju, silovanje u ratu otkriva mušku psihu u naičišćem izdanju bez lazare „kavalirstva“ ili civiliziranosti.

Silovanje Sabinjanki, što je navodno prethodilo osnivanju Rima, još je jedan slavni primjer otmice žena u ratu.

Ostrogot Totila, koji je 546. godine pre nove ere osvojio Rim, zabranio je svojim vojnicima da siluju Rimljanke.

Jednostavno pravilo ratovanja sastoji se u tome da strana koja pobjeđuje, u pravilu, i siluje. Za to postoje dva osnovna razloga, pragmatični i psihološki, a niti jedan nema ničeg zajedničkog s plemenitošću gubitnika, niti s moralnom nadmoći junačke odbrane. Kao prvo, pobjednička vojska maršira keoz zemlju pobijeđenog naroda, pa je, dakle, očigledno da, ako se ima što za silovati, to će se činiti nad tijelima žena pobijeđenog neprijatelja. Kao drugo, silovanje je čin osvajača. To je više nego otrcana fraza. To nam pomaže da razumjemo zašto muškarcima u ratu siluju.

Proizilazeći iz vremena u kojem su žene bile imovina, pristup ženskom tijelu vrijedio je kao ratna nagrada.¹

U borbi za neki cilj, opravdano ideologijom ili čak Bogom, silovanje poprima razmere junačkog dijela. Za vrijeme vjerskih ratova u Francuskoj, žene su bile zdušno seksualno zlostavljane u ime boga, iako, vjerovali ili ne, bez njegovog blagoslova.

Kad pobjednička vojska siluje, sama opijenost pobjedom samo je dio tog čina. Nakon

---

1. Kako je silovanje u ratu bilo uobičajeni način plaćanja nakon bitke, nemoguće je govoriti o silovanju u ratu, a da se ne dotaknemo prostitucije, jer su ove dvije pojave povijesno povezane. To ne znači da su, u slučaju kada nije bilo prostitutki, muškarcima upražnjavali silovanje „da bi zadovoljili svoje potrebe“, već da su oba čina – silovanje žena protiv njene volje i kupovina tijela i usluga manje-više suglasne žene – bila u skladu s vojničkim shvaćanjem svojih prava i užitaka. Prostitucija u neposrednoj blizini vojnih logora povijesno je povezana s pojavom žena koje su pratile vojne logore, ali to je pogrešno tumačenje povijesti.

počinjenog dijela, silovanje možemo vidjeti kao dio prepoznatljivog obrasca terora i pokoravanja nekog naroda.

Napadački narod rijetko priznaje silovanje.²

Muškarci potčinjenog naroda, silovanje „svojih žena“ u pravilu doživljavaju kao krajnje poniženje, spolni coup de gradace. Stanovništvo pobijedenog neprijatelja naroda silovanje doživljava kao sastavni dio svjesnog neprijateljskog nastojanja da ga potpuno uništi. Ustvari, muškarci, po tradiciji, prisvoje silovanje „svojih žena“ kao dio vlastite muške patnje u porazu. Silovanje što ga čini pobjednik, neoboriv je dokaz stanja muške impotencije pobijedenog. Odbrana žene dugo je bila znak muškog ponosa, isto kao što je vlasništvo nad ženom bilo znak muškog uspjeha i statusa. Silovanje koje čini pobjednička vojska ruši sve preostale zablude o moći i vlasništvu muškaraca poražene strane. Tijelo silovane žene na taj način postaje ceremonijalno ratište, paradna staza pobjednika, pozdrava i zastava. Čin koji je izvršen nad njenim tijelom, ustvari je poruka muškarca muškarcu, živi dokaz pobjede jednog, a neuspjeha i poraza drugog.

U ratu se često događa da su muž ili otac prisiljeni gledati silovanje. Za silovatelja je silovanje žena u ratu čin protiv njenog muža ili oca, isto toliko koliko i protiv njenog tela. Tako, u ratu, kao i u miru, muževi glavni teret krivnje za taj užasni čin prebacuju na svoje žene. Posvećeno pravo vlasništva je zloupotrebjeno, a krivom se smatra sama imovina, tj. žena. Sustavno silovanje žena sa Škotske visoravni, što su ga počinile engleske vojne sile pri osvajanju Škotske, potpuno se uklapalo u jasni scenarij nacionalnog pokoravanja.

Prvi Svjetski rat

Kada su Njemci u kolovozu 1914. godine, zauzeli Belgiju, silovanje je nenadano dobilo ime međunarodne metafore belgijskog poniženja.

Zločini njemačkih vojnika nad čašću žena bili su tako učestali da se ne možemo oduprijeti uvjerenju da su bili odobravani i čak podržani od strane njemačkih časnika.

Vješti saveznički manipulatori su, gotovo preko noći, uspješno plasirali silovanje u svjetsku javnost kao karakteristični njemački zločin, kao dokaz sklonosti „izopačenih Švaba“ zločinačkom ratovanju.

Silovanje u ratu je povlastica teritorijalnog osvajanja.

Drugi Svjetski rat

Cilj nacizma bio je osvojiti, a ne samo pobijediti ili uvjeriti, i to je, naravno, bila srž stvari. Um koji je shvaćao – a potom i institucionalizirao – mase kao slabe i ženstvene, židovske mase kao osobito slabe i ženstvene, a boljševičke mase kao isto tako slabe i ženstvene, bio je um koji se prirodno okrenuo silovanju kao sredstvu ugnjetavanja.

---

2. Na japanskom otoku Okinava za vrijeme Drugog Svjetskog rata i za vrijeme Korejskog rata bilo je nekoliko razglašanih slučajeva sudskih postupaka zbog počinjenog krivičnog dijela silovanja u kojima se odbrana zasnivala na teško dokazivom identitetu počinitelja. Optuženi su bili crnci. Godine 1971. u vojnoj bazi u Njemačkoj pojavio se slični slučaj.

O analogiji između Židova i žena – i između prevlasti Arijevaca i muške prevlasti – koju je razglasio Treći Rajh, raspravljale su Eva Figes i Kejt Milet. Tu želim naglasiti da je, budući da je silovanje najbitniji čin kojim muškarac ženi pokazuje da je osvojena – poražena – njegovom nadmoći i snagom, bilo potpuno logično da se u okviru fašizma, njemački vojnik, u svom nastojanju da se dokaže kao pravi natčovjek, služio silovanjem. Ustvari, bilo bi krajnje nelogično da silovanje nije bilo jedno od oružja u vojnoj torbi njemačkog vojnika. Za Nijemce, kao i u određenoj mjeri za Japance, silovanje je igralo ozbiljnu i logičnu ulogu u dostizanju onoga što su oni vidjeli kao konačni cilj: potpuno poniženje i uništenje „inferiornih naroda“, te utemeljenje svoje vlastite nadržase.

Za Nijemce je, tehnički, silovanje Židovki bilo zabranjeno, pod strogom zabranom „oskrvnuća rase“ – zabrane zagađenja arijevske „krvi“, određeno Nirnberškim rasnim zakonima iz 1935. godine, koja se po vlastitoj, iskrivljenoj logici odnosila i na prisilni spolni snošaj, i na brak, i na izvanbračne veze.³

Spolno ponižavanje igralo je važnu ulogu kad su Nijemci stisnuli обруč oko varšavskog geta.

Zaplijenjeni njemački dokumenti predloženi ratnom sudu u Nirnbergu 1946. godine, potvrđuju uobičajenu primjenu silovanja kao oružja terora.

Kada su na red došli francuski tužitelji, na nirnberškom procesu bio je osvijetljen još jedan aspekt ratnog silovanja – silovanje kao način ratnih represalija i mjera odmazde.

Japanska vojska je u prosincu 1937. godine zauzela kineski glavni grad Nanking.

Na Međunarodnom vojnom sudu za Daleki istok, jedan od optuženih u Tokiju bio je i general Ivane Matsui, čovek koji je rukovodio napadom na Nanking.

Niti jedna silovana žena nije bila pozvana na sud da svjedoči.

Sud u Tokiju utvrdio je da je bilo „otprilike 20.000 silovanja u prvim mjesecima okupacije Nankinga“.

General Matsui je za svoju ulogu u Oskrvnuću Nankinga bio osuđen na smrt vješanjem.

Silovanje u koncentracijskim logorima i institucionalizirani logorski bordeli u kojima su žene držane protiv svoje volje, a za užitek vojnika, bili su jedan od najmračnijih načina zloupotrebe žena u Drugom Svjetskom ratu, gdje je pristanak na trajno silovanje bez opiranja nuđen kao mogućnost za preživljavanje.

Voljela bih da mogu tvrditi da je između oslobodilačke i osvajačke vojske u Drugom Svjetskom ratu postojala bitna razlika u odnosu i ponašanju prema ženama, i da težina dokaza koji su bili predloženi u Nirnbergu i Tokiju nedvojbeno to potvrđuje. Metode njemačke i japanske agresije jasno su uključivale otvorenu mržnju prema ženi kao dio sveopće filozofije nadržase, ali i kao vrlo pragmatično sredstvo terora. Silovanje se dobro uklopilo, bilo je čak i shvaćeno kao fašistički čin nadmoći. U prirodi je svake institucije gdje su muškarci odvojeni od žena i gdje im je dana dodatna moć puške, da tu povećanu moć upotrijebe protiv svih žena, jer je ženska žrtva silovanja u ratu izabrana, ne zato jer je predstavnik neprijatelja, već upravo zato što je žena, a prema tome i neprijatelj. Sve-muška vojska ne može, a da je ne prožme osjećaj vlastite muške nadmoći, i, u konačnoj analizi,

3. Oskrvnuće rase bilo je slično zabrani „mješanja rase“ koja je bila dio pravnog kodeksa na američkom Jugu prije i poslije ropstva, a skoro da uopće nije utjecala na silovanje crkinja od strane bijelaca.

ratna mašinerija sila Osovine samo je podigla tu mušku ideologiju do višeg stupnja, do neprihvatljivog pretjerivanja.

Ne želim tvrditi da je postojala jednakost u silovanju u Drugom Svjetskom ratu. Sumnjam da je, ustvari, tako. Ali ipak, saveznički vojnici jesu silovali, i to s entuzijazmom. Seksualno nasilje možda nije bilo logično oružje unutar općeg pojma „uništenja inferiornih naroda“, ali je za žene-žrtve bilo jednako poniženje. Motiv potpunog potčinjavanja lako možemo zamijeniti motivacijom (ili izgovorom) osvete. I tu ima neke logike. Mislim da su saveznička silovanja za počinitelja najčešće predstavljala radosni-oduševljeni izljev osjećaja protiv žena, prikriiven kao uzvišena, osvetnička borba, neobuzdani iskaz junaštva ratnika koji se bori za pravednu stvar.

Ruski vojnici jesu silovali.

Neke Berlinke počinile su samoubojstvo od straha pred silovanjem ili od stida što su silovane.

U Nirnbergu su sovjetski tužitelji pokušali prikazati kao je silovanje ruskih žena bilo dio sustavne nacističke kampanje terora i genocida. Na tokijskom sudu Saveznici su slično osudili Japance.

Silovanja njemačkih žena i djece koja su počinili ruski časnici i vojska bila su u pravom smislu riječi sustavna.

Sovjetsko silovanje bilo je tim više ironično jer su baš oni toliki značaj pripisivali „Novom Sovjetskom Muškarcu“ – za kojega se u ratu pokazalo da je ustvari onaj stari, poznati muškarac.

Po dobroj staroj tradiciji pobjedničkog junaka, osloboditelju su često nudena ženska tijela iz ženskog osjećaja „pravedne nagrade“ ili avanture, ali i, što je stvarnije i uvjerljivije, iz ozbiljne ekonomske nužde.

Slobodno preduzetništvo, ta mutna linija koja odvaja ratno silovanje od ratne prostitucije, ne može se jasno odrediti. Silovatelji su pokušavali, nudeći ženama novac, čin silovanja pretvoriti u čin kurvanja, u kojem slučaju i žrtva dijeli odgovornost. Njemački i japanski vojni bordeli u koje su prisilno smjestili pobijedene žene, smatrani su na nirnberškom i tokijskom sudu kao primjer ratnih zločina sila Osovina.

Ipak, postoji stvarna razlika između silovanja i prostitucije u ratu, jer uvijek postoje muškarci koji iz izbora ili naklonosti siluju.

Bangladeš

Indijska vojska Indire Gandi uspješno je protjerala zapadne Pakistance i naglo završila rat u Bangladešu, kad su se u američkim novinama počele pojavljivati male vijesti s nagoveštajima o masovnim silovanjima bengalskih žena. Bangladeška vlada Seika Mujibura Rahmana, kao priznanje za osobito stradanje bengalskih žena od strane pakistanke vojske, sve silovane žene proglasila „narodnim herojima“ rata za nezavisnot. Međutim, u tradicionalnom bengalskom seoskom društvu, u kojem žene vode zatvorene i zaštićene živote, žrtve silovanja često bivaju odbačene.

Bengal je bio autonomna provincija sa 75 milijuna ljudi, službeno Istočni Pakistan, kad

je u ožujku 1971. godine bangladeška vlada uz pomoć Indije, proglasila nezavisnot. Da bi ugušili otpor, Zapadni je Pakistan poslao trupe na istok. Za vrijeme devetomjesečnog terora koji je Indija okončala dvotjednom vojnom interencijom, živote je, vjerovatno, izgubilo 3 milijuna ljudi, 10 milijuna ih je prebjeglo preko granice u Indiju, a 200.000, 300.000 ili 400.000 žena (navodili su tri različita podatka) bilo je silovano. Osamdeset posto silovanih žena bile su muslimanke, kao i većina stanovništva u Bangladešu, iako ni hinduskinje, kao ni kršćanke, nisu bile izuzete. U skladu s islamskom vjerom, većina bengalskih žena živjela je u purdah, strogoj osami, koja uključuje odvojene, zatvorene odaje, razdvojene od muškaraca, čak i u vlastitim kućama. Pakistanci su također bili muslimani, ali tu prestaje svaka sličnost.

Za vrijeme devetomjesečne represije, seksualno su napadane i osmogodišnje djevojčice i sedamdesetpetogodišnje starice. Pakistanski vojnici nisu silovali bengalske žene samo na licu mjesta, na tisuće njih nasilno su odvodili u svoje logore, gdje su im služile za noćnu upotrebu. Da bi im onemogućili bijeg, držali su ih gole. U nekim su logorima vojnicima prikazivali porno filmove.

Neki izvještaji govorili su i o 80 nasrtaja u toku jedne noći, što je zloupotreba tijela koju ne mogu sasvim shvatiti čak niti sada, dok pišem ove retke. Dok djevojke nisu prihvatile punu dnevnu kvotu, ne bi im dali dnevnu porciju hrane.

Silovanje, otmica i prisilna prostitucija pokazali su se kao tek prvi krug poniženja bengalskih žena u devetomjesečnom ratu.

Gotovo svaka pregledana žrtva silovanja imala je spolnu bolest.

Najozbiljniji problem bila je trudnoća. Bilo je oko 25.000 trudnih žena, a 5.000 žena uspjelo je izazvati pobačaj raznim domaćim metodama.

Silovanja su bila tako sustavna i proširena da je to morala biti svjesna vojna taktika, „koju su zapadni Pakistanci isplanirali s namjerom da stvore novu rasu“, ili da oslabe bengalski nacionalizam.

Događaji u Bangladešu bili su jedinstveni u jednom pogledu. Silovanja žena u ratu i složene posljedice masovnog nasilja prvi su put u povijesti pobudili ozbiljnu međunarodnu pozornost.

Vijetnam

Vijetnamski rat, ne samo dvadesetogodišnja američka upletenost, već i sam početak s prvobitnom borbom za nezavisnot od Francuskih kolonijalista, sociološko je iskušenje za silovanje.

Zabrana nasilja nad vlastitom sestrom ili sestrom bliskog prijatelja, među muškarcima je dio kodeksa časti; nadalje, anonimnost žrtve je značajni činilac pri silovanju, budući da je nepoznatu ženu lakše lišiti njene ljudskosti.

Vijetnam je bio labavo organizirani rat bandi, žene su dobile od svih strana.

I tako dolazimo do Amerikanaca – gdje se prvo moramo osvrnuti na institucionaliziranu prostituciju jer, kako se američka prisutnost u Vijetnamu povećavala, tako je i prešutno vojno shvaćanje da su ženska tijela ne samo ratna nagrada, nego i osnovna namirnica poput

Coca-Cole i sladoleda da bi nam dečki bili zdravi i zadovoljni, ušlo u opću praksu. A, ako novčana dostupnost ženskim tijelima nije sama po sebi promicala ideologiju silovanja, nije je niti kočila.

Tradicija vojnih javnih kuća razvila se u Vijetnamu davno prije dolaska Amerikanaca. Sustav bordela bio je tradicionalni dio vijetnamskog društva. Prostitucija je bila stara tradicija. Ali kako je dugi rat napredovao, prostitucija je za tisuće južnovijetnamskih žena sve više postajala jedino održivo gospodarsko rješenje.

Američka je vojska u posao prostirucije ušla postepeno; to je bio proces eskalacije povezan s eskalacijom rata. Iza te eskalacije stajala je pretpostavka da muškarci u ratu trebaju spolno korištenje ženskog tijela.

Većinu žena u bordelu činile su izbjeglice koje su za rata izgubile domove i obitelji. Djevojke su zbog spolnih bolesti svaki tjedan pregledavali vojni liječnici.

Vojni bordeli u bazama („Gradovi grijeha“, „Diznilendi“ ili „Bum-bum saloni“) bili su izgrađeni odlukom divizijskog zapovjednika, generala s dvije zvjezdice i bili su pod neposrednom operativnom komandom zapovjednika brigade s činom pukovnika. Vojni su bordeli u Vijetnamu očito postojali uz blagoslov glavnog zapovjednika kopnene vojske Vilijama Vestmorelanda, ambasade US-a u Sajgonu i Pentagona.

Spolne bolesti, osobito gonoreja, bile su glavna briga vojske u Vijetnamu.

Žao mi je što ne spada u okvir ove knjige da istraži život vijetnamskih žena koje su, kao neposredna posljedica strane vojne prisutnosti u njihovoj domovini, postale „Zanimanje: prostitutka“. Izuzev mornarice koja je pokušala uspostaviti razmjerno strogi moralni kodeks, upotreba ženskih tijela u vojnim bazama smatrala se načinom da nam „dečki budu sretni“. Od časnika se nije očekivalo da se bave kurvanjem; ta je institucija bila namjenjena običnom vojniku, onom koji je najmanje koristi imao od Vijetnama, onog kojeg je trebalo tješiti i smirivati – možda zbog toga što se borio u ratu koji nije shvaćao i jer se svakog dana suočavao s mogućnošću da bude ubijen.

Na vrhuncu moći, SAD su u Južnom Vijetnamu imale nešto manje od 550.000 vojnika, dvadeset divizija pješništva i mornaricu. Dvije divizije koje su djelovale u srcu stanovništva – deveta divizija u Delti Mekong i divizija Amerikal (kojoj je pripadao i poručnik Vilijam Keli), koje su djelovale uz obalu – bile su na osobito lošem glasu po zločinima i strahotama.

Unatoč snažnoj propagandi za vrijeme tog dugog rata, američki vojnici nisu vjerovali da ikoga „oslobađaju“, niti ih je itko doživljavao kao osloboditelje. Vojnici na terenu trajno su bili u nezadovoljnom, poluborbenom stanju. Bilo je tako lako silovati u vodovima.

Silovanje i pljačka u ratu idu ruku pod ruku.

Tako je u dvogodišnjem ratu u Koreji, za silovanje bilo više osuda, nego u osam godina dugoj upletenosti SAD u Vijetnamu. Moramo se prisjetiti da su SAD u Koreji imale najviše 394.000 vojnika prema 543.000 vojnika u Vijetnamu.

Silovanje je igralo ulogu i u najzloglasnijem zločinu vijetnamskog rata, pokulju u Mi Laju 16. ožujka 1968. godine. Zahvaljujući Sejmoru Heršu, koji je prvi objavio vijest o ratnoj istrazi o Mi Laju i vojnom suđenju poručnika Vilijama Kelija koje je uslijedilo, i koji je napisao iscrpan izvještaj o razaranju Mi Laja, dobivamo pogled na nesmetani, kontinuirani rat protiv žena kao dio općeg, većeg nasilja.

Članovi Čarlijeve satnije, postrojbe satnika Ernesta Medine koja se nalazila u okviru divizije Amerikal, počeli su zlostavljati žene u okolini baze u provinciji Kvang Ngai, mjesec dana prije uništenje Mi Laja.

Sustavno streljanje staraca, žena i djece u Mi Laju počelo je u ranim jutarnjim satima. Do pola jedanaest većina obijesnog uništavanja nenaoružanih ljudskih bića (procjene se kreću između 190 i 567), Vojna divizija za istraživanje zločina odlučila se za 347) već je bila obavljena i vojnici su se odmarali – lutali su, pušili, postupno spaljivali kolibe i kuće koje su preostale, strijeljali zarobljene i ranjene kratkim rafalima. Tada su dvojica vojnika, Džej Roberts i Ron Haberle, dopisnik i fotograf kojima je odbrambeni stožer dao zadatak da službeno izvijeste o „akciji“ Mi Laj, bili svjedoci prvom pokušaju silovanja tog dana.

Najmanje tri člana Čarlijeve satnije bila su službeno optužena za silovanje kod pokolja u Mi Laju.

Tri mjeseca nakon Mi Laja dogodilo se još jedno grupno silovanje koje su počinili vojnici 11. pješačke brigade, divizije Amerikal, u blizini divizijskog stožera kod Ču Laja. Vojska ga je ocijenila kao „ozbiljni incident“. U to su bila umješana dvojica časnika i najmanje četvorica vojnika.

Silovanje je bilo, po riječima jednog vijetnamskog veterana – standardni operativni postupak.

Priredio Miloš na osnovu knjige
Protiv naše volje: muškarci, žene, silovanje,
prevela Željka Mrkić, Zagorka, Zagreb 1995

Gabriela Miškovski i Gorana Mlinarević

„... i da se ne dogodi nikome nigde na svetu“

**Problemi sa slučajevima silovanja —
Pogledi preživelih, tužilaštva i sudija na
procesiranje
seksualiziranog nasilja u toku rata u bivšoj
Jugoslaviji**

Izdavaštvo: Selmain Çalişkan

Brita Amorin, Lizette Dennis, Jessica Mosbahi, Paul ChristensenBeate Kriechel

Posebna zahvalnost Vahidi Nainar za pomoć pri izdavanju sadržaja

Prelom: Ute Blay

Prevod: Ana Pandey

Studija je podržana grantom

Open Society Institute & Soros Foundation Network

Uvod

Za organizaciju *medika mondijale*, seksualni zločini u ratu su tokom proteklih 17 godina predstavljali ključnu temu. Od samog nastajanja, organizacija je težila ka ispunjenju dva cilja: prekidanju prakse nekažnjivosti zločinaca koji su počinili silovanje u ratu, kao i zaustavljanju trivijalizacije seksualnih zločina počinjenih u ratu, koji su predstavljani kao neizbežna kolateralna šteta.

Silovanja u ratu su u prošlosti retko procesuirana. U retkim prilikama, kada su protiv počinilaca vođeni postupci, glavni cilj je bio ponovno uspostavljanje vojnog poretka i discipline. Nakon Drugog svetskog rata, međunarodno pravo je ušlo u novu eru. Međutim, pravda za žene koje su preživjele silovanje u ratu je imala vrlo malu ulogu.

Dva primera: silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja nisu procesuirani tokom procesa suđenja u Nirnbergu. Premda su tužioci iz Francuske i SSSR-a opisivali silovanja, seksualna sakaćenja i prisilne abortuse i pominjali bordele unutar koncentracionih logora, nijedan od ovih zločina nije procesuiran. Vojnici japanske vojske su bili ozloglašeni zbog silovanja počinjenih u Azijsko – pacifičkom regionu. Međutim, vojni tribunal u Tokiju se bavio isključivo onim slučajevima koji su dospeli na naslovne strane svetskih novina, poput masovnih silovanja 1937. godine, prilikom napada na grad Nanking u Kini, i kao takvi se nisu mogli izbjeći. Rasprostranjeno, dobro organizovano i sistematsko seksualno porobljavanje žena iz Azije u takozvanim 'kućama za utehu' je bilo potpuno zanemareno. Nekoliko žena koje su preživjele i danas se bore za priznanje ili, u najmanju ruku, za pravo da umru u dostojanstvu.

Žene iz Bosne su bile prve koje su 1992. godine prekinule ćutanje o silovanjima u ratu i govorile svim novinarima, makar na samom početku, o svojim iskustvima kako bi sprečile da se zločini ponove. Ženske grupe su radile na podizanju svesti javnosti i zatražile kraj nekažnjivosti.

Posledica toga je bila je da su formirana dva ad hoc tribunala - za bivšu Jugoslaviju i Ruandu. Težeći ka učinkovitim suđenjima, *medika mondijale* je uvek podržavala napore Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Istovremeno je postojala svest da je njena odgovornost prvenstveno okrenuta prema ženama kao potencijalnim svedokinjama.

Međunarodno tužilaštvo je pre petnaest godina još uvek bilo na početku i mnogo grešaka je počinjeno. Na primer, zaštita svedokinja na početku je bila naročito zanemarena, a u odeljenju za zaštitu svedoka nije bilo ni dovoljno osoblja, ni dovoljno novca. *medika mondijale* je dobijala mnogo pritužbi. Svedokinje su se žalile da im se ne ukazuje poštovanje: osećale su se zlostavljano, nisu bile obaveštavane o toku suđenja itd. Živele su u konstantnom

strahu dok je većina počinitelja i dalje bila na slobodi i živela bez ikakvih uznemiravanja. U Lašvanskoj dolini, u centralnoj Bosni, ratni zločinci su bili prve komšije svojih žrtava. Nije bilo potrebe da direktno prete svedokinjama da bi ih zastrašili.

Medika mondijale je imala gorka iskustva i sa MKSJ. Tribunal u Hagu je naredio organizaciji Medika Zenica da priloži poverljive medicinske i psihološke podatke o jednoj od žena koja je preživela silovanje u ratu, a bila je svedokinja u postupku. Poverenje klijentkinja je bilo iznevereno i budućnost saradnje sa sudovima je dovedena u pitanje. Da li je individualna terapija uopšte moguća ukoliko klijentkinja ne može da se pouzda u poverljiv odnos između terapeutkinje i klijentkinje? Odnos poverenja je neophodan za sve preživjele kako bi mogle da rekonstruišu delove svojih života.

Od tada, *medika mondijale* insistira da pravo na poverljivost bude obavezno za lekarke i psihološkinje prilikom razgovora sa njihovim klijentkinjama. Međunarodni krivični sud sada prepoznaje pravo poverljivosti u odnosu lekar –pacijent, mada samo diskrecionu odredbu. Pravda ne bi trebalo da se ostvaruje na štetu individualnih procesa prevazilaženja traumatskog iskustva.

Iako svedočenje u sudu nije deo procesa isceljenja per se, ono ne bi trebalo ni da dovede do retraumatizacije ili izneverivanja odnosa poverenja koji je neophodan za pružanje psihološke podrške. Istovremeno, ključno je da se preživjelima omogući da doprinesu procesuiranju počinitelja. Na primeru svedočenja onih koji su preživeli Holokaust, vidimo da je čin svedočenja u sudu za njih bio od vitalnog značaja kako bi „ponovo osetili da su deo sveta“. To naročito važi za seksualno nasilje, zbog toga što su zločini koji uključuju seksualno nasilje često trivijalizovani i poricani. Samim tim, dolazi do izolacije žena koje su preživjele seksualno nasilje, što uvećava razaranje koje je nastalo samim zločinom.

Kritika u vezi sa zaštitom svedokinja je uzeta u obzir i sami postupci su se tokom godina promenili. Ova studija pokazuje da većina svedokinja oseća da im MKSJ ukazuje poštovanje. Primer sudova u Bosni i Hercegovini, opisan u ovoj studiji, međutim, ukazuje da ovo ne važi za sve sudove. Odeljenje za zaštitu svedoka u Sudu za ratne zločine u Sarajevu ima dramatično mali broj zaposlenih, a u kantonalnim i okružnim sudovima u Bosni i Hercegovini, ovakve jedinice uopšte ne postoje. Mnogo toga zavisi od arbitrarnih i individualnih odluka, kao i od individualne ekspertize tužilaca i policijskih službenika. Kancelarija tužioca u sudu za ratne zločine u Sarajevu je naročito preopterećena. Veliki obim posla je nastao zahvaljujući strmoglavom prilivu predmeta koji su bili na čekanju i zbog konstantnog nedostatka finansija i osoblja, što je dovelo do situacije u kojoj je komunikacija sa svedokinjama svedena na minimum.

Nekoliko svedokinja sa kojima je obavljen razgovor za potrebe ove studije navodi da je od suštinske važnosti da se sudovi ophode sa poštovanjem prema svedocima. One smatraju da u pogledu broja zaposlenih i novca, podrška i zaštita svedoka treba da ima veću važnost. Ovo se naročito odnosi na kantonalne i okružne sudove koji bi trebalo da budu poboljšani

u vezi s tim. S obzirom na to da se veliki broj počinitelja i silovatelja procesuiraju upravo u ovim sudovima, a da veliki broj preživelih živi u blizini, podrška i zaštita su još značajnije.

Studija otkriva različite nedostatke tužilaštva i samih procesa suđenja u oba ova suda. Takođe, dovodi se u pitanje mit o naročito patrijarhalnom bosanskom društvu i naročito stidljivim Muslimankama. Medijsko izveštavanje tokom 1992/1993 godine je oblikovalo javni diskurs o silovanjima u ratu. Prvi izveštaji i dokumentarci o silovanjima tokom rata u Bosni su predstavljali muslimansko društvo kao naročito patrijarhalno. Ovakva percepcija preovlađuje i dalje. Novinar iz SAD i dobitnik Pulicerove nagrade, Roy Gutman, je napisao: „U konzervativnom društvu, u kom su Muslimani iz ruralne Bosne odrasli, žene tradicionalno ostaju čedne do braka. Silovanje je trauma sa dalekosežnim posledicama za ove žrtve koje su dobro upoznate sa strahovima od odbacivanja, ostrakizma, i od života bez braka i dece.“⁴ Muslimanke koje su preživele silovanje su, prema tome, okarakterisane kao naročito čedne i često opisivane kao izuzetno tihe.

Seksualno nasilje svakako ostaje ogroman tabu u našim društvima i često se povezuje sa društvenom stigmatizacijom. Međutim, ideja da je muslimansko društvo u Bosni i Hercegovini naročito podložno stigmatizaciji je potpuno pogrešna i u to vreme je korišćena kako bi se istakla razlika. Skrivena poruka je bila: Muslimani i Muslimanke iz Bosne ne mogu biti deo civilizovane Evrope zbog toga što se u Bosni i Hercegovini, nasuprot svim drugim zemljama severne i zapadne Evrope, postupa loše prema ženama.

Zapanjujuće je kako ovakav mit dugo opstaje, uprkos tome što svi dokazi pokazuju suprotno. Nijedan novinar leta 1992. godine, ne bi mogao da napiše nijednu reč o silovanjima u ratu da žene iz Bosne i Hercegovine nisu progovorile o ovim zločinima pred njihovim kamerama. Nisu govorile o ovim zločinima posramljeno već otvoreno i besno. Dok katolička crkva i dalje osuđuje abortus, čak iako je trudnoća nastala nakon silovanja, muslimansko društvo i njihovi verski lideri stvari vide drugačije. Već 1992. godine, fatva je objavila da muslimansko društvo treba da prepozna žene koje su silovane u ratu kao žrtve i da se prema njima ophodi sa poštovanjem. Mladi imam iz Zenice, gde je osnovan prvi terapijski centar za silovane žene Medika Zenica, u aprilu 1993. godine, je učinio mnogo kako bi podržao njihov rad. Upućivao je žene koje su izbegle sa sela da potraže savet od Medike Zenice i vrlo otvoreno dopuštao ženama koje su silovane da izvrše abortus, ako trudnoća nije trajala duže od 4 meseca.

Federacija Bosne i Hercegovine, jedan od dva entiteta koji sačinjavaju državu Bosnu i Hercegovinu, je jedina postkonfliktna zona u svetu u kojoj su žene koje su preživele silovanje prepoznate kao žrtve rata i mogu da traže penziju na osnovu toga. Iako ova studija ukazuje na neke slabosti u primenjivanju ovog zakona, on je kamen temeljac kad je reč o društvenom priznavanju i reparaciji za one koji su preživeli zločine u ratu.

---

4. Roy Gutman, uvodna reč za Aleksandru Stigemayer, (ur.), *Masovna silovanja. Rat protiv žena u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet Nebraska, Linkoln i London, 1994. str. ix

Sve ovo ne bi bilo moguće da nije bilo posvećenog rada ženskih organizacija u Bosni i Hercegovini i samih žena koju su preživele silovanje, upravo onih žena za koje se smatralo da će zbog sramote ćutati.

Ova studija otkriva da je značajan broj žena imao podršku članova porodice prilikom svedočenja na sudu, takođe da je ogroman broj žena bio spreman da izdrži suđenje zbog toga što su htele da zločinci budu smatrani odgovornim i krivim. Ova studija, čak pokazuje da, premda većina svedokinja želi da svedoči pred kamerom, one to čine iz različitih razloga. Opšti zaključak je da se žene koje su preživele silovanje ne uklapaju ni u jedan od stereotipa i žele da budu viđene kao individue. Sudovi vrlo često ne žele da priznaju svoju odgovornost za to što su u brojnim slučajevima žene koje su preživele seksualno nasilje u ratu odbijale da svedoče. Umesto da analiziraju zbog čega samo deo ukupnog broja svedoka čine žene i zbog čega mnogo žena koje su preživele silovanje odbijaju mogućnost da svedoče, sudovi se okreću uobičajenim stereotipima i svaljuju krivicu na same žene ili na čitavo društvo. Ne samo žene koje su preživele silovanje, već i istražitelji, tužioci i sudije se bore da izađu na kraj sa sramotom od seksualnog nasilja, što utiče na njihovu predstavu o svedokinjama kao i na komunikaciju sa njima. Važan prvi korak bi činio obavezan trening u vezi sa ovom temom za sve članove suda tokom kojeg bi oni mogli da se osvrnu i na sopstvenu nelagodu i koji bi im omogućio da se suoče sa ovim problemom na opušteniji način. I kad je reč o pravnom treningu, neophodan je interdisciplinarni pristup.

Seksualno nasilje u ratu može biti uspešno procesuirano samo ako su strategije istraživanja istovremeno sveobuhvatne i fokusirane. Takođe, neophodno je da sudovi promene svoj stav prema preživelim. Sudovi treba da razmotre na koji način mogu da ostvare saradnju sa ovim ženama, umesto što ih zastrašuju i ucenjaju lažnim obećanjima da bi svedočile.

Ova studija pokazuje da je za mnoge žene važno da na sudu govore o silovanjima koje su preživele. Ovo je deo šireg prikaza pitanja „Prava i pravde“ koje je postavila *medika mondijale*. Nekoliko pitanja je bitno u ovom kontekstu: u kojoj meri pravne institucije pružaju ženama koje su preživele silovanje osećaj pravde, osnažujući ih na taj način za budućnost? Koje prepreke moraju da budu uklonjene da bi se to ostvarilo? Žene u mnogim zemljama, a naročito u postkonfliktnim zonama imaju samo ograničen pristup mehanizmima pravde, i žene koje su preživele silovanje retko nalaze pravdu u sudovima. Ovakva situacija rađa potrebu da se do pravde stiže kroz alternativne mehanizme: kakve standarde ili prakse su žene razvile u različitim zemljama kako bi pravda bila zadovoljena? Kakav je doprinos simboličnih tribunala kakav je *Ženski tribunal*, održan u Tokiju 2000. godine, koji je, strogo se pridržavajući pravnih procedura, uspeo tamo gde sudovi u Tokiju nisu, i konačno omogućio bivšim „ženama za utehu“ da svedoče na sudu? Kako bi lokalne ili narodne rasprave, nalik na arbitrarne ženske sudove koji su uspešno korišćeni u slučajevima nasilja nad ženama u nekim regijama Indije, mogle da budu prilagođene konkretnim ženskim potrebama?

Ovo su samo neka od pitanja o kojima se razgovaralo na međunarodnoj radionici koju je organizovala *medika mondijale*, 2008. godine⁵ na kojoj je učestvovalo 50 ekspertkinja i eksperata u oblasti seksualnog nasilja u oružanim sukobima, uključujući pravnike i aktivistkinje i aktiviste iz 30 zemalja. Prvi zaključak je bio da se jaz između međunarodnih pravosudnih institucija i pravnih aspekata uopšte i svakodnevnog života žene često ne može premostiti. To su dva potpuno različita sveta, dva različita jezika i sa ograničenim vezama. Samo mali broj žena može aktivno da učestvuje tokom procesa. Drugi zaključak radionice je bio da se odgovornost međunarodnih tribunala i sudova ne odnosi samo na svedokinje, već treba da se odnosi i na aktivistkinje koje su u kontaktu sa potencijalnim svedokinjama i samim tim su u velikoj opasnosti tokom i nakon rata. Treći zaključak je da se inisistira na traženju alternativnih i praktičnih mehanizama pravde kao i da međunarodni standardi u budućnosti treba da se razvijaju na osnovu već postojećih pristupa koje su koristile žene, jer su daleko kompatibilniji sa njihovom stvarnošću od postojećih pravnih okvira na državnom nivou.

Društvenu pravdu nije moguće svesti na pravnu pravdu. Suđenja su nesumnjivo važan korak ka ostvarenju pravde jer daju društveno priznanje patnji preživelih. Oni (treba) da pokažu solidarnost društva sa preživelim i da marginalizuju počiniocima, a ne žrtve. Ovo priznanje je naročito značajno za žene koje su preživele seksualno nasilje u ratu. Procesuiranje zločina počinjenih u ratu na međunarodnim i nacionalnim sudovima je srećom u porastu. Međunarodni krivični sud je nastao 2002. i on može da procesuirati ratne zločine i zločine protiv čovečnosti počinjene širom sveta, premda sa ograničenjem. Sjera Leone, Kambodža, a uskoro i Bangladeš pokušavaju da se suoče sa svojom prošlošću kroz sudove za ratne zločine. Prvo suđenje za ratne zločine po osnovu novog međunarodnog krivičnog prava će početi 2010. godine u Nemačkoj. Ignace Murwanashyaka, lider pobunjeničke grupe plemena Hutu FDLR (Forces Democratiques de Liberation du Rwanda - demokratske snage za oslobođenje Ruande) je trenutno pod istragom za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti počinjene u Demokratskoj republici Kongo. Ova situacija stavlja pred nemački pravni sistem izazove bez presedana u pogledu podrške i zaštite svedoka. Prema tome, važno je podeliti iskustva: šta se pokazalo kao dobro, a šta ne, koji su izazovi, šta advokati i sudije mogu da nauče od drugih eksperata i ekspertkinja poput psihološkinja/ psihologa ili bivših svedokinja koje moraju biti prepoznate kao ekspertkinje za sopstveno pravo, kao što je slučaj u ovoj studiji.

Dr. Monika Hauser

Zahvalnost

Takođe bismo želele da se zahvalimo aktivistkinjama ženskih organizacija i članicama NVO koje su na razne načine podržavale ovu studiju: *Centar za žrtve torture* – Sarajevo, *GERC Sumeja* – Mostar, *Izvor* – Prijedor, *Medica* – Zenica, *Sekcija žena logorašica*, Udruženja logoraša Kantona Sarajevo, *Vive Žene* – Tuzla i *Žene Ženama* – Sarajevo.[...]

---

5. Tražeći pravdu/ Aufder Suche nach Gerechtigkeit, Konferencijski izveštaj *medike mondijale* iz septembra 2008, Bad Honnef, *medika mondijale*, septembar 2008, dostupno na nemačkom: www.medicamondiale.org

DEO I

**Procesuiranje silovanja pred
Međunarodnim krivičnim sudom
za bivšu Jugoslaviju
i sudom za ratne zločine**

1. Silovanje u ratu u Bosni i Hercegovini – izveštaj komisije eksperata

Savet Bezbednosti UN je 6. oktobra 1992. godine, zatražio od generalnog sekretara da uspostavi ekspertsku komisiju koja treba da ispita i analizira informacije o zločinima protiv čovečnosti i ratnim zločinima počinjenim na teritoriji bivše Jugoslavije. Komisija je predala svoj prvi izveštaj oko tri meseca kasnije, 10. februara 1993. godine. Izveštaj je potvrdio ozbiljno kršenje međunarodnog humanitarnog prava uključujući i rasprostranjenost silovanja. Činjenica da su ova silovanja bila sistematska i rasprostranjena bila je u fokusu dalje istrage ove Komisije.⁶

S obzirom da nije bio dovoljno zaposlenih, ni dovoljno finansijskih sredstava, Komisija je u svom radu nailazila više na prepreke nego na podršku.⁷ Jedan od najistaknutijih članova Komisije, profesor američkog prava, Cherif Bassiouni, je kasnije sumirao „nismo uopšte imali sredstva kako bi obavili istragu ratnih zločina koju nam je Savet bezbednosti UN-a ... poverio“.⁸ Sam Bassiouni je sakupio milion dolara i ubedio kolege sa svog pravnog fakulteta na univerzitetu De Paul, u Čikagu, da omoguće da se uspostavi baza podataka i donira prostor za dokumentacioni centar.

Njegova uloga u Komisiji je takođe bila odlučujuća prilikom vođenja istrage o silovanjima. Nakon što je u jesen 1993.⁹ postao predsedavajući Komisije, promenio je sastav Komisije, koju su do tada činili samo muškarci, angažujući profesorku Christine Cleiren da ispita pravni osnov za procesuiranje seksualnog nasilja u ratu i sudiju Hanne Sophie Greve da ispita zločine počinjene u okolini Prijedora, u koncentracionim logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje. On je takođe prikupio novac za temeljnu istragu u vezi sa seksualnim nasiljem.¹⁰ Tim sačinjen od skoro 40 pravica, ekspertkinja za mentalno zdravlje i prevoditeljki je nastao u februaru i martu 1994. da bi se mogao sprovesti terenski rad. Nancz Patterson, tužiteljka iz Njujorka sa mnogo iskustva, koja je specijalizovana za seksualne zločine i zlostavljanje dece se priključila kao pravna koordinatorka. Tim je sproveo 223 intervjua koji su bili senzibilisan koncipirani po pitanju roda i traume i

---

6. Privremeni izveštaj komisije eksperata uspostavljene shodno Rezoluciji 780 (1992) Saveta Bezbednosti UN, 26. Januar 1993, S/25274, str.17.

7. Za više detalja o političkim borbama koje su skoro paralisale rad komisije videti Pierre Hazan, *Pravda u vremenu rata. Istinita priča u pozadini MKSJ*, Teksas A&M, University Press, 2004; John Hagan, *Pravda na Balkanu. Procesuiranje ratnog zločinca u tribunalu*, University of Chicago Press, 2003.

8. Hazanov citat (2004), str.27

9. Britanska vlada je sprečila da Bassiouni bude postavljen za predsedavajućeg Komisije i kasnije za glavnog tužioca MKSJ. Bassiouni je verovao da su ga videli kao Muslimana suviše okrenutog žrtvama i prema tome pristrasog. Videti njegovu uvodnu reč Hazan 2003.

10. Judith G. Gardam i Michelle J. Jarvis, *Žene, oružani sukob i međunarodno pravo*, Kluwer Law Internationale, Hag, London, Boston, 2001, str.157.

osigurao zaštitu i privatnost ispitanica.¹¹ UN su prekinule rad Komisije u aprilu 1994, što je bilo tri meseca pre predviđenog roka, i dovelo je do toga da 200 žena koje su preživjele silovanje u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, 7 u Srbiji i nepoznat broj u Turskoj, nije imalo mogućnost da govori o svojim iskustvima.¹²

Dokazi silovanja

Konačni izveštaj Komisije se odnosio na pitanje „silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja“ i sačinjavao je 70 strana o mogućim strateškim srazmerama ovih zločina¹³. Iako je rat trajao do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u novembru 1995. godine, izveštaj Komisije do danas predstavlja najuticajnu i najsveobuhvatniju istragu o seksualnom nasilju tokom rata u bivšoj Jugoslaviji.

Suočena sa „desetinama hiljada optužbi za silovanje i seksualne napade“¹⁴ Komisija je odbacila većinu opštih optužbi i prepoznala 1100 slučajeva silovanja sa približno 800 žena koje su preživjele silovanje a koje je bilo moguće identifikovati i koje su dale informacije o konkretnom mestu, vremenu ili imenima počinitelaca. Komisija se suzdržala od pravljenja bilo kakvih procena, ne samo zbog toga što baza podataka nije bila konstantna, već i zbog toga što bi to narušilo sliku u javnosti imajući u vidu da je prijavljen veliki broj silovanja i grupnih silovanja. Ipak, Komisija je dopustila „da je moguće da još 10 000 prijavljenih slučajeva mogu da budu u vezi sa seksualnim nasiljem“¹⁵. Komisija je takođe priznala da veliki broj slučajeva silovanja ostaje neprijavljeno, zbog opšte društvene stigmatizacije, a naročito u ratu. Oko 55 % od ukupno 1100 prijavljenih slučajeva se odnosilo na silovanje i seksualne zločine u koncentracionim logorima, i od tog broja oko 160 žena je moglo biti identifikovano. Oko polovina tih koncentracionih logora bila je u nadležnosti srpskih snaga. Hrvatske ili muslimanske snage su ili odvojeno, ili zajednički, vodile jednu četvrtinu logora, a jedna četvrtina je bila pod nepoznatom komandom. Od 223 žene koje je Komisija ispitala, 82 su dale iskaze o silovanju ili drugim oblicima seksualnog nasilja. Od tog broja 42 su bile žene, a 6 muškarci. Ostali su videli da su druge osobe silovane ili na drugi način seksualno zlostavljane.¹⁶

Celokupan izveštaj Komisije o svim oblicima kršenja međunarodnog prava ukazuje na to da se u svim oblastima u kojima su se odvijale borbe, komandujuća grupa odnosila

---

11. Za dalje čitanje o poteškoćama i ograničenjima videti završni izveštaj komisije eksperta UN, 1992, Aneks IX.a *Istraga o seksualnim napadima*

12. Kathrin Greve, *Vergewaltigung als Völkermord. Auf klärung sexueller Gewalt gegen Frauen vor internationalen strafgerichtshöfen*, Baden-Baden, 2008, str.76, Fn471

13. Uglavnom u Aneksu II i IX završnog izveštaja Komisije eksperata UN, 1992.

14. Završni izveštaj 1994, Aneks IX, str.4

15. Završni izveštaj 1994, Aneks IX, str.7

16. Važno je zapaziti da je komisija radila na prikupljanju podataka kada je rat u bivšoj Jugoslaviji bio na vrhuncu. Za sopstveni terenski rad Komisija je zavisila od dozvole onih koji su kontrolisali različite teritorije i prema tome uspešno završila terenski rad samo u izbegličkim kampovima u Hrvatskoj i u manjoj meri u Sloveniji. Vlasti zadužene za Srbiju i Crnu Goru u kojima je takođe bilo mnogo izbeglica nisu dale dozvolu za obavljanje intervjuua.

prema civilnom stanovništvu sa surovošću. Iako je Komisija pronašla jasne dokaze zverstva počinjenih sa svih strana, ona je takođe smatrala da „nema činjeničnog osnova za tvrdnju da postoji moralni ekvivalent između zaraćenih strana“¹⁷. Komisija je ustanovila dovoljan broj dokaza koji ukazuju na sistematski i organizovan obrazac napada na ne-srpsko stanovništvo sa jasnim ciljem da se određene oblasti Bosne i Hercegovine očiste i postanu etnički homogene. Prema izveštaju Komisije, to je učinjeno prisilnim isterivanjima, odvođenjima u koncentracione logore i deportacijama, masovnim silovanjima i ubistvima. Ista sredstva su korišćena i od strane hrvatskih i muslimanskih snaga, doduše samo delimično i u manjoj meri, iako bosanski Muslimani nisu pokazivali da postoji namera za ono što se naziva 'etničko čišćenje'¹⁸.

Obrasci silovanja

Prilikom analize podataka koji se odnose na silovanje i seksualne napade, Komisija je napravila razliku između nasumičnih ili 'oportunističkih' silovanja i silovanja i seksualnog nasilja kao sastavnog dela napada. Fokus istrage bio je na drugim stvarima, na primer, na 'vezi između silovanja i etničkog čišćenja'.

Komisija je napravila kategorizaciju silovanja i drugih seksualnih zločina identifikujući 5 različitih obrazaca, bez obzira na etničku pripadnost počinitelaca ili osoba koje su preživjele silovanje.¹⁹

Mesta van logora:

- Silovanje i drugi seksualni zločini su se dogodili pre nego što je došlo do rasprostranjene ekspanzije sukoba u toj oblasti. Ovi napadi su se dešavali tokom pljačkanja, pretresanja kuća i namera im je bila da zastraše određenu etničku grupu;
- Silovanja i drugi seksualni zločini su se dešavali često u javnosti i paralelno sa sukobima u toj oblasti.

Mesta u logorima:

- žene i devojčice su silovane od strane jednog, više ili grupe muškaraca tokom perioda od nekoliko nedelja ili meseci u svim logorima;
- žene i devojčice su silovane u određenim logorima gde su dovođene samo da bi bile silovane i seksualno zlostavljane;
- žene i devojčice su bile zadržavane u logorima kao nagrada za vojnike i druge borce.

Prema izveštaju Komisije, silovanja u prvoj kategoriji koncentracionih logora su se odigravala u 'kolektivnim centrima' uspostavljenim nakon što je ciljna populacija određene

---

17. Završni izveštaj 1992, str. 37, 149

18. Završni izveštaj 1992, str. 29-37, 110-150

19. Završni izveštaj 1992, Aneks IX C. Analiza pregleda

oblasti opkoljena. Vojnici, stražari, pripadnici paravojnih formacija i drugi civili su imali manje više slobodan pristup logorima i zatvorenicama u ovim 'kolektivnim centrima'. Oni su izjavili da se sve dešavalo tako što bi oni ušli, izabrali žene i devojke pojedinačno ili u grupama i vodili ih na različita mesta kako bi ih silovali najčešće u prisustvu drugih. Žene koje su tako odvedene su ili ubijali ili vraćali u centre.

Za drugu kategoriju logora, Komisija je navela da su takva mesta poput specifičnih ustanova u kojima su žene i devojke zadržavane radi silovanja i gde su ih muškarci vrlo često silovali. Ukoliko bi žene ostale u drugom stanju nakon silovanja, oni su ih zadržavali sve dok nije bilo prekasno za abortus. Komisija je ovakava mesta klasifikovala 'kao deo politike etničkog čišćenja'²⁰.

U treću kategoriju spadaju takozvani 'bordeli' u kojima su žene i devojčice držane u svrhu pružanja seksualnih usluga vojnicima i drugim muškarcima. To su bili hoteli ili privatne kuće, gde su odvodili žene koje su oteli iz njihovih kuća ili koje su već bile u logorima. Komisija je ustanovila da su ove žene najčešće ubijane, za razliku od žena u drugim logorima koje su najčešće razmenjivane.

Komisija je takođe utvrdila da postoje značajni dokazi o seksualnom nasilju nad muškarcima. Napadi su uključivali genitalno sakaćenje (prisilno obrezivanje, kastraciju, genitalno prebijanje, odrgrizanje genitalija, vezivanje žica oko penisa ili testisa), ubacivanje predmeta poput flaša ili štapova u anus i prisilni oralni seks. Izveštaj ukazuje da su seksualni napadi nad muškarcima tipično obavljani u javnosti i za cilj su imali poniženje.²¹

Broj prijavljenih slučajeva silovanja je počeo da opada u novembru 1993. godine, što je u saglasnosti sa porastom medijskih izveštaja o silovanju koji ukazuju, kako Komisija navodi, da su komandanti bili u mogućnosti da kontrolišu počinioce da su to hteli.²²

Zaključci

Komisija je potvrdila da je silovanje u ratu rasprostranjeno i ustanovila određene obrasce seksualnog nasilja nad ženama i muškarcima, mada, nad muškarcima u manjoj meri. Komisija je takođe ustanovila da su sve strane činile silovanja, međutim, da je najveći broj prijavljenih žena koje su preživele silovanje bile žene muslimanske vere iz Bosne i Hercegovine, a najveći broj počinilaca Srbi iz Bosne i Hercegovine. Obrasci silovanja „ukazuju da je politika sistematskog silovanja postojala u određenim područjima ali ostaje

---

20. Završni izveštaj 1992, str.59, 248

21. Za rasprostranjene oblike seksualnih napada na muškarce i silovanje muškaraca videti Eric Steiner Carlson, *Skrivena rasprostranjenost seksualnih napada na muškarce u toku rata, Posmatranje otvorene traume za muške genitalije: Britanski žurnal kriminologije, 2005- dopunjeno izdanje 27. april 2005.*

22. Završni izveštaj 1992, str.56, 237

da se dokaže da li se celokupna politika odnosila samo na ne-Srbe²³. Prema tome, predlog komisije je bio da se u ovom slučaju zanemari ono što su nazvali 'oportunističko' silovanje a da fokus istrage i tužilaštva bude „korišćenje silovanja kao etničkog čišćenja“²⁴.

Rad komisije je bio izuzetan, naročito ako uzmemo u obzir ograničenja u pogledu vremena, sredstava, politika i rata koji se odvijao, što je sve učinilo takvu istragu nemogućom. Pored toga, istraživački tim je razvio izvanrednu rodno senzitivnu metodologiju.²⁵ Međutim, iz današnje perspektive se neki od parametara korišćenih kako bi se ustanovili obrasci silovanja mogu dovesti u pitanje, posebno kategorizacija mesta u logorima kao i razlikovanje i pravljenje hijerarhije između 'oportunističkih' i silovanja koje su u vezi sa 'etničkim čišćenjem'.

Komisija je u drugu kategoriju svrstala logore, koje su mediji u to vreme nazivali 'logori za silovanje' – to su logori koji su uspostavljeni sa jednom svrhom a to je da žene budu silovane i ostavljene u drugom stanju. Ovi objekti za pritvaranje su po mišljenju Komisije predstavljali deo politike „etničkog čišćenja“. To je problematično iz dva razloga. Prvo, ključni elementi ove kategorije kako su navedeni u izveštaju Komisije – učestala silovanja, prebijanja, mučenja i izjave silovatelja da su radili po naređenju ili sa ciljem da žena ostane u drugom stanju - se pojavljuju i u svim drugim slučajevima silovanja u drugim logorima. Istraživanje o različitim oblicima, obrascima i funkcijama seksualnog nasilja u ratu je još uvek nedovršeno. Stoga, ne znamo da li su takvi logori, čija je jedina svrha bila silovanje žena, uopšte postojali, a ako jesu, da li su bili rasprostranjeni. Ono što možemo da kažemo, da se sve optužbe, bilo pred MKSJ ili pred sudom za ratne zločine, odnose na kolektivne centre generalno ili na takozvane 'bordele'. Moguće je da je veliki obim seksualnog nasilja u logorima generalno doveo do pretpostavke da su neki od tih logora bili uspostavljeni isključivo za silovanje žena. U svakom slučaju, prema kategoriji 'logori za silovanja' se mora obazrivo postupati.

Hijerarhijska kategorizacija logora koju je Komisija sastavila je stvorila osnov za preporuku Komisije da treba staviti fokus dalje istrage i tužilaštva na silovanja koja su u vezi sa 'etničkim čišćenjima' a da se zanemare silovanja i seksualno nasilje počinjeno u druge svrhe. Međutim, prema navodima same komisije, žene i devojke su najčešće umirale u 'bordelima', na primer, to su bile privatne kuće u koje su žene dovođene gde su bile zatvorene da bi pružale seksualne usluge vojnicima. Prijavljeno je da je mnogo žena i devojaka odatle nestalo. Zanemarivanje onoga što je komisija nazvala 'oportunističko silovanje' - bilo u opštim logorima, tokom pljačkanja kuća ili u 'bordelima' – je značilo da se zanemaruje na hiljade silovanja kao i činjenica da je mnogo, ako ne i većina, tih žena umrlo.

Tokom prvih godina rada MKSJ, fokus procesuiranja seksualnog nasilja je počivao na definiciji zločina pod različitim pravnim odredbama tribunala, pre nego na fokusiranju

---

23.. Isto, str. 50, 253

24. Isto, Aneks IX, str.9, 10

25. Isto, Aneks IX A, *Istraga o seksualnim napadima*

na specifične funkcije seksualnog nasilja. Ipak, kako možemo videti kasnije u poglavlju 4.1, hijerarhijska distinkcija između silovanja koja su u vezi sa 'etničkim čišćenjima' i 'oportunistička' silovanja su se pojavila u nekim presudama i kasnijim optužnicama protiv optuženih koji su imali više činove.

Ovo se takođe ogledalo i u činjenici da nema primetne strategije za istraživanje i procesuiranje čitavog spektra silovanja i seksualnog nasilja u ovom ratu i njegovim različitim dimenzijama i kontekstima. Tako se, na primer, nijedno suđenje pred MKSJ nije bavilo silovanjima koja su povezana sa smrću ili prisilnom prostitucijom ili trafikomom.²⁶

2. Međunarodni Krivični sud za bivšu Jugoslaviju

Savet Bezbednosti Ujedinjenih Nacija je rezolucijom 827 uspostavio Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, 25. maja 1993. godine. Savet je u Rezoluciji izrazio „veliku uzbunu“ za kršenje međunarodnog humanitarnog prava, koje je uključivalo izvštaje „o masovnim ubijanjima, masovnim, organizovanim i sistematskim odvođenjima u logore i silovanjima žena“.²⁷[...]

2.1 Mandat i pravna osnova

Tribunalu je dat mandat da „vodi postupke protiv osoba odgovornih za ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991 (napomena autorke).²⁸[...]

Tvorci statuta su prepoznali kao zločine 4 navedena oblika kršenja međunarodnog prava u statutu MKSJ:

- ozbiljne povrede Ženevskih Konvencija iz 1949;
- kršenje zakona i običaja ratovanja (Haška konvencija iz 1907 i 4 Ženevske konvencije);
- genocid;
- zločini protiv čovečnosti.

Marginalizacija seksualnog nasilja se naročito ogleda u tome što se silovanje ne nalazi na listi ovih ratnih zločina za koje se smatra da su najstrašniji, takozvane 'ozbiljne povrede' Ženevske Konvencije, kao što su ubistvo sa predumišljajem, mučenje, neljudsko ponašanje, ozbiljno uništavanje imovine ili protivzakonita deportacija.[...]

Postojeći zakoni ne samo da ignorišu težinu seksualnog nasilja u svim njegovim oblicima, već ignorišu žensko iskustvo rata uopšte. Oni svakako „oslikavaju mušku perspektivu onoga

---

26. Jedino je Foča suđenje ...30

27. UNSB, Rezolucija 827/1993, 25. Maj 1993.

28. Statut MKSJ dostupan na sajtu MKSJ: www.icty.org/sections/legallibrary/statuteofthetribunal

što je fundamentalno za međunarodnu zajednicu, što ne mora biti u životnom iskustvu žena²⁹. Tvorcima statuta MKSJ nisu doveli u pitanje rodnu predrasudu u okviru postojećeg humanitarnog prava, osim jednog izuzetka - silovanje je uvedeno kao zločin u klasifikaciji zločina protiv čovečnosti.³⁰

Kako statut MKSJ prepoznaje samo silovanje, drugi oblici seksualnog nasilja su ostali neimenovani. Neuspeh da se drugi oblici seksualnog nasilja uvrste u statut MKSJ je zaprepašćujući, imajući u vidu da je Savet Bezbednosti UN u to vreme tvrdio da „podržava tvrdnju da je seksualno nasilje nad ženama jedna od najvažnijih briga zbog kojih je uspostavljen MKSJ“.³¹

2.2 Posebna pravila za seksualno nasilje

Pravilo 96 ograničava količinu dokaza koje optuženi može podneti u slučajevima seksualnog nasilja. Pravilo kaže da u slučajevima seksualnog napada:

(i) neće biti potrebno potkrepljivanje svedočenja žene koja je preživela seksualno nasilje;

(ii) pristanak se neće dozvoljavati kao sredstvo odbrane ukoliko je žena koja je preživela:

a. bila izložena nasilju, ili pretnjama nasiljem ili je imala razloga da se plaši fizičkog nasilja, zatvaranja, ili psihološkog nasilja; ili

b. imala razloga da veruje da će drugi biti izloženi nasilju, ukoliko pruži otpor;

(iii) prethodno seksualno ponašanje žrtve neće biti uzeto u obzir kao dokaz.³²

Ovo dokazno pravilo koje su donele prve sudije u MKSJ, označava fundamentalno odbacivanje ustaljenog pravnog nepoverenja u iskaz žene koja govori o silovanju. Suprodstavlja se diskriminatornim efektima stigmatizacije silovanja koju izaziva društveno i kulturno reprodukovanje rodne stereotipizacije. Ni kod jednog drugog zločina (silovanje

---

29. Hilary Charlesworth and Christine Chinkin, *Rod Jus Cogens*, 1993, 15 Human Rights, str.63

30. Nepobitni dokaz u izveštaju komisije eksperata je uveliko odgovoran za suštinsko uključivanje. Zločini protiv čovečnosti su prvi put formulisani u statutu Nirnberškog tribunala 1945. Za razliku od ratnih zločina i teških povreda međunarodnog prava, zločini protiv čovečnosti ne moraju nužno biti povezani sa oružanim sukobom. Zločin protiv čovečnosti mora biti sistematski ili rasprostranjen, da se dešava u kontekstu neke vrste napada na civilno stanovništvo.

31. Judith G. Gardam i Michelle J. Jarvis, *Žene, oružani sukob i međunarodno pravo*, Kluwer Law Internationale, Hag 2001, str.150. Videti takođe Fn 93, str.150 u kome autorke daju detaljnu referencu za doprinose članova Saveta Bezbednosti.

32. Pravilo 96, proceduralna i dokazna pravila MKSJ od 4. oktobra 1994. dostupna na www.icty.org/sid/136

žena od strane muškaraca čini preko 90% svih slučajeva silovanja³³) se krivica i sramota zločina ne može tako lako preneti sa počinioca na žrtvu. Sudnica nije oslobođena negativne percepcije da je žena koja je preživela silovanje sama nekako isprovocirala ili 'prizvala' silovanje. Ovakva društveno i kulturno proizvedena percepcija kao i očekivanja kako 'pristojna' žena ili devojka treba da se ponaša, ulaze u dokazni postupak ukoliko se ne preduzmu odgovarajuće mere. Način oblačenja ili aktivni seksualni život povređene žene često se prikazuju na sudu kao dokaz pristanka na seksualni odnos i stoga kao dokaz da su optužbe lažne.

Bez potkrepljivog dokaza, prilično često se sumnja da žene koje su preživele silovanje lažno optužuju muškarce. S obzirom da se većina silovanja dešava bez svedoka, žene se često odlučuju da ne prijavljuju silovanje. One ne žele da se izlažu ponižavajućim procedurama da bi na kraju doživele da silovatelji izađu iz sudnica kao slobodni muškarci. To je jedan od razloga zbog kojih se silovanja širom sveta retko prijavljuju. [...]

3. Sud Bosne i Hercegovine i sud za ratne zločine

3.1 Pravni sistem u Bosni i Hercegovini

Pravosuđe

[...]Pravosuđe u Bosni i Hercegovini je podvrgnuto značajnim reformama koje je nadgledala međunarodna zajednica počevši od 1996, ali najaktivnije od 2001. kada je visoki predstavnik za BiH uspostavio Nezavisnu pravosudnu komisiju.³⁴[...]

Sudski sistem u Bosni i Hercegovini se sastoji trenutno od 48 sudova prve instance (28 opštinskih sudova u Federaciji Bosne i Hercegovine, 19 osnovnih sudova u Republici Srpskoj i jedan osnovni sud u okrugu Brčko) i 16 sudova druge instance (10 kantonalnih sudova u Federaciji Bosne i Hercegovine, 5 okružnih sudova u RS i jedan Apelacioni sud u okrugu Brčko). Pored toga, svaki entitet ima Vrhovni sud kao najviši apelacioni sud.³⁵ Sistem tužilaštva se sastoji od 10 kantonalnih kancelarija tužioca u Federaciji Bosne i Hercegovine, 5 kancelarija okružnih tužilaca u RS, jednu u okrugu Brčko, i 2 na nivou svakog entiteta.³⁶ Pored toga, Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska imaju svoje Ustavne sudove kojii štite ustave entiteta za koje su nadležni. [...]

---

33. Prema statistici iz 2008. o zločinima u nemačkoj 99,2% počinitelaca su bili muškarci i 95,5% ukupnog broja silovanja su bile žene. Polizeiliche kriminal statistic 2008, Bundesrepublik Deutschland, hrsg. V. Bundeskriminalamt, Wiesbaden 2008.

34. Visoko sudsko i tužiteljsko veće, *Istorija i uloga nezavisne sudske komisije*, dostupno na www.hjpc.ba/doc/ijcarch/?cid=160,2,1

35. Visoko sudsko i tužiteljsko veće, *Godišnje izveštaj 2008*, str. 61, dostupno na www.hjpc.ba/intro/gizvještaj/?cid=4276,2,1

36. Isto

3.2 Uspostavljanje i mandat suda Bosne i Hercegovine

Sud Bosne i Hercegovine je uspostavljen u saglasnosti sa zakonom o sudovima Bosne i Hercegovine i uspostavilo ga je Visoko Predstavništvo BiH koje je delovalo kao zamena za parlamentarnu skupštinu, u novembru 2000. godine³⁷. Osnovni cilj ovog suda nije bio da procesuirat ratne zločine, već da se bavi organizovanim kriminalom. Samo pet godina kasnije, vođen je prvi proces za ratne zločine u sudu.[...]

Krivično odeljenje suda Bosne i Hercegovine počelo je sa radom u januaru 2003. Prve odluke su bile u vezi sa slučajevima falsifikovanja, trafikinga i trgovine narkoticima. Prvo suđenje za ratne zločine je završeno 4. aprila 2006. godine, nakon usvajanja presude u slučaju br. KPZ 32/05 (K -127/04) protiv Abduladhim Maktoufa. Glavni pretres je počeo 23. juna 2005. godine, a presuda prve instance je doneta 1. jula 2005. Optuženi Abduladhim Maktouf je proglašen krivim za zločine nad civilima počinjene u ratu i osuđen na 5 godina zatvora. Ovu presudu je potvrdio Apelacioni sud odlukom od 4. aprila 2006. [...]

3.2.3 pravni osnov za procesuiranje seksualnog nasilja

[...]Samo krivični zakon Bosne i Hercegovine prepoznaje silovanje i druge oblike seksualnog nasilja kao zločine protiv čovečnosti. Krivični zakon Bosne i Hercegovine iz 1998. prepoznaje silovanje i prisilnu prostituciju samo kao ratne zločine nad civilima, ali uopšte ne prepoznaje druge oblike seksualnog nasilja.[...]

3.2.6 Definicija silovanja

[...]Krivični zakon Bosne i Hercegovine prepoznaje silovanje i druge oblike seksualnog nasilja počinjene tokom rata kao zločine koji pripadaju zločinima protiv čovečnosti ili kao ratne zločine počinjene nad civilima.³⁸ Dok u krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine³⁹ ne postoji tačna definicija šta sve potpada pod silovanje, u Komentaru o krivičnim zakonicima BiH stoji da je neophodno da dođe do penetracije kako bi se čin smatrao silovanjem. U trenutnoj praksi, u Krivičnom sudu za ratne zločine sudi se za silovanje ukoliko je došlo do vaginalne ili analne penetracije.[...]

---

37. Kancelarija visokog predstavnika, Odluka kojom se uvodi zakon o državnom sudu Bosne i Hercegovine, dostupna na www.ohr.int/decisions/judicialrdec/default.asp?content_id=5228

38. Videti član 172. i 173. Krivičnog Zakonika Bosne i Hercegovine

39. Miloš Babić i dr., *Komentari krivičnih/kaznenih zakonika u Bosni i Hercegovini*. Knj.1,2. Sarajevo: Savjet/Vjeće Evrope; Evropska komisija, (komentari na krivične zakone Bosne i Hercegovine, vol.1 i 2, Sarajevo: Savet Evrope)2005, str.567.

Rodno stereotipno pristup silovanju – problemi prilikom definisanja silovanja i seksualnog nasilja

Krivični zakon Bosne i Hercegovine je u odnosu na pitanja u vezi sa zločinima počinjenim u ratu rodno stereotipan. Seksualno nasilje nije prepoznato kao ratni zločin nad ratnim zarobljenicima, već samo kao zločin nad civilnim stanovništvom. Ovo ukazuje na to da žene ne mogu biti zarobljene u ratu (samim tim i ne mogu biti u vojsci) i da muškarci ne mogu biti silovani (pošto je pretpostavka da su muškarci vojnici i jedini ratni zarobljenici). Druga strana pretpostavke je da se podrazumeva da žene predstavljaju civilno stanovništvo, pa prema tome silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja mogu biti procesuirani kao ratni zločini nad civilima. Osim toga, po krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine samo silovanje i prisilna prostitucija mogu biti tretirani kao ratni zločini (član 173, zločini nad civilima), dok su članom 172, (zločini protiv čovečnosti) pored silovanja, prisilne prostitucije, prisilne trudnoće, prisilne sterilizacije, prepoznati „svi drugi oblici seksualnog nasilja uporedive težine“. Stoga, jedini način da se drugi oblici seksualnog nasilja pred sudom tretiraju kao ratni zločini je da se tretiraju kao mučenja ili nehumano postupanje. Pored toga, ovi drugi oblici seksualnog nasilja nisu jasno definisani.[...]

3.3 Rodni sastav Suda za ratne zločine i kancelarije tužioca

Sud za ratne zločine

Sud Bosne i Hercegovine ima 40 nacionalnih sudija (uključujući predsednika suda) i 10 međunarodnih sudija. Od tog broja, 16 nacionalnih i 3 međunarodne sudije su žene. Žena je predsednica suda. U sudu za ratne zločine ima 17 sudija, 13 nacionalnih i 4 međunarodna, a od tog broja 5 nacionalnih sudija i jedna međunarodna sudija su žene. [...]

Kancelarija tužioca

Slično kao u Sudu za ratne zločine, u kancelariji tužioca struktura je hibridna, rade tužioci i osoblje iz BiH i iz drugih zemalja. Prva 4 nacionalna tužioca su imenovana 16. januara 2002, a prvog međunarodnog tužioca je imenovalo Visoko Predstavništvo u martu 2003. Trenutno, u tužilaštvu ima ukupno 37 tužioca, 9 iz drugih zemalja. Od tog broja, 14 (37%) čine žene i sve su nacionalne tužiteljke. Glavni tužilac je muškarac. Odeljenje za ratne zločine u tužilaštvu ima 18 tužilaca (14 nacionalnih i 4 internacionalna). Šef ovog odeljenja je muškarac, internacionalni tužilac. Šest nacionalnih tužilaca u Odeljenju za ratne zločine su žene (33%).

Mandat internacionalnih sudija i tužilaca važi do kraja 2009.godine.[...]

4. Procesuiranje seksualnog nasilja

4.1 Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju: optužnice, presude i oslobađanja

MKSJ ne vodi nikakvu statistiku koja pruža detalje o optužbama, suđenjima, presudama i svedokinjama kad je reč o seksualnom nasilju. Statistika koja sledi je isključivo zasnovana na našem istraživanju. Ona uzima u obzir sve optužnice koje uključuju tužbe za silovanje i druge oblike seksualnog nasilja.[...] „Silovanje i seksualni napad“ ili „seksualno nasilje“ je često sumirano, podvučeno pod ostale optužbe, tako da je ponekad teško prepoznatljivo u optužnicama. Ovo ipak ne znači da dokazi silovanja nisu činili važan dokazni deo slučaja. [...]

4.1.1 Optužnice

Od oktobra 1996, 41% svih optuženih, su bili optuženi za seksualno nasilje.⁴⁰ Ovaj broj se nije mnogo promenio, osim što se malo smanjio. Od jula 2009, od ukupno 167 optuženih, 67 (40.1%) su bili optuženi, između ostalog, za silovanje ili seksualno nasilje počinjeno nad ženama ili muškarcima.⁴¹[...] Ukoliko posmatramo slučajeve umesto optuženih, samo 37 (33.6%) od ukupno 110 slučajeva uključuju tužbe za silovanje ili seksualno nasilje.⁴² Samo dva, od svih ovih slučajeva, se odnose samo na silovanje. U jednom slučaju, vođa paravojne grupe je bio osuđen na 10 godina za pomaganje i podstrekivanje silovanja žena kao dela mučenja.⁴³ Drugi slučaj se odnosio isključivo na silovanje i seksualno ropstvo – takozvani slučaj Foča, koji je činilo 25 tačaka protiv trojice optuženih.⁴⁴

4.1.2 Stopa osuđivanja

Ako posmatramo broj optuženih u završenim slučajevima, na primer slučajevima sa konačnim presudama koje je doneo Apelacioni sud, vidimo da od jula 2009. godine, od ukupno 71⁴⁵ optuženih, 35 su optuženi, između ostalog, za silovanje, seksualni napad, ili

---

40. Izveštaj Generalnog Sekretara UN, *Silovanje i zlostavljanje žena u područjima oružanog sukoba u bivšoj Jugoslaviji*, 25. oktobar 1995, A/51/557

41. Ovo obuhvata sve optužnice ikad podignute. Nekoliko optuženih je umrlo pre ili tokom suđenja, dugi slučajevi su prebačeni u državni sud Bosne i Hercegovine, a dvojica optuženih su još uvek na slobodi.

42. Sajt MKSJ pruža ukupan broj od 161 optuženog u 104 slučaja: www.icty.org videti: Ključne ličnosti u slučajevima MKSJ. Ovde su uključeni i šestorica koji su umrli nakon izručenja Tribunalu i neki od njih poput Miloševića su takođe bili optuženi za silovanje.

43. Tužilac protiv Furundžije, (IT-95-17/1), Apelaciona presuda, 21. jul 2001, str.21.

44. Tužilac protiv Kunarca i drugih, (IT-95-9/1), Treća izmenjena optužnica, 8. novembar 1999, str.4

45. Sajt MKSJ daje ukupno 86 optuženih, ali oni obuhvataju slučajeve koji se odnose na sud za ratne

seksualno nasilje počinjeno nad ženama ili muškarcima; 24 su proglašeni krivima, a 11 je oslobođeno optužbi. Od tih 11, samo 3 je oslobođeno svih optužbi, a preostali su bili okrivljeni po drugim tačkama optužnice, osim seksualnog nasilja. Stopa osuđivanja u slučajevima koji uključuju silovanje i/ ili seksualno nasilje je za oko 9.2% manja u poređenju sa onim koji su optuženi za druga dela, a ne za seksualno nasilje.

Tabela 1: Stopa optuženih i osuđenih za seksualno nasilje u zaključenim slučajevima

Optužen i suđeno mu je za seksualno nasilje		Optužen nije mu suđeno za seksualno nasilje		Ukupno
35		36		71
49,3%		50,7%		
osuđeni	oslobođeni	osuđeni	oslobođeni	
24	11	28	8	
68,6%	31,4%	77,8%	22,2%	73,2%

Tabela 2: Presude i odbačene optužnice sa imenima i činovima optuženih

A- oslobođen svih optužbi

f- ženske žrtve u optužnicama

m- muške žrtve u optužnicama

n- ne navodi se pol žrtava

*Delić je okrivljen za silovanje dve žene u logoru Omarska, oslobođen je vrhovne odgovornosti za seksualne napade na muškarce. Tadić je prvobitno optužen za seksualne napade na muškarce i žene zatvorene u logoru Omarska, međutim tužkilac je povukao optužbe za silovanje na početku suđenja.

---

zločine koji nisu ovde prikazani pošto je cilj da se proučava stopa osuđivanja u MKSJ.

Presude				Odbačene optužnice			
Zaključeni (24)		U žalbenom postupku (1)		Zaključeni (11)		U žalbenom postupku (8)	
Optužnice za vođe							
Brđanin f+m	32	Pavković f	22	Krajišnik n/f	20	Delić, Rasim f	3
Martić n	35			Milutinović f	A	Lazarević f	15
Plavšić (nagodba)	22					Lukić, Sreten f	22
Stakić f	40					Ojdanić f	15
						Šainović f	22
Vojnik srednjeg čina Lokalne političke vođe Zapovednici logora i zamenici							
Delić, Hazim*f	18			Delalić f,m	A	Haradinaj f	A
Musić f, m	9			Kvočka f	7	Balaj f	A
Nikolić, f, nagodba	20			Mrkšić f	20	Brahimi f	6
Rajić f, nagodba	12			Radić, Miroslav f	A		
Simić m, nagodba	5			Sikirica f+m, nagodba	15		
Tadić* f+m	20			Šljivčanin f	17		
Todorović m, nagodba	10						
Kordić n	25						
Ćerkez n	6						
Paravojne snage najnižeg reda civilni, vojnici Ili stražari u logorima							
Banović n, nagodba	8			Došen f+m, nagodba	5		
Bralo f, nagodba	20			Kolundžija f+m, nagodba	3		
Češić m, nagodba	18			Žigić f	25		
Furundžija f	10						
Kos f	6						

4.1.3 Činovi optuženih

Kako je pokazano u tabeli 2, preko 80% (29 od 35) optuženih kojima je doneta konačna presuda su muškarci srednjih ili nižih činova. Ti koji su ovde klasifikovani kao oni sa nižim činovima su stražari u logorima, vojnici regularne vojske ili pravovojnih jedinica, civili koji nemaju zvaničnu vlast. Međutim, neki od njih su imali komandnu moć, kao na primer šefovi smene stražara u logorima ili lokalne vođe paravojnih formacija. Svi oni su optuženi kao direktni počinioci mučenja, lošeg postupanja, ubistava i drugih zločina. Njih sedmorica su okrivljeni da su lično silovali ili na druge načine seksualno zlostvaljali žene i muškarce.⁴⁶ Ostali su optuženi i delimično okrivljeni za indirektno učestvovanje u seksualnom nasilju kroz pomaganje, ili podržavanje, ili tako što su bili članovi onoga što je nazvano udruženi zločinački poduhvat.⁴⁷

Oni koji su klasifikovani kao muškarci sa činovima srednjeg ranga su predstavnici vlasti poput šefova policije, vojni zvaničnici srednjeg ranga, vodeći članovi lokalnih ili regionalnih političkih tela koja su donosila odluke, zapovednici logora i njihovi zamenici. Oni su takođe vrlo često bili lično i direktno umešani u mučenja, ubijanja, silovanja. Kad je reč o seksualnom nasilju, njih trojica su optuženi i osuđeni za seksualno nasilje koje su direktno počinili. Zamenik zapovednika logora kojim su upravljali bosanski Muslimani i bosanske hrvatske snage u oblasti Konjic (logor Čelebići), Rasim Delić je okrivljen za višestruko silovanje 2 zarobljenice. Načelnik policije i član srpskog kriznog štaba u Bosanskom Šamcu, Stevan Todorović je okrivljen jer je naterao 6 zarobljenika da jedni drugima pružaju oralni seks u policijskoj stanici. Zapovednik logora Sušica u Vlasenici, Dragan Nikolić je prvobitno optužen za silovanje u jednom slučaju i učestvovanje u silovanju u nekoliko drugih, koje su počinili stražari koji su bili pod njegovom komandom. Međutim, kao rezultat žalbe na kraju je okrivljen samo za pomaganje i podržavanje. Drugi muškarci u ovoj kategoriji su optuženi za odgovornost za razne druge oblike seksualnog nasilja, ili kao nadređeni odgovorni za dela svojih podređenih, ili kao članovi udruženog zločinačkog poduhvata.[...]

Od jula 2009. godine, ovi slučajevi su na apelaciji. Pored toga, 11 slučajeva (koji nisu prikazani u tabeli 2) su ili u postupku i pretpostupku.⁴⁸ Kada bi svi optuženi u slučajevima koji su na apelaciji, u postupku ili pretpostupku, bili uzeti u obzir, broj visoko pozicioniranih koji su optuženi za seksualno nasilje bi porastao prvo sa 6 (17%) na 12 (27%) pa na 23

46. Bralo, Češić, Kovač, Kunarac, Radić, Vuković, Zelenović

47. Za više informacija o udruženim zločinačkim poduhvatima, videti u ovom poglavlju

48. Suđenje u toku: Prlić, Stojić, Prljak, Petković, Ćorić, Pusić, (Visoki zvaničnici HVO), Šešelj (predsednik SRS), Đorđević, (šef srpskog državnog odeljenja za bezbednost, odgovoran za sve jedinice na Kosovu). U pretpostupku: Stanišić & Župljanin, (visoki zvaničnici Republike Srpske), Karadžić. Optuženi ali još na slobodi: Mladić, Hadžić. Sve ovo su slučajevi optuženih koji su bili na vodećim položajima.

(42%). Kako pokazuje tabela 3, broj niže rangiranih optuženih za seksualno nasilje ostaje nepromenjen, ukupno 14.⁴⁹[...]

4.1.4 Pol žrtava

Najčešće slike koje evociraju medijski izveštaji o silovanjima ili seksualnom nasilju u ratu su slike višestrukih silovanja žena u logorima, mladih žena i devojčica zarobljenih u privatnim kućama, ili silovanja žena tokom pretresa kuća ili ispitivanja. Stoga je prilično iznenađujuće kada se primeti da se dosta optužnica za silovanje pred MKSJ odnosi na muškarce žrtve silovanja. Sociološkinja Kirsten Campbell je ispitivala slučajeve seksualnog nasilja pred MKSJ da bi ustanovila kako i do kakvih efekata je seksualno nasilje konstruisano kao zločinačka šteta. Došla je do iznenađujućih zaključaka: preko 40% zaključenih slučajeva sa optužnicom za seksualno nasilje uključuje muškarce kao žrtve.⁵⁰ Zaključak je zbunjujući najmanje iz dva razloga. S jedne strane, seksualni napadi na muškarce skoro da se uopšte nisu pojavljivali u javnom diskursu o seksualnom nasilju tokom rata. Drugo, ne postoji ništa što bi ukazivalo da je seksualno nasilje nad muškarcima praćeno sličnim obrascima i da je bilo tako masovno i rasprostranjeno kao seksualno nasilje nad ženama. Mora se odati priznanje da tužiocima MKSJ nisu zanemarili seksualno nasilje nad muškarcima. Sada se zna da je seksualno nasilje nad muškarcima u ratovima i tokom zarobljeništva u logorima korišćeno kao efikasno sredstvo ponižavanja. Postoji malo empirijsko istraživanje na ovu temu ali sasvim je jasno da su tabu i sramota koji prate ovu vrstu nasilja i napada nad muškim identitetom ogromni.

Campbell kritikuje preteranu prisutnost seksualnih napada na muškarce zbog toga što to ne reflektuje „diferencijalnu skalu rodno izazvanih napada“. Njeni zaključci se baziraju na 17 zaključenih slučajeva iz 2007. Od tih 17 slučajeva, 7 uključuje brojne seksualne napade isključivo na žene, 3 na muškarce, a 4 na pripadnike oba pola. Ukupno 7, što je nešto više od 40% slučajeva uključuje optužnice u kojima su muškarci bili žrtve seksualnog nasilja. U tri slučaja, pol žrtve nije pomenut u optužnicama. [...]

Grafikon 4. Rod žrtava u zaključenim slučajevima

Žene 45%
Nije dato 23%
Oba 18%
Muškarci 14%

Grafikon 5. Rod žrtava po optuženima u zaključenim slučajevima

Žene 51%
Oba 23%
Nije dato 17%
Muškarci 9%

---

49. Brojke ne uključuju optužene osobe koje se terete za seksualne napade, ali koje su možda umrle pre ili tokom postupaka (šest) ili koje su upućene na državni sud za ratne zločine (šest)

50. Campbell (2007), str. 422.

Od ukupno 30 slučajeva (završenih, na apelaciji, u postupku/pretpostupku) 15 (50%) se odnose na žene koje su preživele seksualno nasilje; ukoliko bi „oba“ slučaja bila uključena, onda bi to bilo ukupno 20 slučajeva (67%) koji obuhvataju tužbe sa ženama koje su preživele seksualno nasilje. Broj slučaja u kojima su isključivo muškarci žrtve se od 2007. nije promenio (3 slučaja) dok je ukupan broj seksualnih napada koji uključuje i napade na muškarce povećan za jedan, tako da ima 8 slučajeva (27%). Ovo je značajno manje od onih 40% muškaraca žrtva seksualnog nasilja o kojima je govorila Kirsten Campbell 2007.[...]

4.1.5 Nagodbe

[...] Do danas, od 60 okrivljenih u slučajevima zaključenim pred MKSJ, njih 20 su se izjasnili krivim i postignuta je nagodba u njihovim slučajevima (33%). Od tog broja, jedanaestorica su bili okrivljeni za seksualno nasilje. Tako da je skoro trećina slučajeva u kojima je deo optužnice bio za seksualno nasilje završeno nagodbom (11 od 35). Sva tri slučaja u kojima je bilo reči o seksualnom nasilju nad muškarcima (Češić, Todorović, Simić) su rešena nagodbama.

Nijedan od optuženih, koji se izjasnio krivim za silovanje, nije pomenuo silovanje u svojim izjavama kajanja. Zelenović, koji je prvobitno bio optužen zajedno sa Kunarcem, Kovačem i Vukovićem, isključivo za višestruka silovanja žena i devojčica u Foči, izjasnio se da je kriv, nakon što je 2005. bio uhapšen. Njegova izjava je bila kratka i nijednom nije pomenuo rod svojih žrtava. [...]

4.1.6 Oslobođajuće presude u zaključenim slučajevima

Jedanaestorica optuženih za seksualno nasilje su oslobođeni ovih optužbi. Od tog broja, trojica su oslobođena generalno od odgovornosti nadležnog ili članstva u udruženom zločinačkom poduhvatu, za sve zločine za koje su bili optuženi.⁵¹ Ostalih 8 su bili oslobođeni od optužbi za seksualno nasilje jer je sudsko veće ustanovilo da činjenice koje ukazuju na odgovornost za seksualno nasilje nisu dokazane.⁵² Svi optuženi su bili optuženi kao nadređeni ili kao članovi udruženog zločinačkog poduhvata. [...]

Silovanje nije dokazano: Mrkšić i drugi (bolnica u Vukovaru, Hrvatska)

Trojica bivših oficira Jugoslovenske narodne armije (JNA), Mrkšić, Radić i Šljivančanin, su bili optuženi za učestvovanje u napadu na bolnicu u Vukovaru, uključujući i optužnicu za ubistvo preko 260 Hrvata na Ovčari. Radić je bio potpuno oslobođen, dok su druga dvojica bili optuženi za pružanje pomoći i podrške ubistvima na Ovčari. U optužnici je takođe stajalo da je na Ovčari najmanje jedna žena bila silovana i nakon toga ubijena. Međutim, optužnica nije sadržala nikakve konkretne podatke o tome. Sudsko veće nije

51. Delalić, Miroslav Radić, Milutinović

52. Krajišnik, Kvočka, Žigić, Mrkšić, Šljivančanin, Sikirica, Došen, Kolundžija

pronašlo nijedan dokaz koji bi ovo potkrepio, jer jedina svedokinja nije bila precizna prilikom davanja iskaza. Mrkšić je osuđen na 20 godina, a Šljivačanin na 17 godina zatvora.

Zapovednik za bezbednost nije imao saznanja: Sikirica i drugi (logor Keraterm, Prijedor):

Sikirica, Došen i Kolundžija su bili deo bezbednosnog sistema u logoru Keraterm, kod Prijedora. Sikirica je bio šef za bezbednost u logoru Keraterm i prvobitno je bio optužen za genocid. Kako se proces približavao kraju, sudsko veće ga je oslobodilo optužbe za genocid, a sva trojica optuženih su se izjasnili krivim. Sikirica se izjasnio da je kriv za proganjanja i rekao da su se dešavala silovanja u Keratermu. Ipak, tužilaštvo je prihvatilo da on nije znao ništa o tome, niti je bio u mogućnosti da zna.⁵³ Došen, šef smene stražara u Keratermu je priznao krivicu za mučenja, prebijanja, vređanja, hapšenja, ponižavanja, ali ne i za silovanja. Drugi šef smene, Kolundžija je priznao krivicu samo za hapšenja. Sikirica je osuđen na 15 godina zatvora, Došen na 5, a Kolundžija samo na 3 godine. Dokumenti koji su dostupni javnosti ne pružaju nikakvo objašnjenje zbog čega je silovanje isključeno iz zločina koje su oni priznali.

Zapovednik logora nije u kancelariji: Kvočka (logor Omarska, Prijedor)

U slučaju logora Omarska, protiv Kvočke i drugih, samo jedan od vođe smene stražara, Mlado Radić, je optužen da je lično silovao i na druge načine seksualno zlostvaljao nekoliko žena koje su bile zarobljene u logoru. Kvočka je imao funkciju zamenika zapovednika logora Omarska i na toj funkciji je bio 11 meseci, Prćac je bio administrativni radnik, a Kos drugi šef smene stražara. Četvrti, Žigić je bio civil. Sva četvorica su bili optuženi za delovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu prilikom proganjanja, uključujući i silovanja; Radić je dodatno bio optužen jer je lično počinio silovanja i to je bilo u drugoj optužnici. U logoru Omarska bilo je zarobljeno 36 žena, 10 je svedočilo na sudu o konstantnim seksualnim napadima, od dodirivanja delova tela do višestrukih silovanja. [...]

Apelaciono veće je ukinulo presudu za silovanje Kvočki, zbog nemogućnosti da se dokaže da su se silovanja dešavala dok je on bio na mestu zamenika zapovednika kampa, pošto svedokinje nisu navele datume. Sudsko veće je osudilo Kvočku na 7 godina zatvora. [...]

Nema značajnog doprinosa udruženom zločinačkom poduhvatu: Zoran Žigić (Logor Omarska)

Protiv Zorana Žigića podignuta je optužnica zajedno sa optužnicom protiv Kvočke i drugih za zločine počinjene u logoru Omarska. U to vreme, on je bio taksista koji je ulazio u logore Omarska i Keraterm kad god je hteo da učestvuje u mučenjima i ponižavanju zarobljenika. Žigić je nakon žalbe oslobođen svih optužbi za zločine počinjene u Omarskoj i optužbe koje su se odnosile na udruženi zločinački poduhvat. Iako je apelaciono veće ustanovilo da je on postupao izuzetno surovo, smatralo se da bi on mogao biti odgovoran

---

53. Tužilaštvo protiv Sikirice i dr., izricanje presude, 13. Novembar 2001, 125

za zločine počinjene u Omarskoj samo kada bi njegov doprinos funkcionisanju logora bio „od značaja“. Veće je ustanovilo da to nije slučaj, te ga je oslobodilo odgovornosti za sve zločine počinjene u Omarskoj uključujući i seksualno nasilje.⁵⁴

Silovanje nije bilo opšti cilj udruženog zločinačkog poduhvata: Momčilo Krajišnik

Krajišnik je bio jedan od najviše rangiranih političara na suđenjima pred MKSJ. On je bio vodeći član bosanskog dela Srpske Demokratske Stranke (SDS) i predsednik skupštine bosanskih Srba i blisko je saradivao sa Karadžićem.[...] Biljana Plavšić i Momčilo Krajišnik su smatrani odgovornim za učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu pored ostalih političkih i vojnih lidera poput Karadžića, Miloševića i Mladića; optuženi su za genocid, istrebljenja, ubijanja, proganjanja, uključujući i seksualno nasilje.

Biljana Plavšić se 2002. godine predala MKSJ i priznala krivicu koja je po tačkama optužnice bila navedena kao zločini protiv čovečnosti koji uključuju i seksualno nasilje. Odustalo se od optužbe za genocid. U skladu sa nagodbom, Biljana Plavšić je osuđena na 11 godina.

[...] Najmanje jedna svedokinja je svedočila lično i tokom otvorene sesije (pod pseudonimom). Njeno svedočenje je bilo jasno, detaljno i precizno. Kada joj je bila potrebna pauza, i kada je sudija Orije pokušao da je uteši rekavši da ne treba da se stidi svojih emocija, ona je rekla da je zaista svedočenje najbolnije: „Ali, želim da nastavim sa svedočenjem. Želim da kažem istinu i ništa osim istine. Želim da vas obavestim o istini. Želim da zločini i zločinci budu kažnjeni. To je moj cilj.“⁵⁵ Nastavila je svoje izlaganje, bez ikakvog prekidanja od strane tužioca, i opisala iskustvo silovanja koje je preživela bez imalo oklevanja.

[...] Krajišnik je bio osuđen na 27 godina. Uložio je žalbu na presudu koja je bila delimično uspešna. U martu 2009. godine, Apelaciono veće je ustanovilo da je Krajišnikovo učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu dokazano s obzirom na prvobitni opšti cilj, zločine deportacije i nasilnog iseljavanja. Međutim, veće nije smatralo da je Krajišnik odgovoran za ono što su nazvali „prošireni zločini“ koji su se odnosili na seksualno nasilje i silovanje.[...]

Na kraju, Krajišnik je oslobođen svih optužbi osim onih koje su se odnosile na deportacije i iseljenja. Tako se za jednog od ljudi sa ogromnom političkom odgovornošću smatralo da nije odgovoran ni za jedan zločin seksualnog nasilja tokom napada ili okupacije. Krajišnikova kazna je smanjena na 20 godina. [...]

Tužbe za silovanje odbačene, osuda za muški seksualno zlostavljanje: Duško Tadić

[...] Duško Tadić, bosanski Srbin, je optužen za učešće u 'etničkom čišćenju' u opštini

---

54. Tužilac protiv Kvočke i drugih, Procena Apelacionog veća, pregled

55. Tužilac protiv Krajišnika, (IT-00-39), svedok KRAJ-224, transkript, str. 590.

Prijedor, u severozapadnoj Bosni i Hercegovini. On je, pored ostalih, optužen za učešće u mučenju 12 zarobljenica u logoru Trnopolje, koje uključuje i grupna silovanja, „prisilni snošaj“ sa svedkinjom F iz logora Omarska, i za primoravanje dva muškaraca, zatvorenika, na oralni seks sa trećim zatvorenikom. Sva ova dela su okarakterisana kao ratni zločini, zločini protiv čovečnosti i teške povrede ženevskih konvencija.

Na kraju suđenja, tužilaštvo je povuklo sve optužbe za silovanje. [...] Pre početka suđenja, glavna svedokinja koja je protiv Tadića svedočila o silovanju povukla je svoj iskaz. Procurela je informacija o njenom identitetu i ta vest je objavljena u nemačkom radijskom programu zbog čega je izgubila poverenje u sud.⁵⁶ Nakon toga, tužilaštvo je povuklo sve optužbe za silovanje. [...]

Tadić nije okrivljen da je lično silovao ili seksualno zlostavljao žene. Ipak, okrivljen je za pomaganje i podržavanje muškog seksualnog nasilja kroz aktivno ohrabivanje.

Oslobođen od optužbe za seksualni napad, osuđen za silovanje: Hazim Delić

Hazim Delić je bio zamenik zapovednika logora Čelebići kojim su udruženo upravljale muslimanske i hrvatske bosanske snage. Od 4 optuženih, on je jedini optužen i okrivljen da je direktno silovao najmanje dve žene.⁵⁷ Takođe je optužen za komandnu odgovornost za druge zločine počinjene u logoru Čelebići, uključujući i prisilni oralni seks. [...] Sudsko veće zaključilo da se on ne može smatrati odgovornim za postupke drugih, uključujući prisilan oralni seks. [...]

Nedovoljno dokaza: Kordić i Čerkez

[...] Dario Kordić je bio jedna od vodećih političkih ličnosti u zajednici bosanskih Hrvata od 1991. do 1995. Bio je predsednik Hrvatske Demokratske Zajednice u Bosni i Hercegovini (HDZ – Bosna i Hercegovina). [...] Mario Čerkez je bio komandant Vitez brigade, Hrvatskog vijeća odbrane (HVO). Obojica su bili optuženi za individualnu i komandnu odgovornost prilikom proganjanja muslimanskog civilnog stanovništva BiH, u opštinama Vitez, Zenica, Busovača, Novi Travnik, što je okarakterisano kao zločini protiv čovečnosti. [...] Paravojne formacije poput 'Džokera' ali i pripadnici HVO su počinili brojna silovanja u području Lašvanske doline. Optužnica protiv Kordića i Čerkeza, ubraja „seksualne napade“ među ostale zločine opisane u opštoj optužnici. Ne postoji tačan broj i silovanje nije navedeno kao deo proganjanja. Ipak, tužilaštvo je dostavilo neke okvirne dokaze silovanja tokom suđenja ali nije pozvana nijedna svedokinja. Umesto toga, jedna doktorka je svedočila da je primila nekoliko pritužbi od žena koje su silovane u sedištu paravojne jedinice nazvane 'Džokeri'. Drugi dokazi o silovanju su uzeti iz drugog procesa koji se vodi protiv visoko rangiranog komandanta HVO, Blaškića, koji zapravo nikada nije optužen za silovanje.⁵⁸ U jednom slučaju, jedna žena iz Viteza je svedočila da su naoružani

56. Međutim, treba naglasiti da je ista svedokinja svedočila kasnije na drugom suđenju za silovanje

57. Za više o ovom slučaju videti poglavlje 4.3

58. Više o ovome videti dalje: slučajevi bez opušbe za seksualno nasilje

muškarci pretresli njenu kuću i da su je seksualno zlostavljali.⁵⁹ Bivši britanski vojnik UN-a je opisao drugi događaj. Posetio je selo koje su napali pripadnici HVO i tom prilikom pronašao telo mrtve žene sa jasnim dokazima da je bila silovana pre nego što je ubijena.

Na osnovu ovih dokaza, sud je utvrdio silovanje kao činjenicu i prihvatio da su se silovanja događala uz druga zločinačka dela kao dokaz da je bilo progona i ratnih zločina. Kordić je osuđen na 25 godina, a Čerkez na 15 godina zatvora. [...] Samo trećina slučajeva koje je prijavio vojnik UN-a je prihvaćeno kao doklaz silovanja i kao takvo protivzakonit napad na civile.⁶⁰

Oslobođeni od prvostepene presude

U ovom odeljku se razmatraju slučajevi koji su odlučeni na prvoj instanci a za koje su žalbeni postupci na čekanju od jula 2009. Najupečatljivija karakteristika kod ovih slučajeva je da su od 9 optuženih, 8 (u 3 tri slučaja) oslobođeni svih optužbi za silovanje (videti grafikon 2). Druga značajna činjenica je da su se 2 od ovih slučajeva odnosila na zločine počinjene na Kosovu.

Nepredvidivost i ne – diskriminacija silovanja:

Milutinović i drugi:

Prvostepena presuda u slučaju šestorice visokih zvaničnika Federalne Republike Jugoslavije i Srbije optuženih za zločine počinjene na teritoriji Kosova je još jedna zamka prilikom podizanja optužnice za silovanje kao odgovornosti za udruženi zločinački poduhvat. Tužilaštvo je optužilo Miloševića, predsednika Srbije, Milana Milutinovića zajedno sa Nikolom Šainovićem, Dragoljubom Ojdanićem, Nebojšom Pavkovićem, Vladimir Lazarevićem i Sretenom Lukićem za formiranje udruženog zločinačkog poduhvata sa zajedničkim ciljem da se modifikuje etnički odnos i osigura srpska kontrola u toj provinciji. Primena udruženog zločinačkog poduhvata je obuhvatala deportaciju, ubijanja, prisilno premeštanje i progon kosovskih Albanaca. Seksualni napadi, po tačkama optužnice, potpadali su pod deportaciju, prisilno premeštanje i progon.

Šest svedokinja, koje su sve Albanke sa Kosova je svedočilo o seksualnom nasilju (svlačenje i dodirivanje celog tela pod izgovorom pretresanja zbog novca) i silovanju. Jedna žena je svedočila pod svojim imenom i na otvorenoj sesiji zbog čega je njeno svedočenje predstavljeno u formi pisane izjave⁶¹; drugih 5 žena su svedočile pod pseudonimima i na

---

59. Primititi da u ovom trenutku sudsko veće otpočelo zatvorenu sesiju tvrdeći da imena zaštićenih žena mogu slučajno biti pomenuta. (*Tužilac protiv Kordića i dr.*, str. 7940.)

60. *Tužilac protiv Kordića i drugih*, (IT-95-14/2) Apelaciona presuda 17. decembar 2004, 537-539

61. Prema pravilu 92, može da se pročita pismena izjava svedokinje ili svedoka umesto usmenog

zatvorenoj sesiji.⁶² Dve svedokinje su izjavile da su ih, tokom napada snaga Federalne Republike Jugoslavije na njihovo selo Ćirez, u grupi od oko 20 žena, vojnici odveli u jednu štalu. Kasnije su žene, jedna po jedna, izvođene i pretresane. Morale su da podignu bluze, a vojnici su ih svuda dodirivali. Mlađe žene su morale ovo da trpe više puta. Pet devojaka je odvedeno i kad su se vratile odeća im je bila neuredna i nisu želele da govore. Osam žena je ubijeno vatrenim oružjem. Presentovan je i dokaz o silovanju 8 žena koje su udavljene u bunaru.

Druge tri svedokinje su svedočile da su ih vojnici vojske Jugoslavije seksualno napastvovali u Prištini. Jedna žena je rekla da je doživela grupno silovanje od strane trojice vojnika, u svom stanu, drugu ženu, koja je u to vreme još bila devojčica, su srpski policajci odveli u hotel i tamo je silovali nakon što su je prvo isprskali gasom smejavcem. Treća žena je svedočila o tome kako je odvela povređenog brata u bolnicu, gde su je zaključali u jednu prostoriju u podrumu u kojoj je već bilo između 10 i 15 žena. Onda su je s vremena na vreme izvodili da bi je grupno silovali. Tokom napada na selo Dečani, vojnici su sve stanovnike pretresali tražeći vrednosti, novac i dokumenta. Sve žene su morale da se skinu za pretres i odvođene su u posebnu sobu. Tokom noći vojnici su izveli 20 mladih žena i devojaka i među njima je bila još jedna svedokinja. Ona je sudu rekla da su je četvorica vojnika vojske Jugoslavije silovali za redom kao i da je mogla da čuje vrištanje drugih devojaka.

Veće je bilo impresionirano detaljnošću i snagom svedočenja ovih svedokinja i ustanovilo da su sve kredibilne i pouzdane. Međutim, određen broj ovih silovanja nije prihvaćen kao dokaz, a za ostale je samo jedan od optuženih, Pavković, smatran odgovornim. Presuda ne samo da uskraćuje pravdu mnogim ženama koje su preživele seksualno nasilje na Kosovu tokom napada i kampanje isključenja koje su vodile vojska Jugoslavije i srpske policijske snage, već i pokazuje problem podizanja optužnice za silovanje isključivo kao dokaza drugih „većih“ zločina i tumačenja odgovornosti udrženog zločinačkog poduhvata u pogledu silovanja.

a) Silovanje kao deo progona

Tužilaštvo je okarakterisalo sva silovanja kao zločin protiv čovečnosti, međutim, ne kao posebnu tačku, već kao deo progona. Statut MKSJ ograničava diskriminatornu nameru progona na političkom, rasnom i verskom osnovu i ne uključuje ni jedan drugi osnov, poput roda, godina starosti i bilo kog drugog diskriminatornog osnova. U slučajevima sela Ćirez i Dečani, veće je prihvatilo da su silovanja bila činovi proganjanja, odnosno da su žene bile izložene zato što su Albanke sa Kosova. Veće to nije prihvatilo, kad je reč o silovanjima slučajeva iz Prištine. Ukupne okolnosti sistematskih napada na kosovske Albance u Prištini su bile iste kao i na svim drugim mestima, ali svedokinje iz Prištine nisu eksplicitno istakle nikakve verbalne uvrede na račun njihove etničke pripadnosti. Posledica toga je bila da svedočenja u sudu, ukoliko svedokinja ili svedok potvrdi istinitost i ukoliko je dostupna/ dostupan za unakrsno ispitivanje ili ispitivanje od strane sudije.

62. Tri od njih, takođe su svedočile u slučaju protiv Miloševića u vezi Kosova zajedno sa još tri žene koje su svedočile o silovanju.

slučajevi silovanja iz Prištine nisu prihvaćeni kao dokazi progona.⁶³ Pošto tužilac nije podigao posebnu optužnicu za ova dela kao za zločine protiv čovečnosti, optuženi nisu smatrani odgovornim.

b) Predvidivost seksualnog nasilja

Osim Milutinovića koji je oslobođen svih optužbi, druga petorica optuženih su osuđeni na 15 ili 22 godine zatvora. Međutim, samo Pavković, načelnik generalštaba vojske Jugoslavije, je okrivljen za silovanje i seksualno zlostavljanje. Isto kao i Apelaciono veće u slučaju Krajišnik, sudsko veće u slučaju *Milutinović i drugi* nije bilo ubeđeno da „ubistvo, seksualno zlostavljanje ili uništenje ili oštećenje verskog objekta spadaju u zajednički cilj“ udruženog zločinačkog poduhvata. Veće je ustanovilo da su samo deportacija i prisilno raseljavanje sastavni delovi održenog zločinačkog poduhvata. Veće nije razmatralo pitanje proširenja zajedničkog cilja, već samo „da li su ovi zločini bili predvidivi kada je reč o izvršavanju zajedničkog cilja u odnosu na svakog od optuženih.“⁶⁴

Greška u razumevanju činjenica: Rasim Delić

Rasim Delić je bio komandant glavnog štaba vojske Bosne i Hercegovine. On je optužen za ubistva, surovo postupanje i silovanja kao ratne zločine. Prema optužnici, tri žene srpske nacionalnosti su dve noći bile zarobljene i odvedene u logor Kamenica, u blizini mesta Zavidovići u centralnoj Bosni. Logorom su upravljali mudžahedini koji su bili inkorporirani u vojsku Bosne i Hercegovine. Žene su bile odvojene od muškaraca u logoru, prebijane, šutirane i silovane.

Po optužnici, seksualno nasilje nad ovim trima ženama se dešavalo u logoru Kamenica, ali je svedočenje jedne od tih žena pokazalo da se to zapravo dešavalo u čeličani u Zenici. Tokom suđenja tužilaštvo je odustalo od optužnice za silovanje. [...] Veće je smatralo da su žene bile zlostavljane, ali pošto se napadi nisu dogodili tamo gde je stajalo u optužnici, Delić je oslobođen komandne vrhovne odgovornosti za silovanje.⁶⁵

Pregled slučajeva sa oslobađajućom presudom dopušta neke oprezne zaključke. Veće je, u svim slučajevima u kojima su svedokinje koje su preživele silovanje svedočile, utvrdilo da su njihova svedočenja kredibilna. Što se tiče zaključenih slučajeva, dokazi koje je tužilaštvo dostavilo su bili toliko slabi da je bilo teško priznati da je postojala ozbiljna volja da se silovanje procesuiru. U slučaju *Mrkšić i drugi*, veće je ustanovilo da tužilaštvo nije dostavilo nikakve dokaze o silovanju. U slučaju *Sikirica i drugi*, tužilac je prihvatio da optuženi nije mogao znati za silovanja i očigledno je bio spreman da lako odbaci optužbe protiv druge dvojice. U slučaju *Kvočka i drugi*, tužiteljka se složila da nije dokazala prisustvo

---

63. *Tužilac protiv Milutinovića i dr.*, (IT-05-87), prvostepena presuda, 26. februar 2009, 1188, 1224

64. *Tužilac protiv Milutinovića i dr.*, (IT-05-87-PT), rezime presude

65. Isto, 318-320

optuženog u vreme kad su se silovanja dešavala. U slučaju *Kordić, Čerkez i drugi*, dokazi silovanja su bili neznatni i nijedna svedokinja nije svedočila. U slučaju *Delić* (prva instanca) tužilac je pomešao logore. U slučaju *Haradinaj i drugi* (prva instanca) identifikacija je bila neuspešna. Međutim, barem u kasnijem slučaju, tužilac se žalio protiv oslobađajuće presude za silovanje.

Situacija u slučajevima gde se radilo o vođama je drugačija. U slučaju *Krajišnik*, sve činjenice su dokazane, ali Apelaciono veće je ustanovilo da ne ispunjavaju pravne zahteve za odgovornost za udruženi zločinački poduhvat. Isto važi i za slučaj *Milutinović i drugi* (prva instanca). Tužilac se i ovde takođe žalio protiv oslobađajućih presuda za silovanje. Međutim, čak iako Apelaciono veće preinači presudu sudskog veća što bi trebalo, razvoj događaja prethodno opisanog pokazuje da čisto izlistavanje „silovanja i seksualnog zlostavljanja“, među mnogim drugim zločinima koji potpadaju pod progon, genocid ili odgovornost za udruženi zločinački poduhvat, očigledno predstavlja rizik da se izgube slučajevi. [...]

Dokazi slučajeva sa seksualnim nasiljem ali bez optužbe

[...]Višegrad se nalazi na jugoistoku Bosne i bio je među prvim gradovima koje je vojska Jugoslavije preuzela u aprilu 1992. Mnogi Muslimani, muškarci, žene i deca ubijeni su od strane srpske policije i srpske paravojne jedinice. Oni koji su izbegli ubistvo, zatočeni su ne različitim lokacijama u gradu. Bivše odmaralište *Vilina Vlas* postalo je poznato širom sveta kao mesto mučenja i silovanja. Mnogi novinari izveštavali su tokom `92 i `93 godine o masovnim silovanjima koja su počinjena u Višegradu i okolini od proleća do jeseni 1992. godine. Izveštaj ekspertske komisije sadržao je 33 izveštaja o silovanjima u Višegradu:

*„Hotel Vilina Vlas bio je predmet mnogih izveštaja. Hotel se nalazi u šumi, oko 7 km izvan Višegrada, i poznat je po izvoru tople banjske vode. To je bilo mesto gde su počinjena mnoga silovanja. U jednom izveštaju procenjuje se da je 200 žena, uglavnom Muslimanki, bilo zatočeno i seksualno zlostavljano u hotelu. Jedan izveštaj navodi da su mlađe devojke odvedene u hotel, dok su starije žene odvođene na druge lokacije, kao što su okupirane ili napuštene kuće, i tamo su silovane. Veliki broj i konzistentnost izveštaja pruža osnovanu potvrdu da se veliki broj počinjenih silovanja desio u hotelu.(...) Ostala mesta za koja se tvrdi da su korišteni za seksualno zlostavljanje uključuju veliku zgradu vatrogasnog doma, dom za decu sa mentalnim invaliditetom, hotel Višegrad, hotel *Bikaovac* i kamp koji je smešten u zgradi iznad tunela.“*⁶⁶

Početna optužnica vraća se u 1998, nije sadržala nikakve optužbe za silovanje. Glavna tužiteljka *Karla del Ponte* je 2001. izmenila optužnicu, ali nije dodala optužbe za silovanje. Dva brata (*Milan i Sredoje Lukić*) su konačno prebačena u MKSJ 2005. godine. Novi glavni tužitelj, *Serdž Bramerc*, došao je u sud da bi izmenio optužnicu. Sudsko veće je, međutim, odbilo zahtev na osnovu toga što tužilaštvo nije uspešno odbrani da obezbedi

---

66. Bassuoni izveštaj, Aneks IX, Silovanje i seksualni napad, 53

adekvatno obaveštenje i zato što bi amandman pre početka suđenja „nepravедno oštetio optuženog“.⁶⁷ U svojoj odluci, sudsko veće je takođe citiralo bivšu glavnu tužiteljku, Karlu del Ponte, koja je „preuzela poziciju na kojoj je ispunjavala obaveze u cilju okončanja rada tužilaštva u vremenskom okviru koji je odredio Savet bezbednosti UN -a, a koja nije dozvoljavla uvođenje izmena koje bi uključile seksualne zločine optužbama koje ... bi produžile dužinu suđenja.“⁶⁸

Dok je Karla del Ponte bila glavna tužiteljka (1999-2007), obaveza procesuiranja silovanja značajno je opala, ne samo pred MKSJ, već i znatno više pred MKSR. Broj novih optužnica značajno je smanjen. Mnogi slučajevi oslobađajućih presuda koji su prethodno spomenuti potpadaju pod njenu odgovornost. Svi glavni slučajevi silovanja u MKSJ spadaju u raniji period suđenja. Del Ponte nije skrivala odsustvo interesovanja za procesuiranje seksualiziranog nasilja. U konkretnom slučaju koji je vođen pred MKSR, ona je naredila njenom timu da povuče dopunu optužnice za silovanje i citirano je da je izrekla „Ja mogu ovo da uradim zato što sam žena. Da sam muškarac, podigla bi se galama zbog toga.“⁶⁹

Sudsko veće je 20. jula 2009. osudilo Milana Lukića na doživotnu kaznu, a Sredoja Lukića na 30 godina zatvora. Silovanje nije bilo deo optužnice, ali dokazi o silovanju dominirali su u toku suđenja kroz svedočenja osam žena. Međutim, ta svedočenja nisu uticala na kaznu i služila su uglavnom da bi se oborio alibi Milana Lukića.⁷⁰ Kolosalni propust da se silovanje počinjeno u Višegradu procesuiru, za mnoge žene koje su dugo čekale da se Lukiću sudi, izjadnačava se s ozbiljnim uskraćivanjem pravde.

Suđenja i preosuđenja u toku

Slika bi ostala nepotpuna bez pominjanja nekih slučajeva koji su u toku, a koji obuhvataju optužnice za seksualno nasilje. U svim ovim slučajevima, umešani su ljudi na vodećim pozicijama. U slučaju *Prlić i drugi*, šestorica muškaraca je optuženo, od kojih su neki najviši predstavnici „Herceg Bosne“. Svi oni su optuženi za odgovornost u udruženom zločinačkom poduhvatu, između ostalog, za silovanja i seksualno nasilje kao nehumano postupanje, i odnose se na događaje koji su se dešavali u opštinama Prozor, Mostar i Vareš. Slučaj obuhvata višestruka silovanja muslimanskih žena iz Mostara, koje su bile zarobljene u logoru Vojno. Iako je optužnica jasna kad je reč o polu žrtava, kada se govori o silovanjima i seksualnom nasilju nad ženama, optužbe za muško seksualno nasilje nad ženama se mogu naći samo u rečenicama poput: „Vojnici HVO-a su primoravali zatvorenice na seksualne radnje.“⁷¹ Suđenje je počelo u aprilu 2006. i još uvek je u toku. Nekoliko žena je svedočilo o svojim iskustvima.

---

67. *Tužilac protiv Lukić & Lukić*, (IT-98-32/1), Mišljenje suda, 20. jul 2009, 1152

68. *Tužilac protiv Lukić & Lukić*, odluka na predlog tužilaštva kojom se traži dopuštenje da se izmeni druga izmenjena optužnica, 8. jul 2008, 60

69. Bina Ifer Nowrojee, *Vaša pravda je previše spora. Da li će MKSR izneveriti žrtve silovanja iz Ruande?* Istraživački institut za društveni razvoj UN (UNRISD), sporadično izdanje X, novembar 2005.

70. Isto, 37

71. *Tužilac protiv Prlića i drugih*, (IT-04.74) Izmenjena optužnica 16. novembar 2005. 55

Slučaj protiv *Dorđevića* je baziran na istim optužbama kao protiv *Milutinovića* i ostaje da se vidi da li će se i ovaj slučaj završiti oslobođanjem od optužbi za silovanje. Predsednik Srpske Radikalne Stranke i osnivač četničkog pokreta, Vojislav Šešelj, je optužen za progone, a seksualno nasilje je takođe obuhvaćeno. Najpoznatiji zatvorenik MKSJ je Radovan Karadžić. On je primarno optužen za genocid, a onda i za ubijanja, progon, istrebljenja i nehumano postupanje. „Silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja“⁷² su podvedeni kao deo genocida, progona, i nehumanog postupanja tokom napada na civilno stanovništvo i u logorima. Sud je sa ovom optužnicom propustio poslednju priliku da podigne posebnu optužnicu za silovanje kao mučenje i zločin protiv čovečnosti, i da pridoda jednom od najviših zvaničnika odgovornost za seksualno porobljavanje. Suđenje za Foču ostaje jedini slučaj u kome je ropstvo, kao poseban obrazac seksualnog nasilja nad ženama, osuđeno. Prodaja žena i devojaka kao i silovanje sa ubistvima ostaje neprocesuirano pred MKSJ.

4.2. Uloga žena u uspešnom procesuiranju seksualnog nasilja

MKSJ i MKSR su uspeali da uvedu silovanje i druge oblike seksualnog nasilja u međunarodno krivično pravo. [...]

Ipak, oba tribunala su morala da se snalaze u nepoznatom, a istraživanje i procesuiranje seksualnog nasilja u ratu je jedna od tih. S obzirom na potpuni neuspeh da se seksualno nasilje u ratu procesuiru u prošlosti, postojala je nada da će se uvesti određene proaktivne mere kako bi se sa ovim zločinima postupalo sveobuhvatno i adekvatno. Takve mere bi na primer mogle biti rodno balansirani sastav svih sudskih organa, kao i kvalifikovani programi kojima bi se obezbedila stručnost za seksualno i rodno nasilje. MKSJ nije primenio ništa od ovoga.[...]

Prvi glavni tužilac MKSJ, Richard Goldstone, bio je svestan činjenice da je postojeće međunarodno pravo zažmurilo pred silovanjem, jer su „zakone napravili muškarci“⁷³. On je imenovao Patriciu Viseur Sellers za pravnu savetnicu za rodna pitanja u kancelariji tužioca. Pošto procesuiranje velikog obima seksualnog nasilja u ratu praktično nije imalo nikakav precedent i suočavalo se sa ograničenim odredbama kojima je statut MKSJ zabranjivao ovakvo nasilje, njen zadatak je bio ogroman. Ona je bila uključena u većinu prioriternih slučajeva seksualnog nasilja pred MKSJ. Međutim, njen mandat je bio ograničen na „savetovanje“, a njena pozicija nije bila institucionalizovana u smislu da je imala ovlašćenje da sprovede iscrpnu, sveobuhvatnu i dugotrajnu istragu i procesuiranje. Od kako je ona otišla 2006. godine, niko nije došao na njenu poziciju. [...]

Nema zvaničnih podataka koji govore o rodnom sastavu suda. Kako navodi Kathrin Greve, koja je ispitivala procesuiranje seksualnog nasilja pred MKSJ i MKSR do 2004.

---

72. *Tužilac protiv Karadžića*, (IT_95-5/18-PT), druga izmenjena optužnica 18. februar 2009.

73. Gardam/Jarvis (2001), str.217.

godine, procenat žena sudija do 2004. godine nikada nije prelazio 24%, a ponekad bi bio i samo 12.5%. U MKSR, najviše je bilo 40% žena sudija, tako da je tu situacija nešto bolja. U proseku je bilo 18% žena sudija u MKSJ i 22% u MKSR.⁷⁴ U 2009. godini, bilo je 23% žena sudija od kojih su samo dve stalne sudije, a i 4 od 12 ad litem (u određenim procesima) žena sudija. [...]

1. Slučaj Čelebići

Suđenje za takozvani slučaj Čelebići je vođen 1998. godine i četvorica muškaraca su smatrani odgovornim. Slučaj se odnosio na logor koji se nalazio u bizini sela Čelebići, u centralnoj Bosni gde su udruženo upravljali bosanski Hrvati i bosanski Muslimani. Optuženi su bili Delalić, vojni zapovednik regiona; Mucić zapovednik logora; Delić, zamenik zapovednika logora i Landžo stražar u logoru. Osim Landža, svi su bili optuženi za komandnu odgovornost za zločine počinjene u logoru, uključujući i silovanje i muško seksualno nasilje. Pored toga, Delić je bio optužen i za silovanje kao oblik mučenja, što je činilo ozbiljnu povredu četiri Ženevske konvencije.

Dve svedokinje su pod svojim pravim imenima i na otvorenoj sesiji svedočile da ih je Delić više puta silovao. Delić je svedokinju Čećez silovao i pred drugim vojnicima za vreme ispitivanja.[...] Svedokinju Antić, Delić je najmanje tri puta silovao.[...]

Veće je uspostavilo vrlo važan prioritet time što je kvalifikovalo sva silovanja, uključujući ta koja su se dogodila tokom ispitivanja, kao mučenje.[...] Veće je istaklo da se „nasilje koje je gospođa Čećez doživela u obliku silovanja od strane Delića, dogodilo zbog toga što je ona žena.“⁷⁵

Takva presuda koja ističe ozbiljnost silovanja ne bi mogla biti moguća da je silovanje tretirano kao deo progona.⁷⁶

Furundžija i Bralo

Presuda za Furundžiju izdata je mesec dana nakon presude za Čelebiće. Ovaj slučaj se odnosio na dvojicu pripadnika hrvatske paravojne grupe nazvane 'Džokeri' koja je ordinirala zajedno sa HVO u Lašvanskoj dolini. Tokom takozvanog 'rata u ratu' 1993. godine između snaga bosanskih Hrvata i bosanskih Muslimana, ne-hrvatsko stanovništvo, uglavnom Muslimani su bili zarobljeni i mučeni u 'Bungalovu'.

Patricia Viseur Sellers je vodila ovaj slučaj. Svedokinja A je silovana u kontekstu ispitivanja. Dok je Furundžija ispitivao svedokinju A, Bralo joj je pretio nožem. Svedokinja

---

74. Greve (2008), str. 145.

75. *Tužilac protiv Delalića*, sudska procena, 16. novembar 1998, 941

76. Zapaziti da se ni za jedno od ovih dela ne tereti za progona.

A je bila primorana da sedi pred nekolicinom vojnika gola, a Bralo je nekoliko puta silovao u pauzama ispitivanja. Čak je i sprečio drugog vojnika da je udara, jer „je imao druge metode“ za žene.⁷⁷

[...]Furundžija je optužen za mučenje i pomaganje i podstrehivanje pri silovanju kao nasilje nad ličnim dostojanstvom, što sve čini ratne zločine. On je i osuđen za mučenje i nasilje nad ličnim dostojanstvom i kažnjen sa 10 godina zatvora.

Miroslav Bralo se predao 2004. godine. Bio je optužen za nekoliko drugih zločina, između ostalih, za učešće u napadu na selo Ahmići i ubistvo najmanje 14 osoba. Za dela koja je počinio nad svedokinjom A, optužen je za silovanje i to se računalo kao posebno delo i tretiralo kao ratni zločin i ozbiljna povreda Ženevskih konvencija.[...] Osuđen je na 20 godina zatvora zbog težine zločina koje je počinio.

Proces Foča

Najistaknutiji slučaj koji je obuhvatao silovanje pred MKSJ je bio suđenje za zločine počinjene u Foči. Trojica optuženih u ovom slučaju su bili: Dragoljub Kunarac, navodni komandant grupe dobrovoljaca iz Crne Gore, Radomir Kovač i Zoran Vuković, obojica članovi vojnog odreda snaga bosanskih Srba baziranih u Foči. Sva trojica su bili optuženi za višestruka silovanja. Kunarac i Kovač su bili optuženi i za porobljavanje mladih žena. Optužnica je imala 29 tačaka o zločinima protiv čovečnosti i ratnim zločinima.

Proces za zločine počinjene u Foči je otkrio kako su rasizam i seksizam zajedno doprineli da nastane okruženje u kojem je ženski deo muslimanskog stanovništva postao meta, uz prećutno odobravanje većine srpskog stanovništva. Mnogo svedokinja, koje je odbrana pozvala kako bi potvrdile alibi optuženih ili diskreditovalе svedokinje tužilaštva, samo su potvrdile razmere njihove podrške sistematskim napadima time što su pokazale spremnost da poriču i lažu u korist optuženih.

Osim jedne žene, koju su Kunarac i druga dvojica silovali prilikom pretresa kuće, sve druge žene koje su svedočile na suđenju su bile zarobljene u kolektivnim centrima poput škola, ili sportskih hala, nakon što su otete kao taoci. Tokom noći, vojnici bi ih negde odvodili i silovali. Nekoliko stražara je pokušalo da to spreči, ali nisu imali uspeha. Mnogi stražari su se ili pridruživali ili žmurili pred onim to se dešavalo. Mnogi su učestvovali u zločinima, uključujući i Gagovića, šefa policije.⁷⁸ Kunarčeva banda, mala grupa vojnika je često boravila u kući u blizini džamije Aladža koja je na kraju potpuno uništena. Kunarac je dovodio nekoliko mladih žena iz logora u tu kuću kako bi 'udovoljavale njegovim ljudima' na bilo koji način. Nekada ih je više muškaraca silovalo istovremeno. Žene su takođe držane u kući nazvanoj Karamanova kuća u malom gradu u blizini, gde su boravili vojnici koje je

---

⁷⁷. Isto, 87

⁷⁸. On je takođe bio optužen, ali je ubijen prilikom pokušaja hapšenja.

predvodio vojni lider Pero Elez. Mlade žene i devojke su u tu kuću dovođene iz logora ili iz svojih kuća. Najmlađa je imala jedva 13 godina. Elez je kasnije ubijen u sred dana. Iz Kunarčevog svedočenja, može se izvući da su se dve bande svađale oko „njihovih“ žena i da je i njegov najbolji prijatelj takođe ubijen prilikom jedne od takvih svađa. Nakon Elezove smrti, Radovan Stanković, bivši policajac iz Foče je preuzeo komandu nad Karamanovom kućom. Sam Kunarac je često dolazio kako bi silovao devojke koje je tu prebacio iz svog sedišta. Zajedno sa bivšim vlasnikom kafića iz Foče, Gojkom Jankovićem⁷⁹, Kunarac je imao bar dve zarobljene devojke u drugoj kući. Ponašali su se prema njima kao prema stvarima i bilo je jasno ko „pripada“ kome. Bila je tu i žena vojnik, Jadranka, koja je promovisala silovanje ovih devojaka i ponašala se prema njima sa neizrecivom surovošću.

Optuženi Kovač je zajedno sa svojim prijateljem Kostićem takođe držao najmanje dve mlade žene zarobljene u stambenoj zgradi. Muškarci su se i ovde postarali da žene znaju kome treba da se pokoravaju. S vremena na vreme bi dovodio i druge žene kao i druge vojnike kako bi ih silovali. Tokom suđenja, Kovač je pokušavao da dokaže da tu nije reč o ropstvu, već o ljubavnoj vezi. Često bi odvoio „svoje“ devojke u kafić ili na zabavu gde bi onda morala da se pretvara da su u vezi, iako su svi znali da to nije tačno. Ali, svi Muslimani koji su živeli u Foči ili okolini su bili ubijeni, proterani ili zarobljeni. Veliki broj svedokinja je tokom suđenja govorilo o drugim kućama u koje su žene odvođene i u kojima su ih vojnici silovali.

Neke, možda mnoge žene, prodavane su vikend borcima iz Crne Gore, a postoje dokazi da su nadležni za 'bordele', kako je Bassiouni nazvao te kuće, uzimali novac od drugih vojnika ili bilo šta što je bilo vredno i retko u to vreme u zamenu za žene koje su im obezbeđivali. Ove činjenice bi lako mogle biti okarakterisane kao trafikung na nižem nivou.

Suđenje se odnosi na dve velike grupe žena koje su bile zarobljene u Foči ili u obližnjem Kalovniku – svaka je brojala 60 do 70 osoba uključujući i decu i nekoliko starih muškaraca. Tokom suđenja navodi se ukupan broj, ali može se iz svedočenja izvući da te dve grupe u kojima su bile i svedokinje nikako nisu bile jedine. Drugi izvori⁸⁰ su potvrdili da su se silovanja dešavala i na drugim mestima na primer u bolnici. Nema procene koliko je žena silovano tokom pretresa kuća i koliko muškaraca je u svojim stanovima držalo zarobljene žene i devojke.

Foča je postala mesto u kojem muškarci koji žele pristup ženama radi seksa nisu mogli da dođu, samo ako bi im zabranili drugi muškarci koji tvrde da je to njihova terotrija ili zbog etničke pripadnosti žrtava ili počinilaca. Neki bi odvodili devojke u kuće svojih roditelja, davali im srpska imena i predstavljali kao svoje devojke. Nemoguće je da su se ovakvi zločini, ovakvih razmera mogli dešavati u malim mestima poput Foče, bez u najmanju ruku prećutnog odobravanja ostatka srpskog stanovništva.

---

79. Stanković i Janković su procesuirani pred sudom za ratne zločine suda Bosne i Hercegovine.

80. Istraživački i dokumentacioni centar Sarajevo; videti takođe diskusiju o drugim suđenjima za Foču pred sudom za ratne zločine u poglavlju 4.3

Tim sačinjen od tri žene sastavio je i ispitao ovaj slučaj. Hildegard Uertz – Retzlaf, tužiteljka iz Nemačke je vodila istragu od 1995. pa nadalje; Tejshree Thapa, advokatkinja iz Nepala koja je vodila većinu prvih razgovora sa preživelim; i Peggz Kuo, advokatkinja iz SAD azijskog porekla koja je igrala važnu ulogu u fazi suđenja. Tim su podržavale prevoditeljke iz Hrvatske i Patricia Sellers i Nancz Peterson. Zahvaljujući tome što je tim bio potpuno ženski, proces za zločine u Foči ne samo da je efektivno rešavao sva posebna dela za kojima je podignuta optužnica, već je stavio sva ta dela u celokupan kontekst generalnih napada na muslimansko stanovništvo u toj regiji i posebnu vrstu napada na sve Muslimanke koje su korišćene kao „ratna nagrada“ za vojnike.

Bilo je 31 svedokinja sa strane tužilaštva, među kojima je bilo 24 žene koje su preživele košmare kontinuiranog silovanja, grupnih silovanja i zarobljeništva. Još 6 žena su svedočile, uglavnom majke ili bliske rođake žena koje su bile silovane. Da nije bilo ovih žena i žena u drugim slučajevima koje su svedočile, nijedan od odgovornih za silovanja i druge oblike seksualnog nasilja ne bi bio smatran odgovornim. Kunarac je osuđen na 28 godina, Kovač na 20, a Vuković na 12 godina zatvora.

4.3. Suđenja za seksualno nasilje u Bosni i Hercegovini

Sud za ratne zločine, isto kao i MKSJ nema bazu podataka. [...] Pošto je nekoliko meseci potrebno da presude budu objavljene na sajtu, one koje smo mi analizirali su donete od 1. jula 2005. godine do 20. februara 2009.

Pregledano je ukupno 45 slučaja.⁸¹ Završenih je bilo 30 (postignuta je apelaciona presuda). Jedanaest završenih (36.7%)⁸² i 4 (26.79%) u kojima je postignuta prvostepena presuda su obuhvatali optužbe za seksualno nasilje.

Ako pogledamo statistiku koja se odnosi na optužene individue, ukupno je 67 optuženih. Od tog broja, njih 20 (sve su muškarci) su optuženi za seksualno nasilje.⁸³[...]

---

81. 45 pregledanih slučaja: Alić Šefik, Andrun Nikola, Bjelić Veiz, Božić Zdravko i dr., Damjanović Dragan, Damjanović Goran i Zoran, Fuštar Dušan, Janković Gojko, Janković Zoran, Kapić Suad, Kovačević Nikola, Kurtović Zijad, Lazarević Sreten i dr., Lelek Željko, Ljubičić Pasko, Ljubinac Radisav, Lucić Krešo, Maktouf Abdulahim, Mandić Momčilo, Mejakić Željko i dr., Mihaljević Zdravko, Mitrović Petar, Nikačević Miodrag, Palija Jadranko; Paunović Dragoje, Pekez Mirko i dr., Ramić Niset, Rašević Mitar i dr., Sakić Salko, Samardžić Neđo, Samardžija Marko, Šimšić Boban, Šipić Idhan, Škrobić Marko, Stanković Radovan, Stevanović Miladin, Stupar Miloš i dr., Tanasković Nenad, Todorović Mirko i dr., Todorović Vaso, Vrdoljak Ivica, Vuković Radmilo, Vuković Ranko i dr.

82. Beleška: Do trenutka kada je pregled završen (1. jun 2009.) u slučaju Vuković Ranka i dr., doneta je konačna presuda u pogledu optužbi za seksualno nasilje, dok su druge optužbe namerno odugovlačene u apelacionim procesima. Slučaj je tretiran kao završen za potrebe ove analize.

83. U grupnim slučajevima situacija je sledeća: u slučaju Ranko Vuković i dr.—Ranko Vuković je terećen za silovanje, ali je oslobođen tužbe; u slučaju Mekić i dr. Trojica su terećeni za seksualno nasilje dok je slučaj četvrtog otuženog bio odvojen zbog nagodbe ali on nije bio optužen za seksualno nasilje; u slučaju Radić Marka sva četvorica su otužena za seksualno nasilje.

Optužbe za seksualno nasilje

U slučaju dvadestorice muškaraca optuženih za seksualno nasilje, sve žrtve su bile žene. Od tih muškaraca, 17 su bili optuženi za seksualno nasilje koje potpada pod zločine protiv čovečnosti, a trojica⁸⁴ su optuženi za ratne zločine nad civilima[...]

Konačno, kada posmatramo slučajeve koji uključuju seksualno nasilje potrebno je istaći da se 8 slučajeva⁸⁵ odnosi na masovna silovanja (uglavnom u logorima). Ovi optuženi su terećeni kao direktni počinioci. Neđo Samardžić i Gojko Janković su direktno okrivljeni za, između ostalog, seksualno ropstvo. [...]

Tabela 7: Stopa osuđivanja optuženih za seksualno nasilje

Optužen i okrivljen za seksualno nasilje		Optužen nije okrivljen za seksualno nasilje		Ukupno
11		24		35
31,4%		68,6%		
osuđeni	oslobođeni	osuđeni	oslobođeni	
9	2	22	2	
81,8%	18,2%	91,7%	8,3%	88,6%

Oslobađajuće presude

Nekoliko slučajeva koji se odnosili na seksualno nasilje nije uspelo u prvoj ili drugoj instanci, jer su sudije smatrale ili da svedokinje nisu kredibilne, ili da svedočenja nisu pouzdana. [...] Ako se bliže pogledaju razlozi sudija i opisi svedočenja koji su dati u presudama, otkriva se da je nekoliko oslobađajućih presuda donetih na osnovu svakodnevnih teorija o silovanju i stereotipima o tome kako žene koje su preživele silovanje treba da se ponašaju. Pored toga, naša zapažanja tokom monitorisanja suđenja 2008. godine su potvrdila da su mnoge nesaglasnosti koje su se pojavljivale prilikom svedočenja mogle biti izbegnute da je tužilaštvo bolje pripremlilo svedokinje, a za to je bilo potrebno da ih i bolje upoznaju.

84. Bjelić Veiz, Vuković Radmilo i Pinčić Zrinko

85. Samardžić Neđo, Šimšić Boban, Stanković Radovan, Janković Gojko, Tanasković Nenad, Lelek Željko, Mejakić Željko i dr., Radić Marko i dr.

Slučaj Samardžić⁸⁶

[...]Nedo Samardžić je bio vojnik u vojsci Republike Srpske i optužen je za ubistva i pomaganje ubistava, prisilna preseljenja ljudi, uskraćivanje slobode, seksualno ropstvo, silovanja i progone nad Bošnjačkim stanovništvom, u periodu od aprila 1992. i marta 1993. na teritoriji opštine Foča. [...] Optuženi je zajedno sa svojim bratom isterivao žene iz njihovih kuća, vodio ih u Motel gde ih je silovao tokom perioda od 7 dana. Takođe, optužen je da je određen broj žena Bošnjačke nacionalnosti držao u seksualnom ropstvu zarobljene u Karamanovoj kući i da je to radio zajedno sa Radovanom Stankovićem i Nikolim Brčićem. [...] Takođe je optužen da je silovao određen broj žena u periodu između jula i avgusta 1992. i da je sa Radovanom Satnkovićem, Dragomirom Kunarcem i drugim vojnicima silovao pacijentkinje koje su bile u bolnici u Foči.

Sudsko veće je 2006. godine oslobodilo Samardžića skoro svih optužbi za silovanje jer je ustanovilo da svedokinje nisu kredibilne ili da njihove izjave nisu pouzdane. U nekim slučajevima, svedočenja su odbačena jer je bilo nesaglasnosti između izjava koje je svedokinja dala na sudu i nekolicina izjava koje je dala nekoliko godina ranije u drugim situacijama. Mnoge od tih nesaglasnosti su bile manje prirode i mogle su da budu razjašnjene da se tužilac bolje pripremio i da su bolje pripremili svedokinje. U drugim slučajevima, ženama se nije verovalo da su bile zarobljene u Karamanovoj kući, jer su imale ključ kuće. Treba zapaziti da je većina ovih žena u to vreme imala između 12 i 18 godina, a da je celokupno muslimansko stanovništvo u toj oblasti bilo istrebljeno, deportovano ili zarobljeno. Nisu imale šanse za bekstvo. [...] Sudsko veće uopšte nije uspelo da integriše ove izjave u širi kontekst napada i okupacije te oblasti od strane srpskih snaga.

[...] Iako je glavni pretres bio zatvoren, ponovna suđenja su bila otvorena za javnost i preslušavani su snimci svedočenja. Svedočenja koja su slušana u javnosti su dala drugačiju sliku. Samardžić se pokazao kao vojnik koji je bio naročito surov i aktivan u sprovođenju zločina i koji je spadao u uticajnije lokalne lidere. Apelaciono veće je uzelo to u obzir i preokrenulo većinu oslobađajućih presuda naglašavajući kredibilitet svedokinja. Kazna koja je prvo bila 12, povećana je na 24 godine zatvora.⁸⁷

Slučaj Vuković Radmilo:

Radmilo Vuković je optužen za silovanje svedokinje A nekoliko puta u svojoj kući u Foči, i kao rezultat toga ona je rodila dete. On je optužen za ubijanja, mučenja, nehumano postupanje i silovanje kao ratne zločine nad civilnim stanovništvom.

---

86. Uočiti da osim poznatog slučaja Foča pred MKSJ ima nekoliko slučajeva procesuiranih pred sudom za ratne zločine koji uključuju seksualno nasilje počinjeno u toj regiji; videti na primer Stanković, Janković.

87. Slučaj Samardžić Nedo (X-KRZ-05/49), prvostepena presuda, 7. April 2006., Apelaciona presuda 13. decembar 2006.

Iako je bilo nekih nesuglasica u iskazu svedokinja A, koje su se uglavnom odnosile na pitanje da li je ili nije bila u intimnom odnosu sa optuženim pre rata, prvostepeni sud da svedokinja A potpun kredibilitet, iako je veće ustanovilo da je svedokinja lagala u vezi svog prethodnog odosa. [...]

Vuković je osuđen na 5 godina zatvora, a na kraju je potpuno oslobođen. [...]

Slučaj Bobana Šimšića

Boban Šimšić je optužen za krivična dela zločina protiv čovenosti - progone uporedo sa silovanjima. Tokom rata je bio policajac u Višegradu.[...] On je optužen za seksualno nasilje nad ženama, posebno za učešće u dve različite situacije kada je bilo grupnog silovanja nekolicine devojaka i žena i za prosleđivanje drugim vojnicima takođe radi silovanja. Za ove optužbe je svedočilo 21 svedokinja, najmanje 9 žena je reklo da su videle kako su druge žene odvođene da bi bile silovane, a najmanje 6 je svedočilo da i je Šimšić lično ili da su drugi vojnici naređivali da se skidaju ili su ih silovali.

Sudsko veće je 2006. godine osudilo Šimšića na samo 5 godina i ustanovilo da nije lično silovao nijednu ženu. On je zapravo osuđen da je „podvodio devojke i mlade žene koje su bile zarobljene u zgradi škole drugim vojnicima srpske vojske koji su onda sprovodili višestruka silovanja, prebijanja i ponižavanja određenog broja žena.“⁸⁸ Apelaciono veće je potvrdilo oslobađajuću presudu za silovanje, ali je povećalo kaznu na 14 godina jer je veće promenilo i nekoliko drugih oslobađajućih presuda koje su se odnosile na ubijanja i mučenja. [...]

Šimšićevo oslobađanje bi trebalo da se razmatra. Na određen način suđenje je bilo katastrofalno. Sudsko veće je smatralo da svedočenja nisu pouzdana i nije dalo kredibilitet svedokinjama. [...]

Procena sudskog veća o kredibilitetu svedokinja je bila u senci i svakako pod uticajem doborovoljno datog priznanja svedokinje da joj je predsednica udruženja Žene žrtve rata pretila da će joj oduzeti penziju ukoliko ne bude svedočila protiv Šimšića, iako ona nije videla da je on počinio bilo kakav zločin. Svedokinja je čak ustala i rukovala se sa Šimšićem. [...]

Slučaj Ranka Vukovića i drugih

Ranko Vuković je učestvovao kao deo snaga bosanskih Srba u proganjanju muslimanskog stanovništva u opštini Foča. Optužen je za zločine protiv čovečnosti između ostalog za „prsilno primoravanje drugog na seksualni odnos (silovanje). U optužnici je bilo navedeno da je u julu 1992. godine silovao svedokinju A u Miljevini, u Foči.

---

88. Slučaj Šimšić Boban (X-KR-05/04), prvostepena presuda 11. jul 2006., str. 2.

Sudsko veće i Apelaciono veće je oslobodilo Vukovića optužbi za silovanje 2008. godine zbog toga što je bilo nesaglasnosti u izjavama svedokinje A. Sud je prihvatio činjenicu da su vojnici koji su noću dolazili u njen stan silovali nekoliko puta svedokinju A, ali nije prihvatio da je Vuković bio prvi koji je silovao, iz dva razloga: prvo njene izjave nisu bile saglasne. U prvoj izjavi koju je 2003. godine dala snagama UN i nije pomenula optuženog, iako je pominjala druge silovatelje. [...] Na sudu je rekla da je Vuković, nakon nekog kratkog razgovora, pitao da se skine, što je ona i učinila, a da je on nakon toga bio nasilan prema njoj i da je silovao.[...] Drugo, tri komšinice svedokinje A koje su u presudi opisane kao prijateljice su svedočile u korist optuženog. One su navele da su znale da je muž svedokinje A bio odveden ali da se ona nikada nije požalila da je bila silovana i da iako su je često vidale u to vreme nikada na njoj nisu primetile nikakav znak bilo kakve nesreće, niti da je bila silovana. [...]

II DEO

Stavovi svedoka i članova suda

5. Perspektiva svedoka

U ovom odeljku se govori o tome šta su svedoci koji su svedočili o seksualnom nasilju imali da kažu o raznim aspektima svojih iskustava prilikom svedočenja. Govorili su o razlozima za svedočenje, pozitivnim i negativnim iskustvima na sudovima, vrstama podrške koju su dobijali, ili nedostatku iste i svojim viđenjima različitih aspekata toga što su preživeli seksualno nasilje u ratu.

Ograničen pristup pravnoj pravdi za žene

Pre nego što se okrenemo iskustvima i perspektivama svedokinja, važno je istaći dve stvari: s jedne strane, značajno manji broj žena u odnosu na muškarace je svedočilo pred oba suda generalno, a s druge strane, mnogo više žena nego muškaraca je svedočilo o seksualnom nasilju.

Od juna 2009. godine, 5.494 svedoka je dobijalo pomoć od Odeljka za žrtve i svedoke u MKSJ.⁸⁹[...] Od ovog, ukupnog broja svedoka, samo 790, odnosno 14.4% su bile žene. Sud za ratne zločine u BiH ne pruža ovakvu statistiku.[...]

Ove brojke ukazuju na to da je ženama ograničena mogućnost da učestvuju u pravnim procesima i da ih koriste kao forum pravde čak i sa svim njegovim ograničenjima. Ovo je još više slučaj kada uzmemo u obzir da su žene češće pozivane kao svedokinje kako bi svedočile o zločinima počinjenim nad nekim drugim, uglavnom muškim rođacima, nego o zločinima počinjenim nad njima.⁹⁰ U studiji o iskustvima svedoka pred MKSJ, Eric Stover otkriva da je 90% svedoka sa kojima je razgovarao reklo da je „njihova 'moralna obaveza' da svedoče“, obaveza koja uglavnom proističe iz obaveza prema porodici i zajednici „da osiguraju da se čuje i prazna istina o smrti članova porodice, komšija, kolega“⁹¹[...] Stover kaže dalje u studiji da svedočenje nikako ne spada u proces isceljenja i svakako može biti retraumatizirajuće, ali ipak je 77% ispitanika izjavilo da smatraju da je za njih svedočenje pred MKSJ pozitivno iskustvo.⁹² Imajući u vidu gore navedene brojke to se uglavnom odnosi na muškarce, s obzirom da imamo samo oko 14.4% svedokinja, može se reći da su one prilično isključene iz ovog iskustva.

---

89 VWS je jedini deo suda koji čuva i obezbeđuje korisne podatke. Navedene brojke dobijene su od VWS. Brojke objavljene na sajtu MKSJ se odnose na sve, ne podataka kategorisanih po polu: www.icty.org/sid/10175

90. Videti na primer Fiona C. Ross, *Biti svedok. Žene i istina i komisija za pomirenje u Južnoj Africi*, London, 2003. Ona je pronašla da je 79% žena svedočilo o nasilju počinjenom nad muškarcima dok je samo 8% muškaraca svedočilo o nasilju nad ženama.

91. Eric Stover, *Svedoci. Ratni zločini i obećanje pravde u Hagu*, Univerzitet Pensilvanija, Filadelfija, 2005, str. 76, 126.

92. Stover (2005), str. 134.

Procena broja svedočenja o silovanju

Manji broj svedokinja se može pripisati činjenici da su žene svedokinje uglavnom u slučajevima koji se odnose na silovanje i druge oblike seksualnog nasilja.⁹³ [...] Na osnovu istraživanja, ustanovili smo da je 87.7% izjava o zločinima seksualnog nasilja pred sudom za ratne zločine BiH dato od strane žena (93 od 106).⁹⁴

Na osnovu sistematske analize svih optužnica i presuda MKSJ u slučajevima koji uključuju silovanje i/ili seksualno nasilje, otkrili smo da je od 1996. do septembra 2009. oko 60 žena svedočilo pred MKSJ o ličnom iskustvu silovanja ili seksualnog nasilja. Pored toga, procenjeno je da je oko 10 do 15 žena svedočilo kako bi potkrepile tvrdnje o silovanju. [...]

Dve od tri žene su pred MKSJ svedočile više puta. Iz razgovora obavljenih sa svedokinjama i članovima suda, saznali smo da je broj višestrukih svedočenja značajno veći pred sudom za ratne zločine BiH. [...] Imajući u vidu ove poteškoće, možemo samo da kažemo s velikim oprezom da je do septembra 2009. Ne više od 120 do 150 žena do sada svedočilo o silovanju ili seksualnom nasilju pred MKSJ i sudom za ratne zločine-neke kao žrtve svedokinje ili kao svedokinje očevici. Broj žena koje su svedočile pred kantonalnim ili okružnim sudom u Bosni i Hercegovini je potpuno nepoznat.

O intervjuima, metodologiji i učesnicama

Preko 50 žena je sa nama podelilo svoja iskustva o svedočenjima pred MKSJ i sudom za ratne zločine BiH, a manji broj o iskustvima pred kantonalnim i okružnim sudovima. [...]

45 žena sa kojima smo razgovarali su lično svedočile pred sudom.⁹⁵ Sve osim jedne su doživele silovanje ili druge oblike seksualnog nasilja tokom rata. Od onih koje su svedočile, 41 (91%) je govorilo o sopstvenim iskustvima silovanja. Iako su sve žene svedočile o drugim pitanjima takođe, 32 žene su pozvane kao svedokinje da bi svedočile samo o seksualnom nasilju. [...]

Svih 49 žena sa kojima smo razgovarali i dalje žive u Bosni i Hercegovini; 2 su pronašle drugi dom u drugoj zemlji, ali su zadržale svoje kuće u Bosni i Hercegovini i često dolaze; 8 je živelo u Republici Srpskoj u vreme intervjuja, 92% u Federaciji Bosne i Hercegovine. 95% je reklo da su Muslimanke/ Bošnjakinje.⁹⁶ Osam žena je živelo u kućama u kojima su

---

93. Wendy, Lobwein, Rad odeljenja za žrtve i svedoke u MKSJ, u: Der Internationale Strafgerichtshof. Fünf Jahre nach Rom. Dokumentation der Fachtagung 27.-28. Jun 2003. (konferencijska dokumentacija), str. 68.

94. Videti poglavlje 7.2. Ovaj broj uključuje svedočenja o ličnim iskustvima silovanja kao i svedočenjima koja potkrepljuju optužbe za seksualno nasilje.

95. Dve žene su dale izjave istražiteljima i čekale su poziv za svedočenje; dve nisu želele da svedoče.

96. Do danas je veoma mali broj žena drugih nacionalnosti svedočilo.

živele pre rata. Od drugih, 41 (oko 60%) nije želelo ili nije moglo da se vrati u svoje kuće zbog političke situacije. [...]

Petnaest godina nakon rata, 5 žena je i dalje živelo u kolektivnim centrima, a oko 60% žena sa kojima smo razgovarali su jako siromašne i jedva da imaju novca da prehrane porodice. U nekim slučajevima, čitave porodice sa odraslom decom žive samo od male penzije koja iznosi oko 25 eura. Profesije kojima su se one bavile pre rata su varirale od radnica u fabrici do ekonomistkinja, trgovkinja i sudija. Oko 35% za sebe kažu da su domaćice. U vreme intervjuja preko 50% žena su bile nezaposlene. [...]

5.1 O razlozima za svedočenje

Motivisane da svedoče

84% ispitanica je smatralo da je veoma važno da svedoče o silovanju. Jedna žena koja je bila spremna da svedoči, kad god da je bilo potrebno, je smatrala da je važno da dokaže da je silovanje „bilo strategija ne samo u logoru u koju su me odveli, već i na drugim mestima, u drugim logorima, zatvorima i tako dalje“. [...] Od svih učesnica naše studije, samo jedna žena je rekla da nije toliko važno svedočiti o silovanju. Kada je zamoljena da objasni rekla je: „zato što je kazna za počinioce – nula“. Ona je smatrala da sudovi ne uzimaju slučajeve silovanja za ozbiljno. [...]

Kazna

Kažnjavanje zločinaca je bila centralna tema za sve učesnice. Kada im je postavljeno pitanje, 92% iz grupe ispitanica je navelo da je njihov lični motiv za svedočenje, kažnjavanje zločinaca. Isti odgovor su dale i žene sa kojima se razgovaralo u polustrukturisanim intervjuima. „Moraju biti kažnjeni“, jedna žena je govorila, „a ovo je jedini način“. Kazna se takođe visoko rangirala kada su ispitanice govorile o svojim zapažanjima o pravdi. Iz grupe ispitanica, 86.5% koje su popunjavale upitnik su rekle da je za njih pravda da se kazne počinioce. [...]

Za mnoge žene, kazna je bila vrlo lična stvar. „Kada bih ih sud kaznio to bi predstavljalo priznavanje moje patnje,“ rekla je jedna žena. [...] Istovremeno, veliki broj žena nije bio zadovoljan sa kaznama koje su silovatelji dobili. Kazne koje je MKSJ određivao za silovatelje su varirale od 9 do 28 godina zatvora. „Nije fer prema žrtvama što zločinci dobijaju tako male kazne u Hagu“. [...] O čoveku koji je osuđen na 28 godina zatvora za višestruka silovanja i seksualno ropstvo jedna žena je rekla: „Nikada neću biti zadovoljna sa takvom kaznom“. Druga svedokinja je bila naročito ljuta zato što je čovek koji je bio odgovoran za to što su njegovi vojnici ubijali ljude u njenom selu, silovali nju i još jednu ženu, dobio samo 12 godina zatvora nakon nagodbe. „To može da odluči stojeći na jednoj nozi. Kazne su premale. Ne znam koji su njihovi kriterijumi, ali kazne su zaista male. Kada doživite na svojoj koži ono što sam ja doživela, a onda on bude tako malo kažnjen – to mnogo boli“.

Većina učesnica studije smatra da sama zatvorska kazna nije dovoljna. „Trebalo bi da budu zatvoreni doživotno,“ rekla je jedna svedokinja. Od žena koje su popunile upitnik, 67% su se složile s ovim. Vrlo često su se mogle čuti rečenice kao „pravda postoji samo ako svi počinioци budu osuđeni na doživotnu robiju“ i „pravda je da nikad ne izađu iz zatvora“. [...]

Kazna ne zadovoljava moju dušu

U okviru pravnog sistema pravde, hijararhija ozbiljnosti zločina postaje vidljiva kada se govori o broju godina koje počinioци treba da odsluže u zatvoru. Žrtve često to vide kao ekvivalent obimu priznanja koje dobijaju od društva za nasilje koje su pretrpele. Male kazne za silovanje, prema tome, označavaju i manjak priznanja ozbiljnosti zločina silovanja. Naročito, kako je jedna svedokinja istakla kada je uporedila silovanje tokom rata i silovanje generalno u Bosni, danas: „Ne znam čime bih zaista bila zadovoljna, ali ponekad kada na radiju čujem šta se danas dešava u našoj zemlji, sva ta pedofilija i silovanja, i kada čujem da su počinioци seksualnog nasilja dobili 10 godina, onda kažem 'to je mala kazna'“.

Većina učesnica takođe kaže da pokušaj usklađivanja godina trajanja zatvorske kazne sa patnjom kroz koju su prošle, ne pomaže. Čak i najviša kazna im neće dati dugotrajan osećaj zadovoljstva, a kamoli dugotrajan osećaj pravde. „Kazna može biti pravda, ali ona ne zadovoljava ni mene, ni moju dušu“ zaključila je jedna od učesnica. Prepoznavanje zločina kroz kaznu je izuzetno važno, kako su učesnice naglasile, ali prosto nije dovoljno, kao što je navedeno u izjavama dve žene koje slede:

„Da, naravno, kako su oni nas kaznili ni za šta i oni treba da budu kažnjeni. Silovali su nas dok su njihove žene bile kod kuće i spavale u krevetu, možda su čak nosile moju garderobu, dok sam ja boravila 6 meseci u logoru noseći isti donji veš a naravno da sam imala menstruaciju u međuvremenu i bilo je ponižavajuće. Sve drugo što su radili, kao to što su uništili moju imovinu, ali ne mogu da mi vrate dostojanstvo — to je ono što me najviše boli i žao mi je zdravlja koga više nemam.“

„Često se pitam da li uopšte ima pravde, ikakve pravde. Ne postoji ništa što može da zameni moju patnju i ako dobiješ neku satisfakciju kad imaš mogućnost da govoriš o onome što ti se dogodilo i kada zločinci budu kažnjeni, premda mislim da su kazne zaista male. Ali to je duga priča, kazne su nešto drugo. Ali, barem se osećaš malo bolje kad su zločinci kažnjeni; kada ne budu kažnjeni osećaš da nema svrhe da bilo šta kažeš.“

Postoji još jedan razlog zašto zatvorska kazna ne pruža zadovoljenje. Neke učesnice su smatrale da život u modernom zatvoru i nije tako loš u poređenju sa svakodnevnom torturom sa kojom su se one suočavale. „Svi osuđeni su u boljem položaju od nas“, rekla je jedna žena. Ona je govorila o bivšoj potpredsednici Republike Srpske, Biljani Plavšić, koja sada piše neke knjige koje nas ponovo povređuju“. [...]

Žene koje su svedočile su retko pominjale osvetu kao motiv, samo 4 je reklo da ih motivišu takva osećenja, a za 5 je to bilo u nekom smislu važno. [...] Jedna žena je navela kao moguć način da se oseća malo bolje da učini da oni osećaju istu emocionalnu bol koji su drugi zbog njih osećali. Ne da žene same postanu počiniteljke, niti da muče bivše počinitelje, već da učine da oni nekako razumeju i oseće šta su uradili. [...]

Počinioci su dali izjave izvinjenja prilikom nagodbi pred MKSJ, pa smo pitali svedokinje šta takva izvinjenja za njih znače. Dvanaest žena (32%) iz grupe koja je popunjavala upitnik su rekle da bi želele da se počinioci izvine, istovremeno su sumnjale, kao i većina svedokinja, da bi ta izvinjenja bila ozbiljna. „Sumnjala bih u iskrenost tog izvinjenja“, jedna svedokinja je rekla. „Oni se izvinjavaju samo da bi im bile smanjene kazne“. Većina svedokinja je jasno rekla „nisu mi potrebna izvinjenja“; „nikad ne bih prihvatila izvinjenje“; „ne bi mi to ništa značilo“; „ne bi mu dala šansu da se izvinjava“.[...]

Iz grupe koja je popunjavala upitnik, 22 učesnice (60%) su želele da počinioci priznaju šta su uradili, a 18 (48,6%) su želele da to urade javno pred zajednicom kojoj žrtva pripada. [...]

Prevenција silovanja izgradnja društva

Tokom polustrukturisanih intervjuja, neke učesnice su naglasile svoje odbijanje etničke segregacije. One su izrazile nadu da pojedinačna stigmatizacija isključivanja ratnih zločinaca može da spreči ponovno etničko nasilje i omogući da se ponovo uspostavi politički i socijalni mir u njihovim zajednicama. [...]

Veliki broj žena nije brinulo samo da li će se nastaviti etničko nasilje, već su se plašile nastavka nasilja nad ženama i devojkama generalno, bez obzira na etničku pripadnost počinilaca. Od ukupnog broja žena koje su popunile upitnik, 73% se nadalo da će njihovo svedočenje doprineti da druge žene i devojke budu pošteđene iskustva silovanja, što je takođe bio njihov razlog da svedoče. „Ne želim da iko prolazi kroz ono što smo mi preživjele“, rekla je jedna žena. Bla je trudna tokom zatočeništva i pored toga silovana, nekad i pred njenom decom. „Bez obzira da li je žena Bošnjakinja, Srpkinja ili Hrvatica“, nastavila je, „ne želim da i jedna čak i ako mi je najveći neprijatelj, doživi ono što sam ja u 7 mesecu trudnoće. Osećaću se poniženo do kraja života.“ [...]

Prilikom razgovora sa ženama koje su preživjele zatočeništvo u logoru, sve su se složile da ratni zločinci sa svih strana moraju da budu sklonjeni sa ulica „kako bi se sprečilo da postanu uzori drugima. Do sada, oni su nacionalni heroji u svakoj od svojih etničkih zajednica“. Slavljenje ratnih zločinaca kao heroja ne samo da je katalizator za etničko nasilje, već čini konstantnu pretnju svim ženama svih etničkih pripadnosti, jer je ono što je slavljeno kao uzor slika agresivne muškosti. Prema tome, isto onoliko koliko moraju da

štite ćerke od silovanja, majke takođe žele da zaštite svoje sinove od idnetifikacije sa svojim nacionalnim herojima. [...]

Uklanjanje zločinaca sa ulica svima šalje poruku šta je dobro, a šta loše. Jedna žena je smatrala da je sud sredstvo kojim se može postići taj cilj, a svoj doprinos smatra poprilično važnim:

„Silovatelji, ubice moraju biti sklonjeni sa ulica iz našeg svakodnevnog života, kako bi naša deca živela u bezbednijem okruženju. Sud neće moći ovo da uradi bez naše pomoći. Ove osobe ne mogu da budu idoli i uzori budućim generacijama. Jedini način da se ovo spreči je da se otkrije istina o njima.“

Lične istine

Istina, istina i ništa osim istine — za većinu žena jak motiv je bio to što su mogle da koriste sud kao mesto gde su mogle da ispričaju svoju verziju priče. Lična istina je bila podjednako važna za dokazivanje da se silovanje zaista dogodilo. „Veoma je važno dokazati istinu, zato što dok god budemo ćutale, biće kao da se ništa nije dogodilo“, jedna žena je rekla. Oko 67% žena koje su popunjavale upitnik, izjavilo je da žele da dokažu da su bile žrtve, a 60% je reklo da je važno da svedoče kako bi istina, u vezi sa onim što se dogodilo ženama, postala javna. [...] „Da nismo progovorile o onome što smo preživele, nioćemu se ne bi znalo. Radimo vrlo važnu stvar time što svedočimo.“ [...]

Jedna žena koja je mesecima bila zatvorena i silovana u privatnoj kući, u vreme intervjuja još nije svedočila, ali je očajnički imala potrebu za tim: „Dovodim sebe u rizičnu situaciju, ali nije me briga, želim da istina izađe na videlo čak iako me ubiju, svi će znati šta smo preživele. Čak sam u televizijskim emisijama govorila o silovanju.“

Dokazati istinu i reći šta se događalo u slučajevima silovanja je mnogo veći motiv, nego osvetiti se poćiniocima; ovde se takođe radi o razjašnjavanju stvari u sopstvenoj zajednici. Reći istinu takođe znači dokazati kako je jedna žena navela „da silovanje nije tvoja sramota, već sramota zloćinca“. [...] Nekoliko svedokinja je doživelo direktne optužbe. „Nikada nisam osećala sramotu, zato što znam da nisam kriva“. Kada su je pitali zašto i dalje želi da svedoći rekla je: „Svi su mislili da sam kurva, htela sam da kažem istinu, verovala sam u istinu“. Na kraju, pravda joj je bila uskraćena, a optuženi, poznati i uticajni politićar, je bio oslobođen. I pored toga, odlučila je da neće ćutati i iznela je njeno viđenje događaja koje je bilo objavljeno u Nemaćkoj.⁹⁷

Odmah nakon rata, mnoge žene su doživle da ih komišije i ljudi iz izbeglićkih kampova okrivljavaju. Kako je jedna svedokinja rekla, „to je bila najveća katastrofa. Poćeli su da govore za njih da su 'ćetnićke kurve' i razne druge stvari. Ovo je najverovatnije bio jedan od najgorih perioda nakon rata.“Naroćito su vredane žene iz istoćne Bosne koje su bile deportovane u izbeglićke kampove u Makedoniji: „Kada sam došla u Makedoniju, jedan

---

97. Alexandra Cavellius, Leila. Ein bosnisches Mäđchen, München, 2000.

čovjek je rekao 'vas balije treba ubiti i silovati, vi niste za život. Zbog toga što nas je ceo svet optuživao kao da smo mi krive, želela sam da dokažem da sam nevinna,' objasnila je svoj motiv za svedočenje.

I pored takvih iskustava, važno je zapaziti da je većina žena rekla da ih porodice i zajednice nisu odbacile zbog silovanja.⁹⁸ Pa ipak, nisu smatrale da se prema njima, van njihovih porodica, ophode s poštovanjem: „da vam ja kažem,“ jedna žena je pojasnila, „vратиš se iz logora i onda vidiš u njihovim očima to pitanje, 'šta joj se desilo?' Niko nije mene pitao, ali vidim to pitanje u njihovim očima. Bile su u logoru, bile su silovane, a ti shvataš i želiš da dokažeš da to nije nešto što te karakteriše“. Iako je većina žena svesna da im pravna procedura nudi vrlo ograničen prostor 'da ispričaju svoju priču', one to ipak vide kao šansu da se oslobode stigmatizacije. „Ne bi trebalo da se krijemo“, rekla je jedna učesnica koja je dva puta svedočila o silovanju pred MKSJ i pred Okružnim sudom. „Ne treba da to nosimo u sebi i krijemo godinama, a ljudi ne bi trebalo da upiru prstom, ne bi trebalo da govore o tome. Umesto toga, žena bi trebalo da zna gde treba da ode da bi prijavila silovanje, ukoliko se to njoj dogodilo. To je nešto što treba da bude prijavljeno i o tome na taj način treba da se govori.“ Njena majka koja je takođe bila u zatočeništvu je podržala:

„Ima ogovaranja, ne postoji mesto gde nema ogovaranja, ako pričaju to znači da ne poštuju ni tebe, ni činjenicu da ti je dete bilo maloletno. Naravno, žene žele da ih ljudi gledaju tako da ih društvo poštuje, a ne da nas gledaju kao žene žrtve, već da nas poštuju, ne da nas ponižavaju i da svaljuju sramotu na nas svaki put.“

Drugim rečima, ono što je ovde izraženo je odbacivanje identiteta žrtve i svodenja na zamišljenu sliku silovane žene. „Ne želim da me vide samo kao ženu koja je prošla kroz nešto tako,“ rekla je jedna svedokinja govoreći o silovanju. Svetočenje o silovanju u sudu može takođe biti sredstvo da se preuzme svoja priča i život u svoje ruke.

Za druge žene

Skoro 68% žena koje su popunjavale upitnik su rekly da žele da ispoštujy druge žene koje su takođe bile seksualno napadnute i kasnije ubijene. „Jako mi je žao“, jedna svedokinja je rekly, „devojaka koje su silovane i majki koje su pokušavale da zaštite svoje ćerke ali su ih vojnici prebijali.“ Ponovo bih svedočila „zbog žena koje su preživele isto što i ja“. Naročito je važno pamtiti one koje su bile zarobljene zajedno sa njima, a koje su umrle: „Moj motiv su bile žene (pet njih) koje nisu preživele,“ jedna svedokinja je rekly. Druga svedokinja je rekly da želi da kaže istinu „o iskustvima drugih žena koje nisu preživele i o tome šta su im zločinci uradili“. Žene su uglavnom u ovom kontekstu govorile da osećaju obavezu da svedoče: „Osećam obavezu da svedočim zbog moje sestre i zbog moje prijateljice,“ jedna svedokinja je rekly. Obe su bile zarobljene sa njom i do danas se vode kao nestale.

---

98. Videti odeljak ispod.

Obećanja

Druge svedokinje su osećale obavezu, jer su obećale sebi i jedna drugoj da će kada dođe vreme svedočiti. Za skoro 60% žena koje su popunile upitnik, ovo je bio motiv. „Svedočila sam zato što sam preživela tri ili četiri silovanja; i onda sam rekla: 'ako odavde izađem živa, govoriću o svemu što sam preživela'. Druge žene su rekle slične stvari „sama sebi sam rekla da ću svedočiti ako budem imala šanse.“ [...]

Olakšanje i drugi razlozi

Skoro polovina žena koje su popunjavale upitnik su se nadale da će dobiti neku vrstu olakšanja nakon svedočenja. Samo nekoliko je reklo da su svedočile iz moralnih razloga ili zato što to duguju žrtvama uopšte. [...]

Konfrontacija

Suočavanje sa počiniocem i mogućnost da se bude oči u oči je nešto što je pominjala nekolicina žena koje još nisu svedočile, ali su imale veliku želju da to učine. „Kada budem mogla da stanem ispred počinioca i kažem: 'da ti si čovek koji je to uradio', osećam da će mi pasti kamen sa srca“. Žena koja je ovo rekla nije imala šanse da to uradi, jer je taj počinitelj umro prošle godine. „To je za mene najteža stvar“, rekla je „zbog toga što neću moći da sednem pred njega i kažem mu 'to si ti, ti si jedan od njih'“. „Ne mogu da dočekam da vidim njegovo lice“, rekla je druga žena koja još nije svedočila o svom iskustvu silovanja „da mu pogledam u oči i da mu kažem šta mi je uradio. Verujte, volela bih da popijem kafu sa njim, pričam sa njim i pitam ga 'šta te je navelo da me toliko poniziš?'“ Jednu od učesnica intervjuja, silovao je komšija. Ona bi takođe „samo želela da ga pogleda u oči i pita kako sada živi s tim, pošto je zna od detinjstva.“ Po pitanju suočavanja se takođe razgovaralo kada su svedokinje opisivale kako su se osećale dok su svedočile.

O iskustvima svedočenja

Za većinu učesnica studije, iskustvo svedočenja na sudu o silovanju je bilo traumatsko. Od žena koje su popunjavale upitnik, 65% su imale takav stav. „Bez obzira na to koliko ste jaki,“ rekla je jedna žena koja je nekoliko puta svedočila pred raznim sudovima, „bez obzira na to koliko ste motivisani da svedočite – svakako da je uvek jako teško, stresno i traumatizirajuće.“ Mnoge su se osećale kao da ih je neko bacio nazad u najmračnije sate njihovih života kada su se osećale najranjivije i najizložnije samovolji i tiraniji drugih. „Osećala sam se jako loše,“ jedna svedokinja je rekla, „kao da ponovo proživljavam sve to. Sada je taj muškarac sedeo dva metra dalje od mene.“ Dok je za neke žene bilo važno da „se susretne sa zločincem lice u lice“, druge su pokušavale da to izbegnu i jedva da su

mogle da podnesu to što su istoj prostoriji sa mučiteljem. Nekoliko svedokinja je iskoristilo mogućnost da svedoče iz druge prostorije preko video linka, i to im je pomoglo. Posebno kada su morale da opisuju detalje napada: „kada svedočiš moraš da govoriš o svemu – šta ti je radio, kako je to radio. Zaista je užasno govoriti o silovanju koje si preživela. Dok sam govorila o tome, gledala sam muškarca koji me je silovao preko video linka i osećala sam se izuzetno snažno!“ Nekoliko svedokinja je potvrdilo da su detaljna opisivanja seksualnog nasilja bila najteži deo njihovog svedočenja:

„Pitali su me šta se tačno dogodilo? Morala sam da kažem bukvalno sve. Morala sam da kažem da je to bilo silovanje i da opišem kako se to desilo, da objasnim položaj svog tela, položaj njegovog tela. Bilo mi je jako teško da govorim o tome i da slušam svoj glas.... O bože. Užasno, užasno, užasno. Morala sam da pričam, mrzela sam sebe dok sam govorila o tome i kada sam čula svoj glas. Ne znam. Mrzela sam sebe. Bilo bi mi mnogo lakše da sam mogla da kažem da bila sam seksualno zlostavljana, ili silovana, samo to. Ali znam da je zakon takav i da moram da pričam sve.“

Mnogima je bilo teško da čekaju nekoliko sati kako bi svedočile. Ponekad bi svedočenja bila odložena na nekoliko nedelja zbog grešaka tužilaštva ili zbog drugih proceduralnih odlaganja. Za neke su dani neposredno pred svedočenje bili najteži. „Nisam se dobro osećala pre svedočenja, rekla je jedna žena koja je dva puta svedočila. „Stalno sam razmišljala o tome, kako će biti, mnogo toga sam zaboravila, naročito te detalje, ali to se sve vrati.“ Ista žena je tada na sudu koristila tehniku koja je efektivna u terapijskom radu sa osobama koje su doživele neku traumu:

„Ono što je meni pomoglo je to što sam kad sam se pripremala za svedočenje govorila, u redu to se desilo meni, ali kada budem govorila o tome, govoriću kao da se dogodilo nekoj drugoj ženi, a ne lično meni. Tada mi je lakše da govorim. Uvek pokušavam da gledam na to kao da se to dogodilo nekom drugom, a ne meni. Ne osećam se dobro kada govorim o tome, ali mi je bolje kada mislim kako je neka druga žena to doživela umesto mene.“

Momenti satisfakcije

Skoro sve žene su govorile o bolnim borbama tokom svedočenja, emocionalnim usponima i padovima, uključujući i izlive suza. Međutim, neke su ipak imale i trijumfalne momente. Tužiocima često svedokinjama govore da ne gledaju optužene direktno u oči. Neke od učesnica ove studije se nisu ovome pokorile. „Gledala sam ga. Bila sam besna. Kada sam rekla 'ponizio si me' pogledala bi u njegove oči.“ Ova svedokinja je morala da se suoči sa petoricom optuženih u sudnici i smatrala je da je „najbolja stvar pogledati ih direktno u oči i reći šta mislim o njima. Osećala sam se zadovoljno. Jedino sam tužna kada se setim drugih žena koje su bile silovane, a nisu preživle.“ Za drugu ženu, drugi momenat je označio preokretanje moći:

„Bila sam najsrećnija kada sam ga videla u hodniku. Bio je veliki vojnik, veliki autoritet, koji je prebijao, udarao – a u sudu prolazi pognute glave, svezanih ruku, uz pratnju dva

stražara. Tukli su me kao đavola, jer nisam htela da pognem glavu. Njemu niko nije morao da kaže da sagne glavu, sam je to učinio. Hej, pa zar je ono moć kada je demonstrirao svoju muškost koristeći oružje, puške i noževe?“

„Svedočiti je važno“, rekla je jedna žena koja je pokušavala da ohrabri drugu da istupi, „jer će tako znati da nije sama, moći će da izrazi svoje emocije, znaće da je doživela da vidi optuženog kako na kolenima kleči, isto kao što je i ona klečala – pravda je ponekad dostupna.“

Suočiti se sa počiniocem ponekad znači pokazati njemu, i sebi i svetu da je izgubio moć nad tobom. To može biti čin vraćanja kontrole nad svojim životom i ostavljanje položaja bespomoćne žrtve za sobom. [...]

Istina i odgovornost

Drugo pitanje koje je nekoliko žena navelo kao veoma teško je pitanje odgovornosti koje svedočenje sa sobom nosi. Sve one su došle da bi rekle istinu. Ali, advokati odbrane su pokušavali sve da ih zbune i potkopaju njihov kredibilitet:

„To je jako, jako težak zadatak i moraš da budeš veoma usredsređena. Došla si tu da bi ispričala istinu, a onaj koji sedi preko puta, optuženi i njegov tim advokata, uporno lažu jer nemaju ništa drugo. Ne mogu da te suoče ni sa čim drugim. Moraš da se boriš protiv njihovih laži svojom istinom. Izložena si raznim uvredama sa njihove strane a to što te on stalno vređa i govori laži znači da moraš da budeš potpuno koncentrisana i pokušaš da ostaneš pribrana uprkos konstantnim psovka i lažima sa njegove strane. Jako je teško dokazati istinu, i ne možeš da kažeš sve što ti se dogodilo u tom trenutku. Izgovaraš reči, ali toliko toga preskačeš, pa se onda vraćaš svemu tome i nekako si virtualno tamo, u onom trenutku u kom si bila.“

[...] Neke svedokinje su rekle da je bilo raznih pritisaka, sa raznih strana. U nekim slučajevima, ubeđivanje je išlo toliko daleko da je bilo telefonskih pretnji da će aplikacija koju je žena predala za penziju kao žrtva rata biti odbijena. Nije slučajno da je jedna od preporuka koju su učesnice ove studije dale drugim svedokinjama – da govore istinu i ništa osim istine.⁹⁹

Neke svedokinje su izjavile da bi, da nisu potpuno sigurne u vezi identifikovanja optuženog, prihvatile 'opravdanu sumnju', radije nego da optuže nekoga samo zbog toga što su htele da neko bude kažnjen za ono što im se dogodilo. [...]

Olakšanje

Svedočenje u sudu teško da može da bude deo procesa isceljenja, ali svakako može doneti neko olakšanje. Većina učesnica studije su osetile olakšanje nakon što su svedočile. [...] Osetile su olakšanje zbog toga što su mogle da ispričaju svoju priču i da onda to ostave iza sebe. Neke nisu osetile olakšanje uopšte. [...]

---

99. Videti poglavlje 8.1.

Za neke žene, pozitivna osećanja su se promenila tokom vremena. [...] Svakako, razlozi za dobra ili loša osećanja su mnogobrojni i odlučuje ih mnogo drugih stvari, poput zdravlja, socijalnih i ekonomskih životnih uslova, terapije. Većina učesnica ove studije su išle na neku vrstu psihoterapije ili savetovanja.

5.2 O podršci za svedočenje

Iz grupe koja je popunjavala upitnik, 31 žena (84%) je rekla da su obavestile neke od članova porodice da će svedočiti o silovanju. Oko 38% je takođe navelo prijatelje. Više od polovine učesnica, smatralo je da ima direktnu podršku članova porodice, najčešće su kao podršku navodile muževe (27%), zatim slede deca (13%) i majke (11%). Smatrale su i da ih podržavaju prijateljice, nevladine organizacije, članovi suda, terapeuti i doktori. Samo jedna žena je rekla da je potpuno sama prošla kroz svedočenje.

Ovo saznanje stoji nasuprot široko rasprostranjenom mitu da su žene iz Bosne, koje su preživele silovanje, naročito odbačene. Zapravo, samo tri žene su rekle da su ih okrivili da lažu i nazvali 'kurvama'. U dva slučaja, optužbe su došle od porodice ili zajednice optuženog. Samo je u trećem slučaju optužba došla od strane muža. „Krivio me je zbog toga što sam bila u logoru, tvrdio da sam to uradila dobrovoljno – bio je ljubomoran i psihološki i fizički nasilan prema meni – osećala sam se kao da sam u drugom logoru.“ Na kraju se razvela od njega. Još dve svedokinje su imale nasilne muževe i nisu htele „to da trpe“. [...]

Psihološkinja koja je radila sa velikim brojem žena koje su preživele silovanje je znala samo jedan slučaj da je muž ostavio ženu zato što je bila silovana tokom rata. Svakako da su se mnogi parovi razveli nakon rata iz različitih razloga, ali po njenom mišljenju većina tih razvoda pretežno nije imala veze sa silovanjem. Ona se takođe osvrnula na činjenicu da su mnogi bračni parovi bili zajedno zatočeni tokom rata. [...] Još jedna žena, koja je radila sa osobama koje su preživele zatočeništvo, je znala samo jedan slučaj da je muž ostavio ženu jer je bila silovana. Ona se takođe osvrnula na drugi slučaj žene koja je bila silovana i koja je „imala divan odnos“ sa svojim mužem koji nije bio u logoru. „To sve zavisi od slučaja do slučaja“, rekla je. Niko ne može reći da se ovo dešavalo uglavnom u ruralnim sredinama gde su ljudi više tradicionalisti. U prethodno navedenom primeru, par je živeo u jednom malom selu.

[...] Svakako da nisu svi muževi imali razumevanja za tu situaciju. Četiri žene su rekle da su ih muževi ostavili posle nekog vremena iz različitih razloga. [...]

Često se više ćuti u porodicama kada je reč o smrti. Kada su ćerke, sinovi, majke ili oćevi ubijeni, svako pominjanje rata ili drugih patnji je kao hod po minskom polju. [...] Jedna mlada žena ćiji su otac i braća ubijeni nije želela da njena majka ili bilo ko drugi iz porodice, osim njenog muža, zna da će ona svedočiti jer je htela da zaštititi majku od bola.

Snaga grupe

Za neke žene su prijateljice, među kojima su i druge žene koje su preživele seksualno nasilje, bile najveća i najvažnija podrška. Ovo je naročito slučaj kada je reč o ženama koje su preživele zatočeništvo u logoru, koje su se same organizovale kako bi pružale jedne drugoj podršku.[...] One su zajednički odlučile da neće svedočiti pred MKSJ jer nisu imale poverenja u međunarodnu zajednicu, budući da su ih mirovne snage UN-a pratile kada su odvođene u logor. Želele su da svedoče u Bosni i čekale da se uspostavi sud u Sarajevu. Onda su svedočile.

Kada ih je kontaktiralo tužilaštvo, bile su u mnogo boljoj pregovaračkoj poziciji i to su koristile sa dosta samopouzdanja. Tužilac je bio stranac i rekle smo mu: „Ako hoćeš da na nama radiš svoju doktorsku disertaciju, možeš da popiješ kafu i doviđenja. Ako si došao da ratne zločince staviš iza rešetaka, imaš dva meseca da podigneš optužnicu i imaćeš svu podršku žrtava. Uradio je to za dva meseca.“ Svaka potencijalna svedokinja je bila pozvana preko grupe i o svim merama zaštite i bezbednosti se zajednički pregovaralo. Nakon što su optuženi počinioci uhapšeni, 170 žrtava oba pola je istupilo i na kraju je svedočilo njih 50. Grupa osoba koje su preživele zatočeništvo u logoru je uzela sudbinu u svoje ruke i ne samo da je aktivno učestvovala u pravnom postupku, već ga je znatno i ubrzala.

[...] Zajednička podrška grupe, osećaj brige o drugima su najvažniji nakon svedočenja. Jedna učesnica je rekla:

„Niko, ni moja majka da je živa, niti moj brat ili snaja ne bi mogli da učine da se osećam bolje kada sam se vratila iz suda, osim osoba sa kojima sam otišla. Kada se nas pet ili šest skupi i sastane ispred suda, čini se da sav teret koji nosiš sve vreme samo otpadne kada vidiš kako čekaju. Reči nisu potrebne, samo njihov pogled je dovoljan, tu su, čekaju te i pružaju ti podršku.“

Sve žene iz grupe su odbile nalog tužioca da ne kontaktiraju međusobno dok sve ne svedoče.[...]

Svedokinje koje su svedočile pred MKSJ takođe govore o važnosti podrške koju su dobijale od ad hoc grupa u raznim situacijama. Svedočenja grupe svedokinja iz istog kraja su bila zakazana jedna za drugim, tako da je odeljenje tribunala za žrtve i svedoke sredilo da cela grupa dođe u Hag. Iz ove grupe, 3 ili 4 žene su svedočile o silovanju. [...]

Bilo je planirano da se svedokinje vrate kući odmah nakon svedočenja. Međutim, one su htele da ostanu zajedno sve dok poslednja ne završi sa svedočenjem i taj zahtev im je odobren.

5.3 O dobrim i lošim praksama

U ovom delu, sumira se ono što su svedokinje smatrale da je bilo naročito dobro ili od pomoći prilikom svedočenja na raznim sudovima. [...] Ni tužioci MKSJ, ni suda za ratne zločine BiH, nisu razvili konzistentne i povezujuće procedure u radu sa svedokinjama.[...]

Osim nekoliko izuzetaka, svedokinje koje su svedočile pred MKSJ ili pred sudom za ratne zločine BiH se nisu osećale retraumatizovano ili psihološki povređeno zbog toga kako se osoblje suda ponašalo prema njima. Štaviše, 21 žena koja je popunila upitnik je rekla da ne želi da sudovi urade bilo šta drugačije, a nekoliko svedokinja je imalo samo reči hvale. 43% je smatralo da imaju podršku sudova, a 38% je smatralo da ima popriličnu podršku sudova. Međutim, bilo je i ozbiljnih žalbi na račun bezbednosti u sudu za ratne zločine.

[...]Iako većina učesnica govori da je svedočenje traumatsko iskustvo, to se ne odnosi na osoblje nijednog suda. Prvih godina rada MKSJ, svedokinje su se žalile na nedostatak zaštite i poštovanja, to je bilo pravilo a ne izuzetak.[...]

Svedokinje koje su pred MKSJ svedočile tokom poslednje 2 ili tri godine su sa entuzijazmom opisivale kako su ih sudski zvaničnici sa kojima su imale kontakt, poštovali i cenili – ljudi iz odeljenja za žrtve i svedoke, iz kancelarije tužioca, sudska uprava i sudije. Ako su se na nešto žalile, to su bili advokati odbrane ali kako je jedna svedokinja rekla „oni samo rade svoj posao, a mi toga moramo da budemo svesne.“

Iskustva svedokinja koje su svedočile pred sudom za ratne zločine BiH su bila drugačija. Bilo je mnogo više žalbi zbog nesprenosti, nedostatka zaštite, i lošeg ponašanja. Ipak, bile su mnogo zadovoljnije kako se prema njima ophodilo odeljenje za žrtve i svedoke.

Priprema i informacije

Ono što je svedokinjama bilo najznačajnije prilikom priprema za svedočenje je to što su mogle da pregledaju same ili sa tužiocem, izjave koje su davale ranije. Nekoliko svedokinja je dobilo ovu mogućnost pred MKSJ, ali nijedna pred sudom za ratne zločine. Tokom proteklih 15 godina, mnoge svedokinje su različitim organima vlasti davale različite izjave. [...] S toga je ponovno čitanje tih izjava jedan od najboljih načina za pripremu, jer svedokinje tako mogu da osveže pamćenje. A tako su bile i bolje svedokinje, jer su imale više samopouzdanja.

Svedokinjama je takođe značilo to što im je objašnjena procedura, ali to što su same mogle da vide kako izgleda sudnica pre suđenja, a i da prisustvuju drugim suđenjima, što im je pomoglo da se emotivno pripreme i da budu manje uplašene. [...]

Svedokinje koje su svedočile u sudu za ratne zločine su imale manje kontakta sa

tužilaštvom i smatrale su da su manje obaveštene. Članica tima koja je radila ovu studiju izjavila je, nakon što je pratila suđenja u sudu za ratne zločine, da su se svedokinje sastajale sa tužiocem samo oko pola sata pre svedočenja.

Poštovanje

Sve svedokinje koje su svedočile pred MKSJ su smatrale da su se prema njima ophodili sa poštovanjem. One su cenile ono što su neki nazivali 'ljudski pristup'. Smatrale su da su istražitelji i tužioci generalno proveli dosta vremena sa njima kako bi ih pripremili, motivisali i podržali.[...]

Svedokinje su takođe cenile i rad odeljenja za žrtve i svedoke.[...]

Neke svedokinje su smatrale da su u Tribunalu pronašle prijatelje, koji su bili sa njima u kontaktu, zvali su da ih obaveste o novim dešavanjima ili samo da vide kako su. Istražitelji su takođe ostali u kontaktu sa svedokinjama i s vremena na vreme bi popili kafu s njima.

Iskustva svedokinja iz suda za ratne zločine su različita. Nekoliko žena je trebalo više podrške i osećalo se zbunjeno u zgradi suda. Jedna žena, koja je svedočila u Hagu, je otišla sa prijateljicom, koja je morala da svedoči pred sudom za ratne zločine BiH. Smatrala je da je atmosfera poptuno drugačija. Kada je zatražila čašu vode za svoju prijateljicu, rekli su da sama ode po vodu. [...]

Zaključak

Svedokinje učesnice studije su smatrale da je procesuiranje silovanja i seksualnog nasilja važno kako bi se pokazala težina zločina silovanja. Njihovi lični razlozi za svedočenje su bili mnogobrojni, ali kažnjavanje počinitelaca je bilo centralno mesto za priznavanje onoga kroz šta su prošle. Istovremeno, za neke je bilo važno da 'zločinci budu sklonjeni sa ulica' i da se spreči da oni postanu uzori kao slavljene heroji. Za njih je to suštinski preduslov za izgradnju društva.

Za većinu učesnica, svedočenje je bilo traumatsko iskustvo, ali to nije obavezno uticalo na njihovu odluku da li će svedočiti ponovo ili ne. Neke su bile rešene da svedoče kad god je neophodno; druge su svedočile ali nerado, ili uopšte nisu htele više da svedoče. One koje su imale više podrške ili su mogle da deluju u grupi, imale su veću pregovaračku moć, pa su mogle lakše da odbrane svoje interese. Na njima je bila velika odgovornost da ispune svoju ulogu svedokinja u odlučivanju krivice optuženog.

Poštovanje i „ljudski pristup“ su bili najvažniji za dobijanje saradnje. Od najveće pomoći je bila dobra priprema od strane tužioca, naročito čitanje prethodnih izjava.

Moguće je da bismo dobili drugačije odgovore da smo razgovarali sa nekim drugim ženama. Relativno malo žena koje se identifikuju sa 'srpskom' ili 'hrvatskom' zajednicom

je svedočilo pred MKSJ ili sudom za ratne zločine. Nećemo čak ni reći koliko njih je učestvovalo u studiji da ne bi otkrili njihove identitete. Međutim, da je bilo više njih sigurno bi se pojavile druge teme i stavovi. Isto tako, nismo uspeli da razgovaramo sa svedokinjama sa Kosova. One bi sasvim sigurno ispričale mnogo drugačiju priču o stigmatizaciji, marginalizaciji i ostrakizmu. Ima slučajeva da su žene silovane u sopstvenim zajednicama nakon rata, jer su ih muškarci videli kao lak plen. Ipak, ono što su intervjui pokazali, i što bi potvrdili i intervjui sa drugim ženama, je slika različitosti koja je sasvim suprotna onim stigmatizirajućim svakodnevnim stereotipima o 'tipičnim' žrtvama ili svedokinjama silovanja. Intervjui takođe pokazuju sliku žena koje žele priznanje za obe pozicije: za njihovu bol i njihovu volju da nastave sa životom, za njihov očaj i borbu da sa svim izađu na kraj, za vreme koje su provele u ulozi žrtve i za njihovu individualnu osobenost.

Poštovanje i priznavanje različitosti među svedokinjama silovanja su važni preduslovi za rad protiv stigmatizacije silovanja. Stigmatizacija silovanja se ne zasniva samo na rodnom pojmu seksualnosti, već i na stereotipizaciji žena koje su preživele silovanje koje društvo vidi kao oštećene, krhke, emocionalno slabe i osramoćene. [...]

6. Neke od perspektiva sudija i tužilaca suda za ratne zločine BiH

Obavljeno je 14 polustrukturisanih intervjua sa sudijama i tužiocima iz suda za ratne zločine: bilo je 7 sudija (5 muškaraca i dve žene) i 7 tužilaca (4 muškarca i 3 žene). Još dve sudije (1 muškarac i jedna žena) su učestvovali na okruglom stolu o sudijama.¹⁰⁰ Svi oni su bili uključeni u slučajeve koji su obuhvatali optužbe za silovanje. Neki od njih su radili na nekoliko takvih slučajeva, a nekima je to bio prvi put u vreme kada su intervjuisani.[...]

6.1 Izazovi prilikom procesuiranja silovanja

Sudije i tužiocima su rekli da postoje dva velika izazova kada je reč o slučajevima koji obuhvataju optužbe za silovanje. Prvi se odnosi na interakciju sa ženama koje svedoče o silovanju. Ovo obuhvata pitanja kao što su: odnos sa traumom svedokinja, komunikacija sa svedokinjama, uspostavljanje odnosa poverenja sa svedokinjama. Drugi veliki izazov se odnosi na problem dokazivanja u slučajevima silovanja.

Pitali smo članove suda i tužioce da li smatraju da su slučajevi silovanja drugačiji ili teži za njih lično, i ako je tako, zbog čega je to slučaj. Svi su se složili da jesu. „Tužiocima ne vole slučajeve koji se odnose na silovanje“, rekao je jedan tužilac (muškarac) iz suda za

---

100. Pored toga razgovarali smo sa dvoje pravnih savetnika, dva istražitelja, tri člana sudske uprave i tri člana tima za žrtve i svedoke.

ratne zločine. Bilo je nekoliko sličnih izjava. Nekoliko tužilaca – kao i neke sudije – je smatralo da su, kada je reč o procesuiranju silovanja u ratu, zarobljeni između toga da 'ulažu više' a 'dobijaju manje zauzvrat'. S jedne strane, uvek se nešto više traži: veća zaštita, više osećajnosti, više strpljenja, više vremena, više emocija, više traume. S druge strane, dobija se manje: manje svedokinja koje su spremne da svedoče i manje, zapravo, uopšte nema materijalnih dokaza. [...]

Emocije

Više muškaraca nego žena tužilaca i sudija je naglasilo emocionalni izazov koji za njih predstavlja svedočenje o silovanju.[...]

Jedan muškarac tužilac je uspešno procesuirao nekoliko slučajeva silovanja, ali je ipak priznao: „Ipak bih više voleo samo slučajeve ubistva. Prvo ja imam ćerku. Za mene, ovi slučajevi su mnogo emotivniji, dok kod drugih mogu da se distanciram.“ On je smatrao da je prikladnije da se ovim slučajevima uglavnom bave žene. „Najteže mi je da slušam sve te detalje“, rekao je drugi tužilac.

Nijedna od žena sa kojima smo razgovarali nije prvo navela emocionalne izazove. „Za mene“, rekla je vrlo iskusna sudija, „nije najteže da slušam detalje silovanja, to nije problem. Meni je najteže da osiguram da će svedokinja biti dobro na kraju svedočenja. I ono što izaziva najviše straha je da ispunim svoju obavezu da svedokinju zaštitim.“ Zaštita svedokinja je imala važnu ulogu u svim intervjuima sa muškim i ženskim ispitanicima.

Trauma

Mnogi su videli žene koje su preživele silovanje kao najranjiviju kategoriju svedoka. [...]

Trauma nije samo percipirana kao poziv za osećajnost već i kao prepreka u „dobijanju činjenica“. Veliki broj tužilaca je izjavilo kako je zbog traume jako teško raditi sa ženama koje su preživele silovanje. [...]

Jedan (muškarac) istražitelj je potvrdio da iz njegove perspektive ovaj problem postoji, i rekao da prema njegovom mišljenju „tužiocima često koriste istražitelje kao psihologe ili socijalne radnike“. On je takođe istakao da je potrebno da tim za svedoke žrtve bude uključen čak pre nego što se objavi optužnica jer se „nažalost, svedokinje najčešće osećaju iskorišćeno i napušteno“. [...]

Kulturna stigmatizacija i 'ženska' sramota

Većina ispitanica je priznalo da pored traume postoji i društvena stigmatizacija silovanja i da je ona odgovorna za naročitu ranjivost žena koje su preživele silovanje kao i

za nevoljnost da o tome govore i ulaze u detalje. [...] Postoji opšta saglasnost u vezi toga da je ženama koje su preživele silovanje teško da o tome govore upravo zbog osećanja krivice kojim ih društvo opterećuje. U ovom kontekstu, svi muški ispitanici su, bez obzira na to da li su iz BiH ili ne, videli Bosnu i Hercegovinu, naročito Bošnjačku zajednicu u njoj kao veoma tradicionalnu što se tiče ovog pitanja. [...]

Predstave o 'tradicionalnoj' Bosni i 'sramotnim' ženama iz Bosne, naročito Muslimankama/ Bošnjakinjama koje su ovde izražene su pokrenule žene da se umešaju i da daju primedbe. Prvo, Federacija Bosne i Hercegovine je do danas, jedina politička zajednica u kojoj su žene koje su preživele silovanje prepoznate kao civilne žrtve rata koje imaju pravo na državnu penziju. Grupe žena iz Bosne, među kojima su i žene koje su preživele silovanje u se izborile za ovaj zakon. Drugo, žene iz Bosne su progovorile o silovanjima dok su se silovanja još dešavala. Da nisu bile toliko besne, vrlo je malo verovatno da bi novinari dobili bilo kakve informacije i da bi sudovi danas procesuirali silovanje. Treće, vrlo poznata i uticajna ženska organizacija iz Bosne, udruženje Žena žrtve rata radi isključivo sa ženama koje preživele silovanje. Ovo je prilično jedinstveno. Četvrto, jedan primer iz suda sam po sebi pokazuje da čak i snažna osećanja sramote i obeščašćenosti ne moraju nužno da ometaju javno svedočenje. [...]

Kada su generalno priupitani o preprekama na koje nailaze prilikom procesuiranja silovanja, mnoge sudije i tužioci su rekli da je taj posebni tradicionalizam glavni razlog zbog kojeg imaju poteškoće u saradnji sa ženama koje su preživele silovanje.[...]

Neprijatno je pričati o tome

Ne može se reći da je samo svedokinjama i svedocima neprijatno da govore o silovanju. Muškarci koji su članovi suda i tužioci su takođe vrlo iskreno rekli da imaju osećaj neprijatnosti. [...]

Obim posla je nepodnošljiv

[...]Postoji opšta saglasnost među tužiocima sa kojima smo razgovarali da slučajevi silovanja iziskuju više osećajnosti i više vremena zbog stigme koja prati silovanje. Međutim, vreme je nešto što tužioci u sudu za ratne zločine nemaju. Od juna 2009. godine, 18 tužilaca i pravnih savetnika je radilo na slučajevima ratnih zločina, a oko 4000 slučajeva je bilo na čekanju.¹⁰¹ „Zbog obima posla“, jedan (muškarac) tužilac je rekao, „tužioci nemaju vreme

---

101. Nacionalna strategija za ratne zločine (2008) ističa da je bilo oko 4000 nerešenih slučajeva/ optuženih pred kancelarijom tužioca Bosne i Hercegovine. Poslednja procena predstavljena u izveštaju Amnesty International: *Čija pravda? Žene Bosne i Hercegovine još uvek čekaju*, (2009) sadrži broj između 6000 i 16 000 nerešenih slučajeva ratnih zločina koji su u različitim stupnjevima postupaka registrovanih u svih 14 jurisdikcija Bosne i Hercegovine. Nacionalna strategija za ratne zločine dostupna na www.adh-geneva.ch/RULAC/news/War-Crimes-Strategy-f-18-12-08.pdf ; izveštaj Amnestija dostupan na www.amnesty.org/en/news-and-updates/report/women-raped-during-bosnia-and-hercegovina-conflict-waiting-

koje potrebno da bi se posvetili ženama koje su preživele silovanje, da bi ih pripremili za svedočenje i slično. “ Drugi tužilac je objasnio da oni ne samo da se bore sa nedostatkom vremena već imaju problem i zbog manjka drugih resursa. „Većina svedokinja dođe dan ili najviše dva pred suđenje. Vidite ih samo na kratko pre svedočenja i onda nema vremena za pripremanje.“ [...]

Obuka i izgradnja kapaciteta za slučajeve seksualnog nasilja

[...]Mi smo dobili informacije o samo dva treninga: jednodnevni trening za sudije koji je obuhvatao i pitanja zaštite svedokinja u slučajevima seksualnog nasilja iz 2007. godine¹⁰²; i dvodnevni trening o zaštiti iz 2006. godine. [...]

Nema sistematske i sveobuhvatne izgradnje kapaciteta kad je reč o pitanjima, koje sudije i tužioci iznose kao naročito teška i za njih komplikovana, u slučajevima seksualnog nasilja. Nekoliko sudija i tužilaca sa kojima smo razgovarali su izrazili interesovanje za daljim treninzima o rodnim pitanjima i u vezi sa komunikacijom sa svedokinjama silovanja. [...]

Bez potvrde, osuda silovanja je „nemoguća misija“

[...]Na pitanje šta slučajeve silovanja čini naročito teškim, mnoge sudije, žene i muškarci su odgovorili: „dobijanje dovoljno dokaza“. „Nema materijalnih dokaza“, „imamo manje činjenica“, „nema očevidaca“, „imamo samo svedočenje žrtve“. „Slučajevi silovanja“, rekao je jedan sudija, „su najneprijatniji jer nema materijalnih dokaza. Postoji samo njena i njegova priča. To zaista iziskuje potpunu posvećenost.“ [...]

Generalno, sudije i tužioci tvrde da svedokinje koje govore o silovanju pružaju manje detalja nego druge svedokinje. Međutim, neki su se tokom intervju a setili slučajeva kao što je, na primer, slučaj devojke koja je „svedočila o tome da je videla kako joj ubijaju roditelje. Nije mogla da progovori.“ Druga (žena) sudija je uporedila svedočenje o silovanju sa svedočenjem jedne majke koja je videla kako joj ubijaju dete. Ona je smatrala da je majka bila u stanju da „da jasnije precizira detalje nego žena koja je preživela silovanje“, te je zaključila da se odsustvo detaljnog svedočenja o silovanju može pripisati stigmatizaciji. [...]

---

justice-20090930

102 Videti “*Sudsko veće 2007*” održano u Neumu 11. juna 2007. za sudije suda Bosne i Hercegovine.

7. Zaštita i sigurnost

7.1 Mere zaštite u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju

[...]Zbog straha od stigmatizacije žena koje su preživele silovanje u njihovim zajednicama, od medijske eksploatacije, nasilnih advokata odbrane kao i zbog toga što se zaposleni u sudovima loše ophode prema ženama, aktivistkinje su pokrenule kampanju ne samo da se seksualno nasilje procesuiru adekvatno, već i da se obezbedi posebna zaštita i posebna proceduralna pravila za slučajeve silovanja. Tako je na primer, Međunarodna pravna klinika za ženska ljudska prava iz Njujorka, predala pred MKSJ predlog koji je obuhvatao:

„Najmanje rodno senzitivnu obuku svog osoblja kao i osnivanje jedinice za seksualne zločine koju će u većini činiti žene koje imaju iskustva u pronalaženju dokaza na osnažujući način, nasuprot traumatizirajućem načinu. U pogledu optužnica i suđenja, žene koje su preživele silovanje ne treba da budu javno identifikovane bez njihovog pristanka; određeni postupci mogu da se vode pred kamerama, ali uz prisustvo čuvara koji bi sprečili nasilje; žrtvama treba da bude omogućeno da svedoče bez suočavanja licem u lice sa počiniocima; pravila dokazivanja treba da zabranjuju obaziranje na prethodno seksualno ponašanje svedokinje, ograniče pristanak kao sredstvo odbrane, i da kontrolišu tok unakrsnog ispitivanja kako bi se sprečilo zlostavljanje svedokinja kao i izvrtanje iskaza; svedočenje eksperata o traumi treba da bude dozvoljeno ali ne i neophodno; i svedokinje treba da imaju pravo na pomoć svojih zastupnika ili savetnika.“¹⁰³

[...]Politika zaštite često ima paternalistički koncept zaštite, a ne onaj koji osnažuje žene koje su preživele silovanje poštujući njihovu volju i sposobnost da donose odluke.

Mere zaštite u proceduralnim pravilima

Sposobnost MKSJ da fizički zaštititi svedokinje je ozbiljno ograničena. S obzirom da radi van nacionalnih pravnih sistema, MKSJ nema sredstva, osim saradnje, da ojača zaštitu van suda. Tako da poverljivost u okviru postupaka mnogo vremena nakon završetka suđenja jedno od najvažnijih sredstava zaštite.[...]

Odeljenje za žrtve i svedoke

Ovo odeljenje je počelo sa radom u aprilu 1995. godine. Njegova uloga je da osigura

---

103. Videti Rhonda Copelon, *Rod koji izranja. Rekonceptualizacija zločina nad ženama u vremenu rata: Žene i rat rider*, ur. Lois Ann Lorentzen i Jennifer Turpin, Njujork univerzitet štampa, Njujork, 1998, str.73.

sigurnost i bezbednost svedoka tokom njihovog boravka u Hagu, da se bavi logistikom i pruža svedocima medicinsku, psihološku i emocionalnu pomoć. [...]

U početku zadatak je bio potcenjen što je dovelo do žalbi, uglavnom svedoka tužilaštva koji se uopšte nisu osećali zaštićeno. Najčešća pritužba se odnosila na to da su svedoci tužilaštva bili u istom avionu kao i svedoci odbrane, ili u istom hotelu. Četvoro zaposlenih u ovom odeljenju nije samo trebalo da pružaju emotivnu i psihološku podršku stotinama svedoka koji su pristizali, već i da se bave ogromnom logistikom koja je bila neophodna da bi svedoci iz raznih zemalja bezbedno stigli u Hag. [...]

Do 1999. godine, nije bilo dovoljno novca da bi se još ljudi uposlilo u ovom odeljenju. Zapošljavanje ljudi koji bi asistirali svedocima je bilo moguće samo uz pomoć donatora. [...] Neke od svedokinja sa kojima smo razgovorali, svedočile su pred MKSJ u poslednje tri godine. One se nisu žalile; zapravo bile su jako zadovoljne. Osećale su se zadovoljno i poštovano.¹⁰⁴ Odeljenje je nedavno usvojilo novo pravilo da zove bivše svedokinje, pola godine nakon svedočenja da proveriti kako su. [...]

Mere zaštite u slučajevima seksualnog nasilja

Kako je pomenuto u poglavlju 5, saznali smo da je do 1. septembra 2009. godine oko 60 žena svedočilo o ličnom iskustvu silovanja ili drugih oblika seksualnog nasilja. Prema našim saznanjima, 4 svedokinje su svedočile pod punim imenom i bez bilokakvih mera zaštite. Još tri žene su govorile pod svojim imenom, ali na zatvorenom saslušanju kada su svedočile o silovanju. Sve druge (oko 87%) su svedočile pod pseudonimom i sa merama zaštite, na primer, lice i slika su bili iskrivljeni. Skoro polovina, 28 žena, je svedočilo na zatvorenoj sesiji, a dodatno su koristile pseudonim.[...]

To je takođe u suprotnosti sa onim što većina svedokinja želi - a to je da svet sazna što im se dogodilo. Neke žene sa kojima smo razgovarali su pronašele rešenje. Pošto su bile zajedno u istoj situaciji tokom rata, one su odlučile da neke od njih treba da svedoče na otvorenom saslušanju kako bi bile sigurne da će cela priča biti ispričana i javno zabeležena. Na kraju je, međutim, na sudijama da odluče da li su ove priče izgubljene za kolektivno pamćenje. [...]

7.3 Stavovi svedokinja o zaštiti i bezbednosti

Pitali smo sve svedokinje koje su učesnice studije da nam kažu svoje mišljenje o merama zaštite koje su dobile. Da li su ih tražile i zbog čega? Da li su dobile ono što su tražile? Da li su bile zadovoljne? Prvi zaključak je bio da ima dosta zabune u vezi sa merama zaštite. Kada je reč o sudu za ratne zločine BiH, ovo se odnosi delimično i na zbunjenost u vezi ovih mera i unutar samog suda. Drugi zaključak je na prvi pogled zbunjujući. Iako većina

¹⁰⁴. Videti poglavlje 5 o perspektivi svedoka.

svedokinja smatra da su mere zaštite praktično beskorisne, ipak ih žele i to ukoliko je moguće najintenzivnije mere. Treći zaključak je da imaju vrlo različite razloge zbog kojih žele mere zaštite. Sramota da se o silovanju govori javno nije bila najčešći razlog, iako bi većina ljudi to očekivala.¹⁰⁵

Kada smo postavljali pitanja o merama zaštite, dobijali smo vrlo različite odgovore. One svedokinje koje su istražitelji ili tužiocu dobro pripremili za svedočenje, objašnjavale su različite mere kao i one pod kojima su one svedočile. Neke svedokinje uopšte nisu bile zainteresovane i koncentrisale su se samo na svoje svedočenje. „Nije me zanimalo koji deo mog svedočenja je bio na otvorenom, a koji na zatvorenom saslušanju“, rekla je jedna svedokinja. Ipak, za mnoge svedokinje ove mere zaštite su bile zbunjujuće. [...]

Mere zaštite su beskorisne...

Mnoge žene su smatrale da su mere zaštite, naročito u sudovima u Bosni i Hercegovini, praktično beskorisne. [...]

Kantonalnim i okružnim sudovima je nedostajalo kvalifikovano osoblje i resursi kako bi obezbedili ikakvu smislenu zaštitu.¹⁰⁶ [...]

... ali neophodne

[...] U našem primeru, dve žene nisu želele da svedoče na zatvorenoj sesiji, ali su sudije ipak tako odlučile. Većina svedokinja sa kojima smo razgovorali je imala drugačiji stav. Iako je većina njih bila svesna da ne postoji apsolutna zaštita i da informacije o njihovom identitetu mogu procureti u bilo kom trenutku, insistirale su da dobiju šta god mogu. Oko 76% žena koje su popunjavale upitnik su zatražile mere zaštite, a od toga 82% su dobile ono što su tražile.[...]

Samo šest svedokinja sa kojima samo razgovarali su rekle da su svedočile bez ikakvih mera zaštite, pod svojim imenom i tokom javnog saslušanja.[...]

Sigurnost i bezbednost

[...]Iz grupe koja je popunjavala upitnik, 10 žena su rekle da su dobijale neke vrste pretnji i to uglavnom pre svedočenja. Tri pretnje su obuhvatale i pretnje smrću, a dve pretnje su bile da će ubiti njihovu decu. Pretnje su dolazile sa raznih strana, uključujući i same optužene, njihove žene, drugove iz borbe, prijatelje i komšije optuženog. [...]

Četiri žene su rekle da su prijavile pretnje policiji, a samo jedna osoba je uhapšena. [...] Mnogi veruju da će atmosfera straha i sumnje ostati sve dok situacija u Bosni i Hercegovini bude politički segregisana i dok ratni zločinci sa svih strana budu slavljani kao nacionalni heroji.

---

105. Za pitanje kompenzacije videti našu diskusiju u poglavlju 8.

106. Amnesty International, *Čija pravda? Žene Bosne i Hercegovine još uvek čekaju*, septembar 2009, str. 29.

Što se tiče sigurnosti, naročito je teško stanje u mešovitim zajednicama. Oni koji pripadaju etničkim manjinama se ne odlučuju lako da prijave policiji napade. Žena iz malog sela, koja ne želi da svedoči upravo iz bezbednosnih razloga, i dalje živi samo nekoliko metara dalje od mesta na kom je bila silovana. Kada su dva muškarca iz SIPE (državna agencija za istrage i zaštitu) došla da od nje uzmu izjavu o zločinima počinjenim u ratu, komšije su odmah pitale ko su oni i šta žele. Ona je rekla, „oni sve nadgledaju“. Ona i njena čitava porodica se plaše da će se sve ponoviti, iako njih direktno niko nije napao. „Atmosfera je napeta“, rekla je, „i prosto ne razgovaraš sa mnogo ljudi.“ Ubrzo nakon što se vratila u svoju kuću, pošto je nekoliko godina živela kao izbeglica u obližnjem gradu, slučajno je čula razgovor trojice muškaraca. „Jedan od njih je rekao 'da sam znao da su je silovali, i mi bismo je silovali. Mogao sam da je silujem dok je bila u toj kući ali nisam hteo. Ali kada sam čuo da je drugi vojnik silovao, pitao sam se zašto nisam i ja?' Svi su oni komšije. Zato krijem šta mi se dogodilo.“ Ona se oseća naročito izlovano jer su druge žene koje su preživele silovanje otišle iz sela. Ne znamo koliko žena iz Bosne ne želi da svedoči zbog pretnji ili iz straha da će se sve ponoviti. Ali ima mnogo više smisla da žene neće da svedoče zbog toga što se ne osećaju bezbedno i sigurno, nego zbog 'sramote'. Ovo je naročito slučaj sa ženama koje su izolovane od drugih žena. „Činjenica je“, rekla je jedna žena koja je preživela zatočeništvo u logoru, „da mi čak ne možemo otvoreno da kažemo da smo svedokinje i žrtve, i dosta vremena će proći pre nego što se to promeni.“ [...]

Zaštićene svedokinje kao zaštitnice

Neke žene su želele da zaštite bliske članove porodice, uglavnom majke ili decu, pa su stoga odlučile da ne govore o onome kroz šta su prošle. U jednom slučaju, majka je znala da joj je ćerka bila silovana, ali nije znala da je svedočila na sudu. Svedokinja je verovala da bi za njenu majku to bilo previše.[...]

Žene koje su živele u zajednicama u kojima međuetničke tenzije nisu prekinute ili one koje su pripadale viktimiziranoj manjini u toj regiji su se više brinule za fizičku bezbednost, nego žene u drugim zajednicama. Žene koje svojim porodicama nisu rekle da su bile silovane u ratu se nisu brinule da će biti odbačene, već su želele da ih zaštite. Nisu htele da ih dodatno opterećuju pričama o tome kroz šta su prošle. Čak iako nisu osećale krivicu ili sramotu, njihovi roditelji su pripadali starijoj generaciji i mogli bi da pomisle kako nisu uspeli da ih zaštite.

Potreba da se zaštiti porodica takođe može da proistekne iz potrebe za ličnom zaštitom, jer nas dodatno opterećuje kada znamo da oni koje volimo ne mogu to da podnesu. Takođe, omogućuje nam da imamo kontrolu nad situacijom.

Odbacivanje identiteta žrtve silovanja

Mlađe žene koje su želele da doprinesu pravdi, ali i da nastave sa svojim životom i nastave sa školovanjem ili poslom, prosto su želele da ih drugi vide onakve kakve su sada, odnosno nisu želele da budu viđene samo kao žrtve rata. Jedna žena je rekla da je ćutala zato što je želela da izbegne tračeve o tome da je silovana ili o svedočenju. [...]

Druga mlada žena, koja se pronašla u raznim stvarima u životu se plašila da će ukoliko bude govorila o tome šta joj se dogodilo, biti svedena samo na to da je preživela silovanje. [...] Jedna žena koja je bila veoma cenjena u svojoj profesiji pre rata je smatrala da je postala „profesionalna žrtva“, da je to što su je tako videli otežalo da pronađe posao kao naučnica nakon rata. Nekoliko žena je reklo da one žele da njihov bol bude priznat, ali da ne žele da to dominira u njihovim odnosima i interakciji sa komšijama i kolegama. „Ne želim da moje komšije znaju i da me sažaljevaju zbog toga što sam preživela silovanje.“

Učesnice studije nisu povezivale društvenu stigmatizaciju koja prati silovanje samo sa krivicom i društvenim odbacivanjem. Ono čega su se najviše plašile je bilo da budu patologizirane i ne budu prihvaćene kao 'normalne'. Ovo je važna poruka za sve u sudovima kao i za nevladine organizacije da bar ne doprinose stereotipnoj slici 'potpuno uništenih' žena koje su preživele silovanje. [...]

Problem sa zaštitom nije samo to što zaštita u svom paternalističkom obliku pospešuje sliku o prirodno bespomoćnim ženama, već i to što zaštitnici često misle da su vlasnici onih koje tvrde da štite. Ponekad su žene i nevladine organizacije, koje su u kontaktu sa ženama koje su preživele silovanje i svedokinjama, otežavale ili čak odbijale da nam pomognu da stupimo u kontakt sa svedokinjama. U početku je ovo bilo razumljivo, imajući u vidu dugotrajnu istoriju zlostavljanja i žena i aktivistkinja u Bosni i Hercegovini od strane novinara ili istraživača koji su došli po svoju sočnu priču ili da bi napisali doktorske disertacije. Izgradnja poverenja je dugotrajan proces. Međutim, saznali smo od nekih svedokinja sa kojima smo razgovarali da su i neke od aktivistkinja postale nasilne. Ovo je naročito slučaj, kada se radi o apliciranju za status civilne žrtve rata.¹⁰⁷ Jedna aktivistkinja je na konferenciji izjavila kako ona jedina ima 'autorsko pravo' na priču o silovanju. Kada smo konačno uspeli da stupimo u kontakt sa nekim svedokinjama, postalo je jasno da je mnogo više žena htelo da razgovara sa nama, nego što su neke 'zaštitnice' želele da mi verujemo. Kada su shvatile koja je svrha ove studije, postale su proaktivne i zvale su i druge svedokinje i pomagale nam da uspostavimo kontakt. [...]

Pravna pomoć

[...] Po zakonu o zaštiti „bilo koji svedok koji je pod pretnjom ili spada u kategoriju ranjivih svedoka će imati pravnu pomoć“. (Član 5 (2)). Pa ipak, za slučajeve silovanja

---

107 Videti poglavlje 8.

troškovi nisu pokriveni. „Optuženi“, rekla je jedna od učesnica, „imaju skupe advokate, dok ja jedva uspevam da pronađem advokata; i kad ga nađem ko zna kakav je on advokat i da li će uspeti da završi posao na pravi način.“ Stručni i iskusni advokati retko pružaju svoje usluge žrtvama rata koje ne mogu da ih plate. [...]

8. Društvena pravda

8.1. Perspektiva svedokinja

U fokusu ove studije je pravna pravda. [...]

Nijedna od učesnica ove studije nije imala nerealna očekivanja od sudova. Koliko se članovi suda sećaju, u početku rada MKSJ, mnogi svedoci su očekivali isceljenje ili da dobiju neku vrstu materijalne podrške od suda. Međutim, one sa kojima smo mi razgovarali su došle do zaključka da se društvena i politička pravda ne mogu ostvariti kroz krivično procesuiranje – ili bar ne samo kroz krivično procesuiranje. Po mišljenju nekoliko svedokinja, pitanje je bilo kako one mogu da daju podršku sudu, a ne obrnuto, jer kako je jedna žena primetila „sud neće moći da sprovedi pravdu bez naše pomoći.“

Iako se kažnjavanje počilaca i prekid sa politikom nekažnjivosti visoko rangiralo, 75,7% žena koje su popunjavale upitnik su rekle da su finansijska i emocionalna podrška uz koju bi žrtve mogle da ponovo izgrade svoje živote, važni elementi pravde, a zatim sledi 62,3% ispitanica koje smatraju da je društveno priznanje njihove patnje, sastavni deo pravde. Preko polovine učesnica koje su popunjavale upitnik, želelo je da se država ili zajednica bore protiv ratova, a oko 40% je zahtevalo priznanje od društva.

Na pitanje šta je ženama koje su preživele silovanje najviše potrebno oko 80% je odgovorilo penzija, finansijska kompenzacija, rešeno stambeno pitanje, psihoterapija, medicinska nega. Većina učesnica studije rekle su da su sada u težem finansijskom i emotivnom položaju nego pre rata. [...]

Zdravlje je bilo vrlo važna tema. Mnoge žene su i dalje pokušavale da izađu na kraj sa simptomima traume kao što su depresija, pokušaji samoubistva, anksioznost, poremećaji disocijacije identiteta, poremećaji spavanja, visok krvni pritisak, srčani problemi i druge hronične bolesti.[...]

Loši ekonomski uslovi i nesigurnost stambenog rešenja pogoršavaju situaciju. [...] Stanovanje je visoko na lestvici za one žene koje ne mogu ili ne žele da se vrate u mesta u kojima su ranije živele, zato što tamo nije bezbedno. [...] Mnoge učesnice studije su i dalje živele kao izbeglice. Većina tih privremenih smeštaja su jako loši i često vrlo mali. [...] Neke žene su se vratile svojim kućama. Međutim, imajući u vidu političku podeljenost zemlje, 'povratak kući' u većini slučajeva znači postati deo manjinske diskriminisanе grupe.

Sve majke maloletne dece su bile zabrinute oko školovanja i bezbednosti. Mnogo žena je bilo zarobljeno zajedno sa svojom decom. Sada ima mnogo mladih ljudi koji su kao deca videli mnoga zverstva i mnogi su bilo očevici ponižavanja i silovanja koje su njihove majke preživele. Neka deca su imala između dve i pet godina. Tek sada se kod njih manifestuju razni simptomi traume. Mnoge žene kažu da ne znaju kako da se izbore sa tim, niti kome da se obrate.

Neke od mladih žena, uspele su da završe školovanje uz pomoć lokalnih ženskih centara, neke su pronašle posao ili pokrenule male samostalne poslove. Neke su rekle da im je strukovna obuka koju su dobile u ženskim organizacijama, nekoliko godina nakon rata, omogućila da dobiju uporište. [...]

To što kroz nacionalni pravni okvir nisu mogle da se uspostave ekonomska, socijalna i politička prava u skladu sa međunarodnim standardima potkopava dugo traženu stabilnost i ljudsku sigurnost (uključujući i hranu, zdravlje, rod, i fizičku sigurnost). Ovo smanjuje sposobnost ili želju žrtava i svedoka da učestvuju u zvaničnim procesima krivične pravde.

8.2 Reparacija

Zakoni o civilnim žrtvama rata

[...]Žene koje su preživele seksualno nasilje tokom rata nemaju na teritoriji cele Bosne i Hercegovine pravni status civilnih žrtava rata. Ženama koje su preživele silovanje tokom rata je priznat pravni status u jednom delu zemlje, Federaciji Bosne i Hercegovine, koja im je obezbedila i određene beneficije za dobijanje penzije. Ipak, implementacija ovog zakona je problematična. [...]

U drugim delovima zemlje, ženama koje su preživele seksualno nasilje u ratu još nije priznat status zasebne kategorije. U Republici Srpskoj, žene koje su preživele seksualno nasilje su obuhvaćene zakonom o zaštiti civilnih žrtava koji je donet 1993. godine. Međutim, status dobijaju samo one osobe koje imaju najmanje 60% fizičko oštećenje. Amandman iz 2006. godine, donet u Federaciji Bosne i Hercegovine, prepoznaje žene koje su preživele silovanje kao zasebnu kategoriju u zakonu koji ne podrazumeva to pravilo da osoba mora da ima 60% fizičko oštećenje. [...]

Udruženje Žene žrtve rata – pored drugih lokalnih organizacija –imalo je vrlo značajnu ulogu u lobiranju da se ženama prizna status civilnih žrtava rata. [...]

U Federaciji Bosne i Hercegovine, ipak, civili žrtve rata pored toga što mesečno primaju penziju imaju i pravo na obuku za posao (profesionalnu rehabilitaciju, prekvalifikaciju,

ili dodatno kvalifikovanje); njima se daje prednost prilikom zapošljavanja, stanovanja, psihološke i pravne pomoći. Žene koje su preživjele silovanje su isključene iz svih dodatnih beneficija i samo imaju pravo na penziju koja uglavnom nije dovoljna za pristojan život. Do danas, samo ženske organizacije i lokalne nevladine organizacije kao što je *Centar za žrtve torature* u Sarajevu, *Vive Žene* iz Tuzle i *Medika Zenica* iz Zenice, pružaju psihološku podršku. Ovakve organizacije zavise od donatora i mogu da pružaju podršku samo malim grupama. [...]

Preko 80% učesnica studije, dobile su status civilnih žrtava rata i dobijaju mesečnu penziju od maksimalno 514 KM (260 eura). Za većinu, to nije dovoljno budući da čitave porodice uključujući i muževe, ćerke, sinove i porodice sinova i ćerki, žive od te sume. Do danas je oko 500 žena dobilo penziju na osnovu zakona o statusu civilnih žrtava rata u Bosni i Hercegovini, zbog toga što su preživjele silovanje.¹⁰⁸ [...]

Iako neke žene kažu da nemaju problem s tim da daju izjave organizacijama, druge osećaju pritisak ne samo da svedoče, nego i da kažu više od onoga što su zapravo doživjele ili videle, i to ih zaprepašćuje.[...]

9. Zaključci i preporuke

9.1 Preporuke svedokinja

Poglavlje koje sledi predstavlja kompilaciju preporuka koje su svedokinje dale istraživačkom timu. Preporuke sudovima i državnim vlastima su izvučene i sumirane iz brojnih izjava učesnica studije. [...]

Preporuke za druge žene koje su preživjele silovanje

- “Ne treba da kriju šta im se dogodilo jer će se tako samo osećati još gore.”
- “Savetovala bih bilo kojoj ženi, bez obzira na njenu etničku pripadnost, da govori o tome što joj se dogodilo, da je ne bude sramota, jer će samo tako doprineti kažnjavanju zločinaca i sprečavanju da se silovanja ponovo dese u budućnosti.”
- “Da, to je bolno i teško iskustvo ali s obzirom da smo već preživjele to, žene treba da skupe hrabrost i snagu i da svedoče kako bi počinioci bili kažnjeni i kako se to nikada više

---

108 Važno je primetiti međutim da su žene takođe mogle da dobiju status civilnih žrtava rata po drugim osnovama koje su postojale pre izmena iz 2006, kao što su one koje preživjele zatočeništvo u logoru, majke/ ćerke nestalih ili ubijenih osoba, ranjene, mučene itd. Mnogo žena se odlučilo za ovu mogućnost.

nikome na svetu ne bi dogodilo.“

– “Može sama da odluči pod kojim merama zaštite će svedočiti.“

– “Žene koje su preživele silovanje treba da svedoče.”

– “Treba samo da govore istinu. Znam da je teško, ali najteže je nositi to u duši.”

– “Treba da misle o svojim pravima.”

– “Treba da se pripremi pre svedočenja. Ako ima izbor, treba sama da odluči da li će svedočiti ili ne. Treba da shvati šta za nju lično znači ako optuženi bude osuđen ili oslobođen. Da li je to njoj zaista važno? Taj deo je jako težak i sa tim moraš da živiš.”

– “Treba da zna da će možda samo jednom u životu dobiti šansu da svedoči.”

– “Preporučila bi svakoj ženi da bliska prijateljica ili terapeutkinja bude sa njom u sudnici jer se tamo dešava previše stvari.”

– “Žene ne treba da se osećaju loše ili krivima zbog advokata odbrane. Oni samo rade svoj posao. Želim da svaka žena zna to da se ne bi osećala krivom nakon svedočenja. Oni pokušavaju da unište tvoj kredibilitet.”

– “Nemoj davati mnogo izjava različitim ljudima. To kasnije mogu da koriste protiv tebe.”

– “Meni je pomoglo da posmatram sebe kao da se to dogodilo nekoj drugoj osobi. Nekako se osećam bolje kada o tome pričam na taj način.”

– “Ne javljaj se na telefonske pozive ljudi koje ne poznaješ. Postaraj se da sve dobiješ napismeno. Uzmi brojeve telefona od ljudi iz suda kojima veruješ.”

– “Obavesti sud ukoliko dobijaš pretnje.”

Za nevladine organizacije

– “Trebalo bi da pokušaju da naprave internacionalno udruženje žena koje su preživele silovanje.”

– “Žene iz nevladinih organizacija koje uzimaju izjave od žena koje su preživele silovanje treba da budu osećajnije i profesionalnije. Ne treba da navode žene na to šta da pričaju, treba da objasne šta će raditi sa izjavom i da se postaraju da sve bude poverljivo.”

– “Sva udruženja treba da imaju nekakvu poslovnu etiku. Ne bi trebalo da maltretiraju ili pritiskaju bilo koga.”

– “Kada udruženje pozove ženu da da izjavu trebalo bi da joj kažu da bi mogla da dobije poziv za svedočenje iz suda kao i to na koji način će oni koristiti njenu izjavu. Zapravo mislim da je jako važno objašnjavati da bi se ta izjava na sudu mogla koristiti kao dokaz.”

– “Organizacije žrtava i onih koji su preživeli zatočeništvo u logorima sa svih strana treba da međusobno sarađuju zarad koristi svih žrtava.”

9.2 Preporuke koje je dala medika mondijale

[...]

medika mondijale poziva državni sud Bosne i Hercegovine da:

– Uspostavi visoku funkciju pravnog službenika za rodna pitanja koji ima moć da donosi odluke, da razvije, nadgleda i primenjuje koherentnu strategiju za procesuiranje svih oblika seksualnog nasilja tokom rata.

– Poveća broj osoblja koje radi u Odeljenju za podršku svedocima i da im proširi mandat, tako da mogu da pružaju podršku ženama koje svedoče.

– Da proširi ulogu Odeljenja za podršku svedocima tako da mogu da zovu svedokinje nakon svedočenja da vide kako su.

– Da preinači i rodno odvoji podatke prikupljene u sudu BiH, kancelariji tužioca u BiH, pisarnici u sudu u BiH, i visokom sudskom i tužilačkom veću Bosne i Hercegovine kako bi bili uključeni podaci kao što su različiti ratni zločini, i kako bi broj svedoka i vrste mera zaštite bili rodno podeljeni.

– Uključi svedokinje u pregovore o nagodbama.[...]

medika mondijale poziva međunarodne donatore da:

– povećaju finansiranje pravne pomoći i informacionih mreža kao preduslov za ženski pristup pravdi;

– nastave da finansijski podržavaju ključne organe koji podržavaju sud za ratne zločine da obezbedi sličnu finansijsku podršku kantonalnim i okružnim sudovima koji su često nadležni za slučajeve seksualnog nasilja u ratu;

– stavi naglasak na neophodnost osnivanja centara za mentalno zdravlje i zdravstvene usluge za žene koje su preživele seksualno nasilje;

– finansira rodno senzitivno praćenje procesa u državnom sudu Bosne i Hercegovine k– ulože napore da se obezbedi suštinska pomoć kantonalnim i okružnim sudovima kako bi sproveli pravična i efektivna suđenja za ratne zločine;

– poveća finansiranje svih koji obezbeđuju mere za izgradnju kapaciteta među osobljem svih državnih i pravosudnih institucija u Bosni i Hercegovini koji će raditi na oporavljanju od traume i biti u pratnji žena koje su preživele silovanje.

Patriša Vizer Selers

Sudsko gonjenje seksualnog nasilja u sukobima: Značaj ljudskih prava kao sredstava tumačenja

Rezime

Bezbrojni oblici rodno zasnovanog nasilja su primer rodne diskriminacije kao kršenja ljudskih prava. Učestalo seksualno nasilje, manifestacija rodno zasnovanog nasilja, javlja se tokom rata, u posleratnom periodu ili u bilo kom periodu društvenog sloma. Rodno zasnovano nasilje podriiva, umanjuje, poništava i oduzima ženama ostvarivanje njihovih ljudskih prava, koja se smatraju neotuđivima, međuzavisnima i nerazdvojnima od bilo kog i svih drugih ljudskih prava. Rodno zasnovano nasilje povezano sa ratom obično podrazumeva individualnu krivičnu odgovornost i može pogoršati situaciju uskraćivanja ljudskih prava ženama. Shodno tome, nekoliko instrumenata ljudskim prava, deklaracija i objava, poput Opšte preporuke broj 19 Konvencije o eliminaciji diskriminacije žena (CEDAW), podržavaju pravo na ravnopravan pristup pravdi u već ustanovljenim i novim humanitarnim normama i međunarodnom krivičnom pravu.

Međunarodno humanitarno pravo se tokom većeg dela svog postojanja razvijalo odvojeno od prava o ljudskim pravima. Odsta, zabrane seksualnog nasilja u ratu nabrojane u ženevskim konvencijama ili njihovim protokolima prethode CEDAW-u i drugim modernim instrumentima ili odredbama ljudskih prava koji se tiču konkretno rodne diskriminacije. Sudska veća koja zasedaju po nedavno formiranim međunarodnim krivičnim sudovima, ti ad hoc tribunali i mešani sudovi, nalaze se pred izazovom rodno kompetentnog tumačenja humanitarnih normi koje se tiču ratnih zločina, međunarodnih zločina i doktrina individualne odgovornosti, poput komandne odgovornosti ili proceduralne ispravnosti sudskog postupka, posebno u svetlu obilja dokaza koje pružaju svedoci koji govore o rodno zasnovanom nasilju.

Sudsko gonjenje silovanja kao suštinskog kršenja humanitarnog prava, u ovom svetlu, služi kao mera zaštite od rodno zasnovanog nasilja i mera ravnopravnosti obezbeđena ženama i devojkama u pristupu pravosuđu. Rezultat kreiranja sudskih institucija i koegzistirajućih međunarodnih kaznenih jurisdikcija jeste postojanje nekoliko definicija elemenata silovanja kao zločina. Postoje Gacumbitsi/Kunarac elementi, sa ad hoc Tribunala za Ruandu i bivšu Jugoslaviju (ICTR i ICTY), AFRC elementi sa Specijalnog suda za Sijera Leone (SCSL) i elementi zločina Međunarodnog krivičnog suda (ICC). Tu su i operativni elementi Specijalnih panela za ozbiljne zločine u Istočnom Timoru (SPSC) i Vanrednih sudskih odeljenja za Kambodžu (ECCC). Ove definicije i stoga i sudske

presude za silovanje kao međunarodno priznati zločin okružuje velika napetost. Napetost je posebno fokusirana na uključivanje ili neuključivanje dokaza o elementu “nepristanka žrtve” u definiciju silovanja i na to kako se dati element, u slučaju da bude uveden, zakonski i činjenično interpretira. S obzirom na to da u današnjim oružanim sukobima žene, a sve više devojke, čine ogromnu većinu žrtava/preživelih silovanja, od ključnog značaja je da tumačenje elemenata silovanja bude rodno kompetentno.

Jurisprudencija ljudskih prava i međunarodni ugovori o krivičnom pravu koji sankcionišu trafikovanje ili mučenje pružaju ubedljive pravne analogije koje ukazuju da u slučaju silovanja i seksualnog nasilja, kao međunarodnih zločina, često nedostaje fokus na nepristanak žrtve. Zato se nedovoljno obraća pažnja na okolnosti izvršenja krivičnog dela ili status žrtve, na primer, na činjenicu da li se žrtva po međunarodnom pravu smatra detetom. Zaključak ovog rada jeste da svi međunarodni sudski forumi, suštinski i proceduralno srodni Međunarodnom krivičnom sudu, moraju u najmanju ruku da deluju u skladu sa pravom o ljudskim pravima i osiguraju da žene i devojke imaju ravnopravan pristup pravdi po humanitarnim normama, kao i da taj pristup bude lišen rodno zasnovane diskriminacije.

Uvod

Rodno zasnovano nasilje obuhvata mnoštvo kažnjivih patrijarhalnih dela, izvršenih prema osobama zbog njihovog pola. Najpoznatiji je klasičan slučaj nasilja nad ženama i devojka, baš zato što su ženskog pola. Rodno zasnovano nasilje je samo po sebi jedna forma kršenja ljudskih prava putem polne diskriminacije. Sveprisutno seksualno nasilje ženama i devojka otežava ili ih onemogućava da ostvaruju svoja: 1) građanska i politička prava; 2) ekonomska, društvena i kulturna prava; i 3) treću generaciju prava poput prava na mir i razvoj. Istaknuta istraživanja su listom potvrdila porast seksualnog nasilja tokom perioda rata i vanrednih stanja, koji ugrožavaju ljudska prava uopšte, a posebno žena i devojaka.

Ovaj rad izučava takozvano čvrsto pravo koje su stvorili međunarodni tribunal i sudovi u osvit nedavnih međunarodnih i unutrašnjih oružanih sukoba i genocida. Rad pokušava da, s jedne strane, utvrdi postignuti napredak, a sa druge strane osvetli propuste međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava koji možda podrivaju prava žena i devojaka. Najveća pažnja posvećena je silovanju kao međunarodnom zločinu i, posebno, elementu “nepristanka” i njegovom činjeničnom i pravnom tumačenju. Argumenti koji se navode u prilog potrebe da se nepristanak u slučajevima silovanja eliminiše ili dokaže vrše suštinski i proceduralni pritisak na mogućnost jednake pristupačnosti sudova ženama i devojka, kao i na njihovo ostvarivanje prava na jednakost, bezbednost, dostojanstvo i vrednost ljudskog bića, dakle na uživanje osnovnih sloboda. **Konačno, zato odšteta za pretrpljeni zločin silovanja služi kao indikator jednog krucijalnog aspekta dostupnosti pravde ženama po humanitarnim normama i međunarodnom krivičnom pravu.**

Može li okvir ljudskih prava biti od koristi ženama tokom rata ili perioda posle rata ili genocida, kada druga pravna tela, konkretno međunarodno humanitarno ili krivično pravo, sputana sopstvenim diskriminatornim odredbama, postanu vladajući pravni režimi u disintegrisanim društvima? Oštrije rečeno, da li su trenutna i predložena sudska rešenja međunarodnih sudova i tribunala međunarodnog humanitarnog prava koja se tiču međunarodnih zločina rodno zasnovanog nasilja u skladu sa okvirom ljudskih prava koji štiti od rodne diskriminacije.

Seksualno nasilje i dostupnost pravde – Napredak i prepreke

Ovaj odeljak će pratiti napretke “čvrstog prava” u priznavanju seksualnog nasilja i silovanja kao zločina u međunarodnom pravu i presudama u slučajevima seksualnog nasilja u skladu sa nedavno donesenim krivičnim jurisdikcijama međunarodnih sudova, tribunala, specijalnih mešovitih sudova i panela. Zatim će razmotriti istrajne prepreke proizašle iz tumačenja zločina silovanja, teškog čina rodno zasnovanog nasilja, kao i glavne pokazatelje pristupačnosti pravde ženama i devojkama po humanitarnom pravu.

a. Napredak

a.i. Prepoznavanje seksualnog nasilja kao zločina u međunarodnom humanitarnom, krivičnom i pravu o ljudskim pravima.

I. Međunarodno humanitarno pravo

Istorijska analiza međunarodnog humanitarnog prava omogućava da razumemo razvoj obeštećenja za ratne seksualne zločine. Međunarodno humanitarno pravo, obično poznato kao pravo koje se odnosi na oružane sukobe, podrazumeva pravila, regulacije i zakone kojima podležu oružane sile i određeni civili tokom oružanih sukoba. Ono pokriva jus in bello, bez obzira da li je rat okarakterisan kao međunarodni ili unutrašnji oružani sukob. Iako je žalosno nesprovedeno, “rano” humanitarno pravo se u nekoliko regiona sveta odnosilo i na seksualno nasilje.

Uočljivo je još u prvim ratničkim pravilima, koja datiraju čak i iz prvog veka, a u osamnaestom veku je neizostavan deo vojnih zakonika, da se od ratnog seksualnog nasilja nastoje poštediti oni za koje se pretpostavlja da su nevini: učenjaci, farmeri, žene, trgovci, sveštenici ili deca. Ove zabrane nisu proisticale iz vrednovanja individue srodnog bilo kom modernom konceptu ljudskih prava, već su pre osiguravale da ne-vojni segmenti društva ostanu funkcionalni. Ratno seksualno nasilje nije se smelo vršiti nad osobama koje obavljaju te društvene funkcije. U samom središtu ove zabrane ratnog seksualnog nasilja nalazilo se silovanje, zarad održanja kontinuirane ekonomske proizvodnje, kao i očuvanja društva kao jedinstvene političke celine.

Izuzeci ratnim de jure zabranama bili su na raspolaganju suverenu. Da li će proglasiti izuzetak zavisilo je samo od političke hitnosti u cilju postizanja odlučujuće vojne pobjede. Ilustracije radi, suveren čija vojska je u napadu je tokom vojnog pohoda mogao legitimno da naredi opsadu protivničke tvrđave ili sedišta, što u suštini znači vojnu opsadu radi iznuđivanja kapitulacije. Ako bi se neprijatelj predao, stanovništvu za koje se pretpostavlja da je nevino bi mogao biti obezbeđen bezbedan izlaz. Ako bi neprijatelj odbio da se preda, u skladu sa *jus in bello*, napadači bi imali pravo i vojno opravdanje da izvrše juriš na tvrđavu. Jus in bello je u tim uslovima sankcionisao ubistva, otimačine, pljačke, silovanja itd. neprijateljskih vojnika i stanovnika teritorije pod opsadom za koje se pretpostavlja da su nevini.

Uprkos normativnoj, de jure, pravnoj zabrani seksualnog nasilja u ranom međunarodnom humanitarnom pravu, de facto stanje svedoči o krajnjem nepoštovanju zabrane seksualnog nasilja. Seksualno nasilje bilo je masovno. Povrh toga, bilo je sveprisutno i nepoštovanje ili licemerno opravdavanje ovih zločina u slučaju ratovanja zarad „zaštite“ ili „širenja“ zapadnjačkih društvenih i religijskih vrednosti ili izvoza rasne superiornosti usled svete dužnosti civilizovanja takozvanih primitivnih i zaostalih društava. Nemilosrdno seksualno nasilje tokom Krstaških, kolonizatorskih i osvajačkih ratova, kao i pustošenja domorodačkih zemalja, nije ni čak smatrano izuzetkom od *jus de bello*, već je prihvatano kao pravo osvajača.

Kodifikacija zločina seksualnog nasilja, uključujući i ratna silovanja, postiže skroman napredak krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka. Taj period se zove početnim periodom modernizacije međunarodnog humanitarnog prava. Nekoliko vojnih zakonika i ugovora ilustruju taj napredak. Liberov kodeks iz 1836., zasnovan na običajnom međunarodnom pravu, u članu 44. zabranjuje „sva silovanja“ a u članu 47. kaže da su „zločini... kao što je... silovanje... kažnjivi“. Prvi član Aneksa II haške konvencije iz jula 1899. i prvi član IV haške konvencije iz 1907. opominju zaraćene strane da „izvode operacije u skladu sa zakonima i običajima ratovanja“ koji, sub silencio, zabranjuju sve uobičajene ratne zločine, uključujući i silovanje. U III odeljku Regulacija IV haške konvencije iz 1907., član 46 navodi da se tokom perioda vojne okupacije „porodična čast... mora poštovati“. Tokom decenije po završetku Prvog svetskog rata, tvorci Ženevske konvencije iz 1929. su u član 3. upisali da „Ratni zarobljenici imaju pravo da njihova ličnost i čast budu poštovani. Prema ženama se ima odnositi sa svim poštovanjem u skladu sa njihovim polom“, što je ugrađena formulacija zabrane seksualnog nasilja, uključujući i silovanja.

Po završetku Drugog svetskog rata, Savezničke snage su donele Londonsku i Tokio povelju, instrumente koji bi uređivali suđenja zločincima sila Velike osovine na Međunarodnom vojnom tribunalu u Nirnbergu i Međunarodnom vojnom tribunalu za Daleki istok u Tokiju. Poveljama je određena jurisdikcija nad konvencionalnim ratnim zločinima, „konkretno, kršenjem zakona i običaja ratovanja“ kao i zločinima protiv čovečnosti i mira. Svaki od ovih vojnih tribunala je prihvatao dokaze o silovanja i po njima sudio, mada Nirnberški tribunal ostaje u istoriji kao sud koji nije pridavao mnogo pažnje

seksualnim zločinima. Tužioci tribunala u Tokiju su odlučno pokrenuli proces zbog silovanja zatvorenica i medicinskih sestara. Sudije ovog Tribunala su nakon razmatranja i uviđanja mnogobrojnim seksualnih zločina, s pravom donele osudu zločina koje su podveli pod kategoriju ratnih zločina “ubistva, silovanja i drugih surovosti”. Nažalost, tužioci iz Tokija nisu pokrenuli postupak niti izneli dokaze o sistematskom vojnom seksualnom ropstvu u kome je japanska vojska držala desetine, ako ne i stotine hiljada Korejki, Indonežanki, Kineskinja, Burmanki, Japanki i drugih žena sa azijskih teritorija koje je Japan osvojio i okupirao.

Zločincima sila Male osovine je suđeno u savezničkim vojnim suđenjima koja su usledila nakon Nirnberškog i Tokijskog tribunala. Ova “potonja suđenja”, kako se često nazivaju, podrazumevala su i procesuiranje silovanja kao ratnih zločina, posebno u azijsko-pacifičkoj regiji. U Evropi je vodeći instrument suđenja koja su usledila, (1) (c) Zakon kontrolnog saveta broj 10, zadržao jurisdikciju po članu II (a) gonjenje silovanja kao zločina protiv čovečnosti. Retki su, ako ih je uopšte bilo, slučajevi da je u Evropi korišćen član II (a), iako je većina slučajeva iz koncentracionih logora potvrdila da je tokom rata bila uobičajena praksa da se izvode medicinski eksperimenti, a posebno rodno zasnovano nasilje prisilne sterilizacije, kastracije i eksperimenti u vezi plodnosti koji su izvođeni nad muškarcima i ženama u nekoliko koncentracionih logora nacističkog režima.

Posleratna kodifikacija međunarodnog humanitarnog prava razvija se kroz potpisivanje četiri Ženevske konvencije 1949. Ozbiljan propust učinjen je time što ni u jednoj od konvencija silovanje nije eksplicitno zabranjeno kao težak zločin. Eksplicitna zabrana silovanja bila je artikulisana samo u članu 27. Četvrte ženevske konvencije o zaštiti civila, u okviru zabrana usmerenih na zaštitu civila koji se nalaze pod neprijateljskom okupacijom. Član 27., između ostalog, kaže da će “žene biti posebno zaštićene od bilo kakvog napada na njihovu čast, posebno od silovanja, prisilnog prostituisanja ili bilo kog vida nedoličnog napada...” Bez obzira na to, zajednički član 12 Prve i Druge ženevske konvencije i član 14 Treće ženevske konvencije, ponavljaju jezik člana 3. Ženevske konvencije iz 1929, to jest da se “prema ženama ima odnositi sa svim poštovanjem u skladu sa njihovim polom“. Što je najvažnije, član 3 zajednički Prvoj, Drugoj, Trećoj i Četvrtoj – svim ženevskim konvencijama iz 1949. – koji reguliše konflikt ne-međunarodnog karaktera, sadrži formulaciju „sramni postupci protiv dostojanstva ličnosti, posebno ponižavajuće i degradirajuće postupanje“. Ovo je viktorijanski šifrovani rečnik koji aludira na seksualne zločine i reproduktivne eksperimente. Namerno je formulisan fleksibilnim rečnikom, kako bi pokrio sva moguća buduća dela koja bi izvršili bestijalni mučitelji.

Međutim, decembra 1992., nakon ratifikacije Dodatnih protokola Ženevskih konvencija, Međunarodni komitet Crvenog krsta izdaje Podsetnik kojim razjašnjava zabranu silovanja po Ženevskim konvencijama iz 1949. U jednom delu, on navodi da teški zločini pobrojani u članu 147. Četvrte ženevske konvencije, posebno teško delo namernog uzrokovanja velike patnje ili ozbiljne povrede tela ili zdravlja, “očigledno uključuju ne samo silovanje, već i druge napade na žensko dostojanstvo”. Interpretacija Podsetnika baca nešto više svetla na pravnu širinu zabrana teških dela u Prvoj, Drugoj i Trećoj ženevskoj konvenciji iz 1949.

Prvi i drugi Dodatni protokol (iz 1977.) Ženevskim konvencijama iz 1949. su ih dopunili i proširili. Minimalni kriterijumi zajedničkog člana 3. u Prvoj, Drugoj i Trećoj ženevskoj konvenciji (1949.) i eksplicitna zabrana silovanja povlače sankcije kako u međunarodnim tako i u oružanim sukobima koji nisu međunarodnog karaktera.

Konkretnije, Dodatni protokol I reguliše *jus in bello* u međunarodnim oružanim sukobima. U članu 75(2)(b), naslovljenom Fundamentalne garancije zabrane civilima i vojnim licima da vrše “sramne postupke protiv dostojanstva ličnosti, posebno ponižavajuće i degradirajuće, prisiljavaju na prostituciju i čine bilo kakvu vrstu nedoličnog napada”. Članom 76(1) žene su posebno zaštićene od “silovanja, prisilne prostitucije i svakog drugog vida napada”, a članom 77 (1) deca su, uključujući devojčice, zaštićena od “nedoličnih napada”. Celokupan Dodatni protokol I čini deo međunarodnog običajnog prava koje je za sve države obavezujuće.

Drugi Dodatni protokol iz 1977. za Ženevske konvencije odnosi se na ne-međunarodne oružane sukobe. Član 4, naslovljen Fundamentalne garancije, nabroja zabrane, uključujući i “sramne postupke protiv dostojanstva ličnosti, silovanje, prisilnu prostituciju i bilo koji vid nedoličnog napada” – bilo kad i bilo gde – protiv osoba koje “nisu direktni učesnici ili više ne učestvuju u sukobima”. Član 4, razvijenija verzija zajedničkog člana 3, širi zabrane na unutrašnje oružane sukobe. Nažalost, Dodatni protokol II nisu u sve države u celosti prihvatile kao običajno međunarodno pravo. Međutim, može se tvrditi da su odredbe zajedničkog člana 3, koje pokrivaju rodno zasnovano nasilje, tokom prošle decenije dostigle status običajnog prava.

Dakle, početkom 1990-tih, međunarodno humanitarno pravo je zabranjivalo vršenje seksualnog nasilja nad civilima koji pripadaju neprijateljskoj populaciji, pripadnicima oružanih snaga i osobama koje su uz njih, ratnim zatobljenicima, tokom međunarodnih oružanih sukoba, kao i nad osobama koje više ne učestvuju u borbama tokom ne-međunarodnih oružanih sukoba.

Osim toga, od Drugog svetskog rata je bilo pregršt suđenja za ratna silovanja po nacionalnim vojnim i domaćim zakonima. Takođe su razni nacionalni vojni zakonic i nacionalno zakonodavstvo inkorporirali odredbe međunarodnog humanitarnog prava koje zabranjuju seksualne zločine. Ove odredbe protiv ratnog narušavanja seksualnog integriteta, zasnovane na principu humanog postupanja međunarodnog humanitarnog prava, i dalje postoje kako u ugovorima tako i u međunarodnom običajnom pravu.

II. Međunarodno krivično pravo

Paralelno sa razvojem međunarodnog humanitarnog prava posle Drugog svetskog rata, silovanje se sve češće prepoznaje kao međunarodni zločin, uključujući i zločin protiv čovečnosti. Međunarodni zločin protiv čovečnosti nikada nije dobio zaseban međunarodni pravni sporazum poput drugih međunarodnih zločina kao što je genocid ili aparthejd. Razvoj zločina protiv čovečnosti i ubrajanje zločina silovanja su bili organski. Silovanje je prihvaćeno kao izrazit vid zločina protiv čovečnosti putem inkorporiranja međunarodnih zločina u nacionalne vojne zakonike i nacionalno zakonodavstvo. Nedavno je priznavanje zločina silovanja kao međunarodnog zločina učvršćeno i njegovim nabravanjem u rešenjima međunarodnih sudova i tribunala i njihovoj modernoj sudskoj interpretaciji.

Zaista, deklaracije, rezolucije, izveštaji, komisije, pripremni sastanci i druge prethodnice međunarodnih krivičnih sudova i tribunala sa specijalnim mandatom, kreiranih tokom 1990-tih i prvih godina dvadesetprvog veka, predvideli su da će jurisdikcija ovih međunarodnih tela zasigurno uključivati i zločine seksualnog nasilja, kao glavna kršenja međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava, uključujući i zločine protiv čovečnosti. Konstitutivni instrumenti ovih međunarodnih sudskih tela su, u različitim stepenima, potvrdili ta predviđanja. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Međunarodni krivični sud za Ruandu, Specijalni paneli za ozbiljne zločine, i Specijalni sud za Sijera Leone, Međunarodni krivični sud i Vanredna sudska odeljenja za Kambodžu, ubrajaju zločin silovanja, zajedno sa drugim na brzinu imenovanim seksualnim zločinima, poput trafikinga i ropstva, koji naizgled nisu seksualne prirode, ali bit ovih kaznenih dela sigurno može da sadrži i akte seksualnog nasilja.

Ukratno, odredbe ovih konstitutivnih elemenata koji su uspostavili predmetnu nadležnost ovih međunarodnih tela, sa mandatom da sledeće seksualne zločine tretiraju kao osnovu za krivično gonjenje:

a) Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju – Član 5 (g) ubraja silovanje u zločine protiv čovečnosti;

b) Statut Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu – Član 3 (g) ubraja silovanje u zločine protiv čovečnosti, a član 4 tretira silovanje, prisilnu prostituciju i nedolične napade bilo koje vrste kao ozbiljno kršenje člana 3 zajedničkog Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949., za zaštitu žrtava rada, i uz to i Dodatnog protokola II od 8. juna 1977;

c) Panel za ozbiljne zločine – Odeljci 6(1)(b)(xxii) i 1(e)(vi) nabrajaju silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću... prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi vid seksualnog nasilja kao konstitutivne ozbiljne zločine Ženevskih konvencija i ozbiljne zločine po članu 3 zajedničkom za sve četiri Ženevske konvencije;

d) Statut Specijalnog suda za Sjevernu Sjevernu Leona – član 2 (g) navodi silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću i svaki drugi vid seksualnog nasilja kao zločine protiv čovečnosti, a član 3 (e) nabroja nedolične napade na dostojanstvo ličnosti, posebno ponižavajuće i degradirajuće postupanje, silovanje, prisilnu prostituciju i svaki vid nedoličnog napada kao ozbiljne zločine po članu 3 zajedničkom za Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. za zaštitu žrtava rata, kao i po Dodatnom protokolu II od 8. juna 1977;

e) Statut Vanrednih sudskih odeljenja za Kambodžu – član 9 nabroja zločine protiv čovečnosti onako kako ih definiše Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda iz 1998.;

f) Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda – član 7 (1)(g) nabroja silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi seksualnog nasilja uporedive težine kao zločine protiv čovečnosti; Član 8(2)(b)(xxii) nabroja silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću... prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi vid seksualnog nasilja kao ozbiljna kršenja zakona i običaja koji pokrivaju međunarodne oružane sukobe; a član 8(e)(vi) navodi silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju... prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi vid seksualnog nasilja kao ozbiljno kršenje člana 3 zajedničkog za sve četiri Ženevske konvencije, i to u situacijama koje se odnose na konflikte koji nisu međunarodnog karaktera.

Osim eksplicitnog pominjanja silovanja i drugih vidova seksualnog nasilja, kasnije sudske interpretacije Međunarodnih krivičnih tribunala za Jugoslaviju i Ruandu, Specijalnog suda za Sjevernu Sjevernu Leone i Panela za ozbiljne zločine, kao i eksplanatorni paragrafi Statuta Međunarodnog krivičnog suda, pružaju odredbe po kojima i zločini koji ne potpadaju pod eksplicitne seksualne napade mogu biti osnova za suđenje za seksualno nasilje. Na primer, jurisprudencija Međunarodnih krivičnih tribunala za Jugoslaviju i Ruandu potvrđuje da pravna širina nekoliko odredbi – uključujući one o genocidu, direktno i javno podsticanje na vršenje genocida, mučenje, progon, porobljavanje, i nehumano postupanje kao zločin protiv čovečnosti ili surovo postupanje, nehuman odnos, nedoličan napad na dostojanstvo ličnosti i porobljavanje kao ratni zločini – zabranjuje i seksualno nasilje.

Spisak seksualnih zločina u nadležnosti međunarodnih i mešanih međunarodnih foruma se dakle vremenom širio, posebno nakon usvajanja multilateralnog Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda. Povrh toga, može se reći da zločin „seksualnog nasilja“ koji nalazimo u Rimskom statutu, Statutu Specijalnog suda za Sjevernu Sjevernu Leone i Vanrednih sudskih odeljenja za Kambodžu, služi kao rezidualna klauzula koja omogućava sudovima nadležnost nad svim drugim, nenabrojanim ozbiljnim seksualnim napadima uporedive težine sa nabrojanim seksualnim zločinima. Na primer, seksualno sakaćenje po rezidualnoj klauzuli o seksualnom nasilju može se tretirati kao zločin. Prošireni spiskovi specificiranih zločina bi trebalo da omoguće širu nadležnost nad svim ozbiljnim nasilnim seksualnim postupanjima.

Osim toga, Rimski statut je dopunjen Dokumentom o elementima zločina, koji izlaže prethodno prihvaćene elemente, konkretno, mens rea i actus reus svakog zločina u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda, uključujući i seksualne zločine. Za razliku od optuženih na ranijim suđenjima u Međunarodnim krivičnim tribunalima za Jugoslaviju i Ruandu ili Specijalnim sudom za Sijera Leone, koji su mogli da čuju samo sudijine reči o preciznim elementima zločina optužnice od kojih im zavisi da li će biti osuđeni ili oslobođeni optužbi, optuženi u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda će biti u potpunosti upućeni u pravne elemente svake optužbe navedene u dokumentima podignute optužnice.

Konačno, osim razvoja odnosa prema zločinu silovanja u međunarodnom humanitarnom i krivičnom pravu, ovaj zločin sub silencio postoji kao tip zločinačkog postupanja u okviru drugih međunarodnih zločina, kao što su trgovina ljudima ili porobljavanje, trgovina robljem ili ropstvu slična postupanja.

a.i.i. Direktna i indirektna krivična odgovornost

Prečesto se jadikuje zbog izostanka sudskog obeštećenja u slučajevima seksualnog nasilja, ali postoje dve vrste razloga kojima se taj izostanak opravdava. Prvi je nemogućnost da se utvrdi direktan izvršilac, a drugi je nemogućnost da se optuži počinitelj koji nije direktan izvršilac, na primer, osoba koja geografski nije ni bila na mestu zločina, ali je odgovorna kao politički vođa ili vojni komandant. Međutim, postoje dve forme individualne krivične odgovornosti: direktna krivična odgovornost i indirektna odgovornost koja razrešava gore izneseni problem.

1. Direktna odgovornost

Direktna odgovornost odnosi se na sve optužene za planiranje, podsticanje, izvršenje, naređenje, pomaganje ili učešće u izvršenju zločina pod jurisdikcijom Statuta. Tekst člana 7(1) Statuta Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i član 6(1) Statuta Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu, predstavljaju tradicionalne moduse izvođenja direktne odgovornosti i omogućavaju osudu osoba koje su počinile, pomagale ili učestvovala u izvršenju, podsticale ili planirale seksualno nasilje poput silovanja ili prisiljavanja na nagost. Direktna odgovornost nije nužno isto što i fizičko izvršenje. U nekim slučajevima izvršilac nema fizički kontakt sa žrtvom/preživelom/im seksualnog napada, i možda je bio blizu a možda i daleko od mesta zločina. U odredbama Međunarodnog krivičnog suda nalazimo reformulaciju direktne odgovornosti.

Direktan vid individualne krivične odgovornosti koji prepoznaju sudije Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju izveden je iz "počinjenja" i poznat kao zajednički zločinački poduhvat. On ima važne implikacije za sudsko procesuiranje seksualnih napada. Ko god uzme učešća u kriminalnom delovanju sa više učesnika, tretira se kao počinio zajedničkog zločinačkog poduhvata. Ova forma direktne odgovornosti se sve više koristi

na ad hoc tribunalima za dokazivanje krivice, posebno okrivljenih koji su imali najviše političke ili vojne položaje. Zajednički zločinački poduhvat razvio se iz “zajedničkog cilja” u presudi Dušku Tadiću i dalje je usavršen u presudi Furundžiji gde se pravi razlika između su-izvršioca koji je učesnik u zajedničkom zločinačkom poduhvatu i onog ko ne učestvuje u izvršenju ali pomaže ili podstiče izvršenje. Primena koncepta zajedničkog zločinačkog poduhvata omogućila je osude za zločine seksualnog nasilja u slučajevima drugostepene presude Furundžiji, Krstiću i Kvočki, i prvostepene presude Stakiću i Krajišniku.

Drugostepena presuda Tadiću prepoznaje tri kategorije zajedničkog zločinačkog poduhvata. Treća kategorija definisana je kao:

(i) namera da se učestvuje u zajedničkom kriminalnom poduhvatu i da se sprovodi – individualno i udruženo – zločinački cilj tog poduhvata; (ii) mogućnost da se predvide postupci drugih članova grupe bez obzira što isti ne čine deo zajedničkog cilja... Ono što je potrebno jeste stanje uma u kome osoba nema nameru da dovede do određenog rezultata, ali je svesna da će postupci grupe najverovatnije dovesti do tog rezultata i bez obzira na to je svojevolsjno preuzima taj rizik.

Iz jurisprudencije ove treće kategorije su proizašle dve izuzetno važne sudske odluke koje bi mogle da obezbede ženama dostupnost obeštećenja za rodno zasnovano nasilje zabranjeno međunarodnim humanitarnim i krivičnim pravom. Prva je iz suđenja Krstiću, gde je sud pretpostavio da je kao član udruženom kriminalnog poduhvata čiji je cilj bio izvršenje masovnih prisilnih iseljenja, koja su pogoršala humanitarnu krizu, general Krstić kriv za “ubistva i silovanja, premlaćivanja i zlostavljanja” koja su bila rezultat humanitarne krize, jer su takva silovanja “prirodna i predvidiva posledica nameravanog udruženog kriminalnog postupanja. Sud smatra:

Nema sumnje da su ovi zločini prirodne i predvidive posledice akcije etničkog čišćenja. Osim toga, s obzirom na okolnosti u trenutku pravljenja ovog plana, general Krstić je morao biti svestan da će ovakvi zločini biti neizbežni u situaciji nedostatka zaklona, mnogobrojnosti ljudi, teškog položaja izbeglica, prisustva redovnih i neformalnih vojnih i paravojnih jedinica u kraju, kao i očigledno nedovoljnog broja vojnika Ujedinjenih nacija koji bi pružili zaštitu”.

U presudi Krstiću rečeno je da seksualno nasilje može biti logična i predvidiva posledica drugih ratnih zločina, čime se preokreće konvencionalno i rodno diskriminatorno uverenje da su ratni seksualni zločini neizbežni, izolovani postupci devijantnih vojnika čije postupanje nema veze sa njihovim nadređenima. Isti rezon je podržan i u suđenju Kvočki, s obzirom da je četvoro osuđeno za seksualne zločine u okviru udruženog zločinačkog poduhvata. U ovom suđenju je podvučeno da držanje zatvorenica, prisustvo isključivo muških stražara i bahato ponašanje istih može da nagovesti pojavu seksualnog nasilja. Sud je insistirao da to ne da nije nelogično, već predstavlja predvidiv zaključak.

“U logoru Omarska je držano otprilike 36 zatvorenica koje su čuvali često pijani naoružani muškarci, nasilni i fizički i mentalno, kojima je bilo dozvoljeno da rade bilo šta maltene

bez ikakve kazne. Zaista bi bilo nerealno i suprotno svakoj racionalnoj logici očekivati da nijedna od žena zatvorenih u Omarskoj, u takvoj situaciji, neće doživjeti silovanje ili druge vidove seksualnog nasilja. Posebno s obzirom na jasnu nameru kriminalne skupine da dotičnu grupu podvrge progonu sredstvima kao što su nasilje i ponižavanje.

Druga važna sudska odluka u vezi seksualnog nasilja i udruženog zločinačkog poduhvata doneta je na suđenju Krajišniku. Osim prvobitnog, nameravani zločini udruženog zločinačkog poduhvata i potonji zločini mogu postao deo udruženog zločinačkog poduhvata. Ako učesnici udruženog zločinačkog poduhvata ne preduzmu nikakve efikasne mere da spreče ponovno javljanje tih novih zločina, suoćiće se sa većom odgovornošću za udruženi zločinački poduhvat. Stoga, trajno seksualno nasilje, počinjeno u logorima ili izvan njih, koje je posledica druge vrste zločinačkog postupanja a na koje učesnici udruženog zločinačkog poduhvata ne reaguju u cilju sprečavanja, može proširiti odgovornost učesnika pošto ovi iz prethodnog postupanja proizašli zločini sada postaju deo zajedničkog cilja udruženog zločinačkog poduhvata.

Dakle, zločini seksualnog nasilja, bilo da su deo prvobitnog plana udruženog zločinačkog poduhvata bilo da su predvidiva posledica drugog plana ili su u pitanju zločini koji su se vremenom razvili a u vezi sa prvobitnim zajedničkim ciljem – kroz koncept udruženog zločinačkog poduhvata podrazumevaju individualnu krivičnu odgovornost. Pristup udruženog zločinačkog poduhvata, zahvaljujući konceptu predivljivosti seksualnog nasilja, pruža koristan, racionalan okvir zajedničke odgovornosti, posebno za učesnike/počinioce koji su fizički bilo daleko od mesta seksualnih zločina, uključujući i vojne i političke lidere.

2. Indirektna odgovornost

Drugi vid individualne krivične odgovornosti je indirektna krivična odgovornost. Ova predstavlja odgovornost osobe na visokom položaju, bilo vojnom, političkom ili poslovnom ili bilo kom visokom hijerarhijskom položaju, za dela koja direktno počine njegovi/njeni podređeni. Zločini endemski za ratne situacije uključuju vojna lica u lancu komande ili političare u birokratskoj hijerarhiji. Indirektna odgovornost nadređenih je izuzetno korisno sredstvo za utvrđivanje odgovornosti nekih osoba koje su na višim komandnim mestima od direktnih počinitelaca.

Komandna odgovornost je bila osnova odgovornosti u suđenju Blaškiću. Sud je doneo presudu da je kriv za nehumana dela ratnih zločina surovog postupanja, smatrajući da je seksualno nasilje bilo “predvidivo”, s obzirom da je pukovnik Blaškić zatvorio HVO vojnike u školu u kojoj su bile i zatvorenice. Izjava suda jeste da Blaškić “nije mogao biti nesvestan atmosfere terora i silovanja koja je nastala u školi”. Slično kao u slučaju Krstićevog suđenja i optužbe za prirodne i predvidive posledice, optužbe za komandnu odgovornost, i Blaškićeva presuda principijelno reafirmiše mogućnost da rodno zasnovano nasilje, posebno silovanje,

može biti okarakterisan kao predvidiv zločin koji su vojni nadređeni dužni da spreče ili kazne da ne bi prekršili međunarodno humanitarno i krivično pravo.

Komandna odgovornost je bila osnova individualne odgovornosti u slučaju Nahimana na Međunarodnom krivičnom tribunalu za Ruandu, gde su presude za trojicu optuženih za krivično delo “javnog podsticanja na izvršenje genocida” bile zasnovane na njihovom zaposlenju kod osoba koje su tokom genocida u Ruandi na javnim frekvencijama emitovali i pisali podstreke na vršenje rodno zasnovanog nasilja, poput višestrukog silovanja Tutsi žena.

Iako možda postoji tendencija da komandna odgovornost ustupi mesto odgovornosti zasnovanoj na udruženom zločinačkom poduhvatu, samo buduća suđenja i presude Međunarodnog krivičnog suda mogu da pokažu pravno trajnost i izvodivost odgovornosti zasnovanoj na udruženom zločinačkom poduhvatu. Čak i uz razvoj pravnih principa udruženog zločinačkog poduhvata, vojni i civilni lideri koji ne uspeavaju da obezbede discipline podređenih, obezbeđuju trajan značaj doktrini komandne odgovornosti.

Zajedno sa ozbiljnim seksualnim zločinima, pristup direktnim i indirektnim teorijama individualne odgovornosti, zasnovanim na činjenicama i delima počinioca, mora biti deo sudskog obezbeđivanja jednakog pristupa u smislu obezbeđivanja ženskih ljudskih prava.

b. Prepreke – gonjenje zločina silovanja – element pristanka

Nedavni razvoj međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava obeležio je i značajan napredak u istrazi, optužnicama i suđenju za zločin silovanja. Ali ostaju i prepreke. Dostupnost jednake zaštite ženama po humanitarnim normama se može proceniti, ako ne i iznemiri, uspesima i neuspesima u istrazi, gonjenju i presudama za zločin silovanja.

Iako je važna i na mestu kritika feminističkih pravica, naučnica i aktivistkinja da je silovanje dominiralo međunarodnom pravosudnom scenom na uštrb drugih rodno zasnovanih zločina i drugih ključnih pitanja kao što su mere zaštite i rodni paritet zaposlenih, ipak se mora priznati da popravljnje pravosudnog tretmana silovanje jeste indikator ravnopravnosti žena u dostupnosti pravde.

Hronološki razvoj presuda za zločin silovanja proteže se od slučaja Akajesu sa Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu, gde je silovanje tretirano kao zločin protiv čovečnosti i komponenta genocida, do slučaja AFRC Specijalnog suda za Sijera Leone u kome je silovanje karakterisano kao zločin protiv čovečnosti i kao ratni zločin. Ono što konstantno razdvaja (od jezgra međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava) i moguće kvare interpretaciju jurisprudencije silovanja jeste konstantna napetost koja okružuje pravne elemente silovanja. Debate su posebno vođene oko toga da li uključiti element “nepristanka žrtve” i ako se uključi kako ga interpretirati.

U suđenju Akajesuu, prvom na Međunarodnom krivičnom tribunalu za Ruandu, sud je proglasio okrivljenog krivim za genocid i silovanje kao zločin protiv čovečnosti. Tokom genocida u ruandi, Akajesu, kao najviši politički činovnik Tabe u Ruandi, terao je članove Hutu populacije da se ujedine protiv populacije Tutsa i ubijaju ih. Izbeumljeni i tražeći utočište od masakra, raseljeni Tutsi, većinom žene i deca, slivali su se u opštinske prostorije Tabe, gde je Akajesu radio.

Na suđenju je svedokinja J. posvedočila da je Interhamve policija silovala njenu šestogodišnju kćerku u komuni Taba. Svedokinja H. je ispričala da su pripadnici Interhamve silovali ženu u blizini Akajesuove kancelarije i da je ona sama silovana u blizini zgrade opštine. Tužilac je stoga zahtevao, i odobreno mu je, odlaganje postupka, da bi podneo izmenjenu optužnicu koja je teretila Akajesua za: silovanje i nehumane postupke kao zločine protiv čovečnosti; nedolične postupke protiv dostojanstva ličnosti kao ratne zločine i seksualno nasilje u sklopu genocida po članu 2(b), tačnije zbog prouzrokovanja ozbiljne telesne i mentalne štete članovima grupe. Činjenični navodi su uključivali sledeće:

... Mnoge žene su bile prisiljene da istrpe višestruko seksualno nasilje, kome su ponekad podvrgavane od strane više od jednog napadača. Ova dela seksualnog nasilja su obično praćena eksplicitnim pretnjama smrću ili fizičkim ozledama. Raseljene žene civili su živele u stalnom strahu i njihovo fizičko i mentalno zdravlje je narušeno usled seksualnog nasilja, premlaćivanja i ubistava.

Žan Pol AKAJESU je znao za seksualno nasilje, premlaćivanje i ubistva i ponekad je i prisustvovao izvršavanju ovih dela. Žan Pol AKAJESU je omogućio seksualno nasilje, prebijanja i ubistva dopuštajući da se dešavaju u blizini opštinskih prostorija. Time što je prisustvovao činovima seksualnog nasilja, premlaćivanja i ubistava i što nije sprečavao seksualno nasilje, premlaćivanje i ubistva, Žan Pol AKAJESU je ohrabrivao takvo postupanje.

Osuda Akajesua za genocid, bazirana između ostalog na dokazima o seksualnom nasilju, predstavlja revolucionarnu sudsku odluku. Sud je naveo sedam slučajeva silovanja i višestrukih silovanja koji ukazuju na Akajesuovu krivicu. Ova osuda za silovanje kao zločin protiv čovečnosti dala je prvu definiciju pravnih elemenata silovanja na jednom međunarodnom sudu. Elementi silovanja su tu: "fizička invazija seksualne prirode, počinjena nad osobom koja je u situaciji prinude".

Nasuprot "tradicionalnim domaćim" elementima silovanja, presuda Akajesuu uzdržava se od bilo kakvih preduslova fizičkog ili verbalnog iskazivanja nepristanka od strane žrtve u smislu nepristanka na fizički napad seksualne prirode. Dakle, sudije nisu ni ulazile u dugotrajnu debatu o ne/pristanku, s obzirom da su okolnosti u komuni Taba i opštinskim prostorijama podrazumevale „situaciju prinude“. Elementi silovanja u ovoj presudi nisu osporeni u žalbenom postupku, već je Žalbeno veće Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu, potvrdilo presudu, time potvrđujući i elemente koje je utvrdilo pretresno veće.

Četiri meseca nakon presude Akajesuu, decembra 1998., Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je osudio Furundžiju, komandanta Specijalnih jedinica za silovanje i mučenje kao ratne zločine po zajedničkom članu 3 Ženevske konvencije, priznatom po članu 3 Statuta Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. U ovom slučaju, svedokinja A je opisala kako je bila zarobljena i držana u barakama Specijalnih jedinica, gde je tokom saslušanja od strane optuženog i supočinioca B bila javno silovana i prećeno joj je seksualnim sakaćenjem. Pretresno veće utvrdilo je sledeće elemente silovanja: (i) seksualnu penetraciju, bilo u kojoj meri: vagine ili anusa žrtve penisom počinioca ili bilo kojim drugim predmetom koji je počinioc koristio; ili usta žrtve penisom počinioca; (ii) korišćenje prinude ili sile ili pretnje silom prema žrtvi ili nekoj drugoj osobi.

Elementi silovanja u slučaju Furundžija su se u dva aspekta razlikovali od definicije u presudi Akajesuu; po mehaničkom fiziološkom pristupu i uključivanju rodno neutralne druge osobe. Međutim, obe definicije izbegle su element nepristanka žrtve kao preduslov akta silovanja. Pretresno veće u slučaju Furundžija je naglasilo da “svako zarobljeništvo poništava pitanje pristanka”. Kao i u slučaju Akajesu, suštinski elementi definicije silovanja ni u slučaju Furundžija nisu osporeni niti menjani u žalbenom postupku.

U sledećem suđenju na Međunarodnom krivičnom tribunalu za Ruandu, suđenju Musemau, korišćena je ista definicija slučaja kao u slučaju Akajesu, mada je žalbeno veće presudu za seksualno nasilje oborilo na osnovu pitanja kredibiliteta svedoka i novih činjeničnih nalaza. Zato su Akajasu elementi bili vodeći u pravu Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu, sve dok nisu poljuljani u praksi. U slučaju Kunarac u februaru 2001. trojica optuženih su osuđeni na zatvorske kazne za silovanje okarakterisano kao zločin protiv čovečnosti. Muslimanske devojke i žene u Bosni i Hercegovini su bile podvrgnute višestrukim i dugotrajnim silovanjima. Pretresno veće je formulisalo elemente silovanja na sledeći način:

Seksualna penetracija, bilo u kojoj meri: (a) vagine ili anusa žrtve penisom počinioca ili bilo kojim drugim predmetom koji je počinioc koristio; ili (b) usta žrtve penisom počinioca; pri čemu je do penetracije došlo bez pristanka žrtve. Pristanak u ovom smislu mora biti dobrovoljni pristanak, rezultat slobodne volje žrtve, što se procenjuje s obzirom na situacione okolnosti. Mens rea jeste namera da se izvrši seksualna penetracija i saznanje da se desila bez pristanka žrtve.

U suđenju Kunarcu su postavljeni dvostruki zahtevi u vezi nepristanka, to jest da pristanak podrazumeva slobodnu volju žrtve, da je dobrovoljan, kao i da počinitelj mora znati da se radi o penetraciji bez pristanka. Pristanak se pak procenjuje s obzirom na situaciju i okolnosti. Definicija Kunarac se ponekad naziva i Furundžija/Kunarac definicijom, pošto je zadržala mehaničke elemente definicije Furundžija, mada je izostavila element prinude, sile ili pretnje silom. Žalbeno veće u slučaju Kunarac je potvrdilo definiciju pretresnog veća koja uključuje “nedostatak pristanka” žrtve, iako su sudije ukazale da su pritvorske jedinice gde su žrtve bile zatvorene odgovarale “okolnostima u toj meri prinudnim da poništavaju bilo kakvo pitanje pristanka”.

Presuda Akajesuu je dakle sudsku osnovu za Kunarčevo Žalbeno veće i utvrdila obavezujuće pravilo o elementima silovanja za primenu na pretresnim većima u oba ad hoc Tribunala.

Postupak protiv Lorena Semanze koji je doveo do osude bivšeg gradonačelnika koji je podsticao siledžije na silovanje svedokinje A za vreme genocida, završen je osudom nakon drugostepene presude Kunarcu, i stoga je, po doktrini poštovanja prethodne odluke, morao da se rukovodi definicijom silovanja u skladu sa elementima postavljenim u Kunarčevoj presudi. Nakon Semanze, pretresna veća u Ruandi su sledila definiciju u slučaju Kunarca, iako su neka pretresna veća nastojala da u praksi pomire konceptualnu Akajesu definiciju sa mehaničkim elementima silovanja Kunarac definicije. U postupku protiv Muhimana, pretresno veće je izjavilo sledeće:

Smatramo da su definicije Furundžija i Kunarac, ponekad shvaćene kao odstupanja od Akajesu definicije silovanja – kao što je slučaj suđenja Semanzuu – u stvari suštinski na istoj lliniji i pružaju dodatne detalje o konstitutivnim elementima silovanja.

Veće smatra da elementi Kunarac i Akajesu definicije nisu nekompatibilni i suštinski različiti u svojoj primeni. Dok Akajesu definicija govori o širokom pojmu “fizičke invazije seksualne prirode”, Kunarac definicija dalje artikuliše parametre toga šta su mogući elementi fizičke invazije seksualne prirode u slučaju silovanja.

Na osnovu prethodne analize, Veće odobrava koncept definicije silovanja ustanovljen u slučaju Akajesu, koji obuhvata elemente iznete u slučaju Kunarac.

Elementi silovanja koje je razvio Panel za ozbiljne zločine su identični onima Međunarodnog krivičnog suda. Međutim, u slučaju Kardoso, sudije Panela su slale oprečne poruke pri tumačenju elemenata zločina inspirisanih određenjem Međunarodnog krivičnog suda. S jedne strane, tvrdili su da je odsustvo pristanka ubedljiv faktor, posebno u slučajevima silovanja koji se gone kao zločini protiv čovečnosti, i da okolnosti prinude ili situacije pretnji čine očigledan slučaj nepristanka. Ali sudije su ipak izrazile i slaganje sa definicijom Kunarac – da je ne/pristanak ključni element silovanja i da pristanak podrazumeva samo onaj dat dobrovoljno, slobodnom voljom.

Formulacije elemenata silovanja Međunarodnog krivičnog suda i Panela za ozbiljne zločine i drugostepene presude Kunarcu su krajnje različite, a definicija Kunarac je postala preovlađujuća interpretacija silovanja u narednim slučajevima Tribunala za Ruandu i Jugoslaviju. Tek nakon odlučne žalbe koju je pokrenuo tužilac uoči početka suđenju Gacumbitsiju, Žalbeno veće Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu je ponovo razmotrilo legalnost preduslova “nepristanka”. Žalbeno veće je pristupilo razmatranju, zarad “opšteg značaja” za jurisprudenciju Tribunala, a ne da bi se utvrdilo da li odbrana zaslužuje povlačenje optužnice.

Činjenice koje su suđenju Gacumbitsiju korištene da se dožake nepristanak žrtve, pokazale su da su žene i devojke silovane „pod tačno određenim okolnostima, to jest: 1) da

je pre silovanja optuženi podsticao pripadnike Interhamve da na svirep način ubiju svaku ženu koja se opire seksualnim napadima; i 2) da su žrtve silovanja pokušavale da pobegnu od napadača pre nego što su silovane. Pretresno veće je zaključilo da ove okolnosti utvrđuju nedostatak pristanka žrtava silovanja.

Nakon razmatranja da li je adekvatnije istraga okolnosti prinude a la Akajesu ili a la Furundžija, i da li je pravna konstrukcija “nepristanka” odgovarajuća, Žalbeno veće u slučaju Gacumbitski je potvrdilo da su nepristanak žrtve i svest počinioca o tom nepristanku zaista elementi zločina silovanja koje tužilac mora dokazati van svake sumnje. Ipak, žalbeno veće je iznelo i sledeće:

Tužilac može da dokaže nepristanak van svake sumnje tako što će dokazati postojanje okolnosti prinude pod kojima je istinski pristanak nemoguć. Kao i sa svakim elementom svakog drugog zločina, pretresno veće će razmotriti sve relevantne i prihvatljive dokaze da bi utvrdilo da li je, pod okolnostima u datom slučaju, ispravno zaključiti da je nepristanak dokazan van svake sumnje. Ali u pravnom smislu nije neophodno da tužilac iznese dokaze o konkretnim rečima ili delima žrtve ili odnosu žrtve i počinioca. Niti je potrebno da iznese dokaze o upotrebi ili pretnji silom. Pretresno veće je slobodno da izvede zaključak o nepristanku iz okolnosti pod kojima je delo počinjeno, kao što je na primer akcija genocida ili zarobljavanje žrtve.

Iako se istražuju okolnosti prinude, konkretan rečnik kojim su se poslužili i dalje podrazumeva pristanak žrtve. Dakle, Žalbeno veće u slučaju Gacumbitsi je zaključilo da je preovlađujuća definicija ona iz slučaja Kunarac, kako konceptualno tako i de jure. Kasnija drugostepena presuda u slučaju Mahimana je sledila doktrinu prihvatanja poslednje presude i primenila je Gacumbitsi žalbeni postupak.

Stav zauzet u slučaju Gacumbitsi o okolnostima nasuptot nepristanku je bio predmet akademskog razmatranja i kritike. Šomberg kritikuje formulaciju u slučaju Gacumbitsi, ističući da je drastično nejednak položaj počinioca i žrtve/preživele nerazdvojan od “elementa međunarodnosti”, a upravo okolnosti koje silovanja počinjena tokom rata čine zločinima protiv čovečnosti i međunarodnim zločinima. Element nepristanka je neadekvatan za međunarodni pravni kontekst s obzirom da sama nadležnost međunarodnog prava ukazuje da se radi o seksualnom zločinu koji se odigrao u okolnostima odsustva seksualne autonomije. Seltersova zagovara strogo proceduralnu pravnu evaluaciju. Ona tvrdi da su oba žalbena veća loše koristila dostupne pravne instrumente, i da je Gacumbitsijevo Žalbeno veće trebalo da ospori odluku kakvu je donelo Kunarčevo Žalbeno veće, navodeći da su ishitreno odbačeni relevantni zakoni koji sankcionišu zatvorska silovanja i seksualnu zloupotrebu, a svi takvi zakoni tretiraju bilo kakvo pitanje ne/pristanka kao pravo irelevantno, kao i da nije mudro oslanjati se isključivo na obične domaće zakone koji se tiču silovanja. Ona smatra da Žalbeno veće u slučaju Gacumbitsi nije ispravilo učinjenu grešku u slučaju Kunarac i stoga je grešku još uvećalo time što je potvrdilo značaj elementa nepristanka u odnosu na značaj drugih elemenata međunarodnog zločina silovanja. I druge kritike elemenata silovanja kao međunarodnog zločina, iznete pre donošenja drugostepene presude Gacumbitsiju, ostaju ubedljive.

Specijalni sud za Sijera Leone je prvu presudu doneo juna 2007. u slučaju AFRC. Sud je razmatrao dokaze protiv tri optužena sa nekoliko lokacija u Sijera Leoneu iz perioda dugotrajnog i brutalnog oružanog sukoba. Optužnice su sadržale zločine protiv čovečnosti, konkretno ubistva, istrebljivanje, porobljavanje, silovanje, seksualno ropstvo, druge vidove seksualnog nasilja i hehumana dela i ratne zločine, uključujući terorizam, kolektivno kažnjavanje, nasilna dela protiv života, zdravlja i fizičke i mentalne dobrobiti osoba i nedolična dela protiv dostojanstva ličnosti i pljačku.

Pretno veće Specijalnog suda za Sijera Leone je čulo brojna svedočenja o seksualnom nasilju, obilje svedočenja o javnim silovanjima, seksualnom ropstvu mladim žena i devojčica čiji počiniooci su bili pobunjenici koji su ih često primoravali i na prisilni brak, nazivajući ih „žene iz žbunja“, kao i o brojnim seksualnim sakaćenjima i seksualnim pretnjama.

Nekoliko nesrećnih tehničkih pogreški optužbe su uništile slučaj. Greške podvlačimo kako bismo pokazali da proceduralne pogreške predatavljaju prepreke ostvarivanju ženskih ljudskih prava na ravnopravan pristup humanitarnim normama i pravdi. Prvo su sudije odbacile optužbe po tački 7 – seksualno ropstvo i rezidualna klauzula, druge forme seksualnog nasilja – zato što su date optužbe kumulativne is toga nejasne i duplirane. Sudije su izjavile da način na koji je iznesena tačka 7 nije adekvatan, jer optuženi ne mogu da shvate koji dokazi se odnose na seksualno ropstvo a koji potkrepljuju optužbu za seksualno nasilje.

Potom je, usled odbacivanja optužbi po tački 7, Pretno veće bilo obavezno da oslobodi optužene i po tački 8, to jest za optužbe za nehumano postupanje kao zločin protiv čovečnosti, s obzirom da su bile zasnovane na identičnim dokazima koji su podneseni i za optužbu za seksualno ropstvo, te je zaključeno da dela prisilnog braka pre spadaju u seksualno ropstvo. Pretno veće je ponovilo da činjenični navodi spadaju u seksualno ropstvo i stoga ih je trebalo navesti *samo* pod tačkom 7, za seksualno ropstvo kao zločin protiv čovečnosti.

Uprkos ovim greškama, pretno veće je osudilo optužene za silovanje kao zločin protiv čovečnosti i, na osnovu dela seksualnog ropstva, za nedolična dela protiv dostojanstva ličnosti kao ratni zločin. Pretno veće se oslanjalo na one iste dokaze za seksualno ropstvo koje je čulo pod odbačenom tačkom 7 i tačkom 8 po kojoj su oslobođeni.

Pretno veće je utvrdilo sledeće elemente silovanja kao zločina protiv čovečnosti:

1. Penetracija bez pristanka, bez obzira u kojoj meri, vagine ili anisa žrtve od strane penisa počiniooca ili bilo kakvim objektom koji počinilac upotrebi, ili usta žrtve penisom počiniooca, i

2. Namera da se počinu seksualna penetracija i saznanje da ne postoji pristanak žrtve.

Ovaj AFRC slučaj dao je četvrtu definiciju silovanja u okviru međunarodnih sudova i tribunala. Na nju je uticalo međunarodno pravo i, što je možda još važnije, nacionalno pravo. Insistiranje suda na nepristanku se znatno razlikuje od definicija Međunarodnog krivičnog suda i Panela za ozbiljne zločine, ali je blisko određenjima u slučajevima Kunarac i Gacumbitsi, bez obzira na drugačije formulacije. Nakon čitanja definicije, sudije su utvrdile i sledeće:

Pristanak mora biti dat dobrovoljno, kao rezultat slobodne volje, koja se procenjuje u kontekstu okolnosti... u situacijama oružanog sukoba, gotovo uvek se radi o prinudi. Istrajan otpor žrtve i fizička sila ili čak pretnja silom od strane počinioca nisu neophodni da bi se ustanovila prinuda. Deca mlađa od 14 godina ne mogu dati validan pristanak.

Konačno, Međunarodni krivični sud je izneo svoju definiciju silovanja:

(1) Napad na telo osobe od strane počinioca koji rezultira penetracijom, u bilo kojoj meri, bilo kog dela tela žrtve, od strane počinioca seksualnim organom, ili analno ili genitalno prodiranje u žrtvu bilo kojim predmetom ili bilokojim drugim delom tela.

(2) Napad je počinjen upotrebom sile ili pretnje silom ili prinudom, kao što su strah od nasilja, prinuda, zatvaranje, psihološko ugnjetavanje ili zloupotreba moći protiv žrtve ili druge osobe, ili iskorišćavanje prinudne situacije, ili napad počinjem protiv osobe koja nije u mogućnosti da izrazi istinski pristanak.

Definicija silovanja Međunarodnog krivičnog tribunala je mešavina definicija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu i delova proceduralnog pravila ovih sudova 96 - Pravila postupanja i dokazivanja koje su koristili ovi ad hoc tribunali. Definicija Međunarodnog krivičnog suda se uzdržava od izbora između Akajesu i Furundžija elemenata. Ona ih radije kombinuje. Takođe eliminiše bilo kakvu istragu u situacijama u kojima je nemoguće dati istinski, dobrovoljan pristanak. Ova definicija još nije bila podvrgnuta sudskom tumačenju.

Ostaje da se utvrdi koji činjenički nalazi su dostatni za svaki od elemenata, posebno onaj formulisan kao "istinski pristanak", koji predstavlja novinu međunarodnom krivičnom pravu. Koja proceduralna pravila će osigurati da de jure istraga činjenica ne pređe u de facto istragu nepristanka žrtve, posebno ako optuženi u odbrani postavi pitanje pristanka žrtve, bilo na unakrsnom ispitivanju ili pri izlaganju slučaja?

Međunarodni sudovi i tribunali koji sude za rodno zasnovano nasilje nisu izazvali napetost samo oko definicije pravnih elemenata. Različite verzije elemenata silovanja kao međunarodnog zločina koje daju Međunarodni krivični tribunali za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, Gacumbitsi/Kunarac, Panel za ozbiljne zločine, Vanredna sudska odeljenja za Kambodžu, nedavna definicija Specijalnog suda za Sijera Leone i Međunarodni krivični sud postoje u jurisdikcijskom smislu paralelno, istovremeno. Nema opšte pravne hijerarhije

koja bi dala primat jednoj od njih. Svaka definicija ima autoritet u svom međunarodnom pravnom forumu.

Veliki broj dilema u vezi ljudskih prava je posledica nedoslednih definicija zločina silovanja. Kakav uticaj imaju raznolike definicije na pristupačnost pravde žrtvama/preživcima, posebno ako se mora podneti dokaz da žrtva nije dala pristanak i da je počinitelj bio svestan tog nepristanka? Da li su elementi Međunarodnog krivičnog suda/Panela za ozbiljne zločine/Vanrednih sudskih odeljenja za Kambodžu, elementi alternative prinudnih okolnosti ili nedostatka istinskog pristanka u skladu sa instrumentima ljudskih prava koji promovišu ravnopravnu zaštitu kroz ravnopravan pristup pravdi i slobodi od rodno zasnovanog nasilja? Da li postojanje nekoliko međunarodnih pravnih definicija silovanja potkopava "definitivnost" tumačenja i autoriteta svih međunarodnih pravnih foruma? Da li brojnost definicija ili tumačenja podriva mogućnost žena i devojaka da ostvare pravo na slobodu od rodno zasnovanog nasilja i u potpunosti uživaju sva neotuđiva, međuzavisna i nedeljiva ljudska prava? Da li je šesnaestogodišnja devojka, žrtva građanskog rata u Sijera Leoneu, manje zaštićena od rodno zasnovanog nasilja, nego, na primer, šesnaestogodišnjakinja čijim počinocima će suditi Međunarodni krivični sud?

III. Moguća rešenja – Okviri međunarodnog prava o ljudskim pravima i međunarodnog krivičnog prava

Tokom poslednjih petnaest godina su human tretman na koji imaju pravo različite kategorije osoba po međunarodnom humanitarnom pravu i poštovanje dostojanstva svojstvenog svakog ljudskom biću po pravu o ljudskim pravima, počeli da nalaze zajednički jezik. Svesno međusobno obogaćivanje je dobrim delom posledica dubljeg razmatranja rodno zasnovanog nasilja, uključujući seksualno nasilje, i realističnog shvatanja žena kao nezaobilaznih u oba ova pravna korpusa.

a. Značaj međunarodnih normi i standarda o ljudskim pravima

Opšta preporuka br. 19 CEDAW-a je 1992. prepoznala da rodno zasnovano nasilje, koje narušava ili poništava osnovna ljudska prava i slobode žena garantovane opštim međunarodnim zakonima ili konvencijama o ljudskim pravima, predstavlja diskriminaciju u smislu člana 1. CEDAW-a, koji uključuje i "pravo na jednaku zaštitu u skladu sa humanitarnim normama tokom međunarodnim ili unutrašnjih oružanih sukoba". Iz ovoga proizilazi nekoliko stvari. Prvi je aksiom da pravo na jednaku zaštitu otelotvoruje pouke o ljudskim pravima na slobodu od diskriminacije izrečene u međunarodnom humanitarnom pravu u vidu principa humanog postupama bez diskriminacije. Drugo, opšta preporuka CEDAW-a br. 19 nažalost ne specificira koje "humanitarne norme" se moraju poštovati. Sa normativne perspektive gledano, najverovatnije se radi o međunarodnim humanitarnim pravom utvrđenim doktrinama, pravilima, regulacijama, proceduralnih garancijama, zabranama, prekršajima, kršenju običaja tokom oružanog sukoba. Treće, opštu preporuku

br. 19 zasigurno treba shvatiti kao profilaktičku preporuku koja obuhvata humanitarne norme nastale počev od 1992. Bez obzira na to, opšta preporuka br. 19 CEDAW-a služi kao autoritativna pravna interpretacija CEDAW-a i stoga nedvosmisleno tumači da Konvencija priznaje ženama i devojkama pravo na jednaku zaštitu ili nediskriminatornu primenu humanitarnim normi u vreme međunarodnih ili unutrašnjih oružanih sukoba, i potvrđuje da postupanje sa ratnim rodno zasnovanim nasiljem, kao što je silovanje, ima dimenzije ljudskih prava.

Pekinška Platforma za akciju iz 1995. godine se takođe bavi situacijom žena i devojaka u oružanim sukobima. U platformi se kaže da su “masovna kršenja ljudskih prava, posebno u vidu genocida, etničkog čišćenja kao ratne strategije i posledica istih i silovanja... gнусne prakse...” Genocid, silovanje i etničko čišćenje se smatraju kršenjima ljudskih prava. U platformi se dalje navodi da “kršenja ljudskih prava u situacijama oružanih sukoba i vojne okupacije predstavljaju kršenja osnovnih principa međunarodnih ljudskih prava i humanitarnih zakona oličenih u međunarodnim instrumentima ljudskih prava, u Ženevskim konvencijama iz 1949. i Dodatnim protokolima. Deklaracija podvlači neodvojivost kršenja ljudskih prava od poštovanja humanitarnih normi, to jest zabrana međunarodnog humanitarnog prava koje se odnose na period rata i vojne okupacije.

Rezolucija Saveta bezbednosti 1325 o ženama, miru i sigurnosti iz 2000. godine, potvrđuje Pekinšku deklaraciju i uviđa da je “potrebno potpuno sprovođenje međunarodnih humanitarnih i zakona o ljudskim pravima koji štite prava žena i devojaka tokom i nakon sukoba” i poziva “sve strane u oružanom sukobu da preduzmu posebne mere za zaštitu žena i devojaka od rodno zasnovanog nasilja, posebno silovanja i drugih formi seksualne zlopotrebe”. Ova rezolucija, doneta gotovo deceniju posle Opšte preporuke br. 19 CEDAW-a, utvrđuje osnovu zaštite u međunarodnom humanitarnom pravu i pravu o ljudskim pravima, zahtevajući da se prošire na žene u oružanim sukobima i tokom perioda nakon oružanog sukoba. Uz to i citira Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (koji tada još nije bio počeo sa radom).

Osim toga, Kairo-Aruša Principi univerzalne nadležnosti u slučaju ozbiljnih kršenja ljudskih prava, usvojeni 2002., pronicljivo uviđaju da ratni rodno zasnovani zločini, kao što je silovanje, predstavljaju kršenje ljudskih prava i zahtevaju utvrđivanje odgovornosti za rodno zasnovano nasilje “*čak* i ako je počinjeno u mirnodopsko vreme”.

Uz usvajanje Protokola Afričke povelje o ljudskim i pravima naroda i pravima žena u Africi (Afrički protokol), do 2003. je definicija rodnog nasilja obuhvatila zaštitu od svih dela nasilja u bilo kojoj vremenskom/političkoj dimenziji. Član 1(j) kaže:

... da “nasilje nad ženama” podrazumeva sva dela počinjena nad ženama koja im naškode ili mogu naškoditi fizički, seksualno, psihološki i ekonomski, uključujući i pretnje takvim talima; kao i postavljanje ograničenja ili arbitrarno lišavanje žena osnovnih sloboda u privatnom ili javnom životu *u mirnodopsko vreme i tokom situacija oružanih sukoba ili ratova*. (kurziv moj)

Po Afričkom protokolu, prava žena i devojaka treba štiti u (rodnom) okviru ljudskih prava, gde god i kad god. Stoga, bilo da se dešava u periodu oružanih sukoba, vojne okupacije, tokom repatrijacije interniranih i ratnih zarobljenika, povratka ratnih izbeglica ili naseljavanja interno raseljenih lica, rodno zasnovano nasilje eksplicitno krši ljudska prava afričkih žena.

Povrh toga, Rezolucija 61/143 Generalne skupštine iz 2006. implicitno podvlači da države treba da eliminišu rodno zasnovano nasilje “bilo da se dešava u privatnom ili javnom životu”, i da osiguraju zaštitu ljudskih prava “žena i devojaka u situacijama oružanih sukoba, periodima posle oružanih sukoba, situacijama izbeglištva i internog raseljavanja, u kojima su žene izložene većem riziku nasilja...”

Savet bezbednosti 19. juna 2008. utvrđuje činjenicu da seksualno nasilje zaista predstavlja bezbednosni problem i jednoglasno izglasava rezoluciju 1820. U rezoluciji se kaže da su žene i devojke posebno na meti seksualnog nasilja, u nekim slučajevima i u okviru “ratne taktike ponižavanja, dominacije, usađivanja straha, rasterivanja i/li nasilnog preseljenja civila određene zajednice ili etničke grupe”. Ističe se da takvo nasilje može znatno da pogorša sukobe i naruši mirovne procese, te tekst potvrđuje spremnost Saveta bezbednosti da, u slučaju potrebe, preduzme korake u vezi sistematskog seksualnog nasilja koje se svesno nanosi civilima, kao deo široke akcije protiv civilnog stanovništva.

Dalje u tekstu Savet zahteva da sve strane oružanog sukoba preduzmu hitne i odgovarajuće vojne disciplinske mere i podrže princip komandne odgovornosti; obuču trupe o kategoričnoj zabrani svih vidova seksualnog nasilja nad civilima; razveju mitove koji raspiruju seksualno nasilje; nalože oružanim i bezbednosnim snagama da uzmu u obzir i prošlo seksualno nasilje. Razvojem jurisprudencije u vezi seksualnog nasilja, ono je određeno kao zločin protiv čovečnosti, ratni zločin i element genocida.

Iako se trenutno rezolucija primenjuje samo na zemlje koje su u njenoj nadležnosti, dramatično skreće pažnju na promenu percepcije prirode seksualnog nasilja. Priznavanje činjenice da ono predstavlja pretnju bezbednosti i potencijalne posledice tog priznavanja su izuzetno važne.

Uprkos činjenici da ne postoji nijedan pravno obavezujući međunarodni instrument ljudskih prava namenjen upravo zabrani rodno zasnovanog nasilja, 150, moderan trend u oblasti ljudskih prava konsoliduje zaštitu od rodno zasnovanog nasilja počinjenog tokom oružanih sukova u skladu sa deklaracijama, preporukama i rezolucijama na međunarodnom nivou, sa konvencijama, protokolima ili specifičnim ugovornim odredbama na regionalnom nivou. Odista, pravo o ljudskim pravima sve više uviđa da rodno zasnovano nasilje u humanitarnom pravu mora da se pridržava nediskriminatornih pouka koje su od ključnog značaja za oblast ljudskih prava.

U članu 21(3) Rimskog statute nalazimo konkretizaciju duha CEDAW preporuke br. 19. Tu se sudskim odeljenjima Međunarodnog krivičnog suda savetuje pravni standard

po kome “primena i tumačenje zakona u skladu sa ovim članom mora biti u skladu sa međunarodno priznatim ljudskim pravima i bez bilo kakve diskriminacije zasnovane na osnovama kao što je pol.”

b. Silovanje u međunarodnom pravu o ljudskim pravima i međunarodnom krivičnom pravu

Upoređićemo zabrane međunarodnog prava o ljudskim pravima i međunarodnog krivičnog prava koje se odnose na seksualno nasilje ili seksualnu eksploataciju, i istražićemo kako se odnose prema pristanku ili nepristanku žrtve, uzimajući u obzir starost žrtve. Cilj nam je da razumemo kako pravo o ljudskim pravima može da obogati razumevanje međunarodnog humanitarnog prava i obratno, šta zahtevaju prava o ljudskim pravima, posebno u vezi nediskriminacije, što može da utiče na način na koji će međunarodno humanitarno pravo biti tumačeno.

b.i. Međunarodna ljudska prava

Važno je istražiti pravni rezon koji regionalni sudovi za ljudska prava koriste pri procesuiranju slučajeva silovanja. Inter-američka komisija za ljudska prava ima nadležnost nad pravima koje štiti Američka konvencija o ljudskim pravima, Belem do Para konvencija i drugi regionalni instrumenti ljudskih prava. Slučaj Raket Marti de Mejia protiv Perua, koji se obično navodi zbog njegove interpretacije garancije Američke konvencije na pravo slobode od silovanja, nije definisao elemente silovanja. U ovom slučaju je uzeto da čin silovanja krši zaštitu od mučenja zabranjenog članom 5 Američke konvencije. Državi je pripisana odgovornost za mučenje. Silovanje, dakle, ispunjava jedan od elemenata mučenja, tačnije, to je: 1) namerni čin nanošenja fizičkog i mentalnog bola osobi. Druga dva elementa mučenja podrazumevaju da je to čin 2) počinjen sa ciljem; i 3) počinjen od strane državnog službenika ili privatnog lica koje deluje na podstrek državnog službenika”.

U slučaju zatvora Miguel Kastro protiv Perua, gde su žene posetiteljke muškog zatvorskog centra uhvaćene u dvodnevnoj pobuni, sud je prisilnu nagost na koju su naterane žene smatrao narušavanjem dostojanstva ličnosti. Sud nije definisao rodno zasnovano ponašanje, već se oslanjao na definicije donete u Akajesu slučaju na Međunarodnom krivičnom tribunalu za Ruandu, poput seksualnog nasilja, te je prisilnu nagost odredio kao čin seksualnog nasilja. Nakon saznanja da je jedna žena podvrgnuta “vaginalnoj “inspekciji” prstom” od strane nekoliko ljudi sa kapuljačama, sud se ponovo oslonio na jurisprudenciju Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu i klasifikovao ovo postupanje kao “seksualno silovanje”, čija težina je postala sasvim jasna nakon uvida u još nekoliko izvora međunarodnog prava o ljudskim pravima.

Evropski sud za ljudska prava ima nadležnost nad Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ovaj sud države članice drži odgovornima za zločine silovanja bilo kada državni službenici počine silovanje ili kada država ne uspe da obezbedi

adekvatnu pravdu na nacionalnom nivou. Evropska konvencija, poput američke, nigde eksplicitno ne garantuje pravo na slobodu od seksualnog nasilja. Stoga je Evropski sud za ljudska prava prvobitno karakterisao silovanje kao kršenje prava na privatnost. Kasnije je, prateći napredak jurisprudencije Inter-američke komisije, prepoznao silovanje kao mučenje i drastičan vid nehumanog postupanja.

U slučaju X i Y protiv Holandije, Evropski sud za ljudska prava utvrdio je da silovanje lišava prava na privatnost po članu 8., koji štiti “fizički i moralni integritet osobe, uključujući i njen ili njegov seksualni život”. Sud nije definisao elemente silovanja.

U slučaju Ajdin protiv Turske, iz 1997., Evropski sud za ljudska prava je utvrdio da silovanje čini i prekršaj člana 3 Evropske konvencije koja zabranjuje mučenje. U ovom slučaju, lokalni turski policajac je optužen za silovanje sedamnaestogodišnje Kurdkinje koja je bila ilegalno zatočena. Sud se nije izjasnio po pitanju elemenata silovanja, pošto se usresredio na silovanje kao vid mučenja koje predstavlja kršenje ljudskih prava.

U slučaju M. C. protiv Bugarske se radilo o četrnaestogodišnjoj devojčici sa mentalnim problemima koju su pri izlasku na sastanak silovala dva muškarca. Godište koje podrazumeva mogućnost pritanka u Bugarskoj je 14 godina. Sud je smatrao da nacionalna procedura istrage i tumačenja elemenata silovanja treba da uzme u obzir mentalne probleme M. C. pri tumačenju dokaza o upotrebi sile od strane počinioca ili njenom otporu. Veliko veće je presudilo da se radilo o prekršaju članova 3 i 8 – koji zabranjuju degradirajuće postupanje i pravo na poštovanje privatnog života – i zaključilo da Bugarska nije uspeła da ispuni obavezu donošenja krivične legislacije koja omogućava efikasnu istragu, gonjenje i kaznu za silovanje M. C.

Po pitanju pristanka M. C. na seksualni odnos, Sud je izjavio da je istorijski u slučajevima silovanja u domaćim zakonima i praksi potreban dokaz upotrebe fizičke sile od strane počinioca i fizičkog otpora od strane žrtve. Međutim, napomenuo je i da je sada u mnogim evropskim zemljama, uključujući praksu običajnog prava, uklonjena odredba o fizičkoj sili. Sud je izneo da nepristanak, procenjen s obzirom na okolnosti, a ne sine qua non pruženog otpora, predstavlja glavnu procenu u definisanju silovanja. Takođe je izneto da je interpretacija definicije silovanja Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u slučaju Kunarac, obratila pažnju na okolnosti u kojima je počinjeno silovanje, baš kao i Međunarodni krivični tribunal za Ruandu pri utvrđivanju prinudnih okolnosti u slučaju Akajesu. Povrh svega, sud je izneo da neuspeh u zaštiti žrtava silovanih u okolnostima prinude može dovesti do nekažnjivosti i slabi odgovornost države za istragu i gonjenje adekvatno bilo kom položaju žrtve/preživele.

Uopšteno gledano, sud je priznao da pozitivne obligacije države u smislu usvajanja mera obezbeđenja poštovanja privatnog života moraju biti u skladu sa širim zahtevima nediskriminacije u Konvenciji. Slučaj M. C. je po prvi put postavio pitanje seksualne autonomije i ravnopravnosti kao relevantno za obavezu države da istraži i goni seksualno nasilje, kako bi ispunila suštinske i proceduralne obligacije člana 3 Evropskog suda za ljudska prava. Sud je takođe naveo da pravna i zakonska praksa reflektuje promene društvenih

stavova, te traži poštovanje za seksualnu autonomiju i ravnopravnost individue.

Način na koji se seksualna autonomija i ravnopravnost istražuju u mirnodopskim uslovima bi mogao biti važan i za krivično gonjenje u uslovima oružanih sukoba. Međunarodni krivični sud bi mogao da nađe podršku u sudskoj odluci u slučaju M. C. Za tumačenje elemenata silovanja mora se biti svestan faktualnih okolnosti, kao što su godište ili relevantan položaj žrtve, na primer, ograničene mentalne sposobnosti. Ovaj pristup se ogleda u pod-odredbi člana 8(2) (b) (xxii)-1 Elementa zločina koji dopunjavaju Rimski statut. Tu je rečeno da se silovanja mogu počinuti i “iskorištavanjem situacije prinude ili nad osobama koje ne mogu da daju istinski pristanak”.

Regionalna jurisprudencija ljudskih prava obuhvata ceo spektar kršenja ljudskih prava, poput mučenja, degradirajućeg postupanja pri narušavanju privatnosti, do kojih dolazi pri silovanju. Međutim, regionalni sudovi koji se bave ljudskim pravima ne stoje najbolje sa procenom silovanja kao nabrojanim kršenja ljudskih prava, kao ni sa drugim rodno zasnovanim zločinima. Stoga se elementi silovanja kao međunarodnog zločina samo indirektno procenjuju i to samo kada je to relevantno za utvrđivanje prisustva ili odsustva kršenja ljudskih prava poput hehumanog postupanja.

Dve odluke regionalnih sudova su se pozivale na jurisprudenciju ad hoc tribunala. Odluka u slučaju Migel Kastro zatvora iz 2006. se pozvala na presudu Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu za zločin silovanja i seksualnog nasilja, dok je odluka u suđenju M. C. iz 2003. citirala jurisprudenciju Međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu. U skladu s tim, jurisprudencija prava o ljudskim pravima ne može da ponudi definitivne recepte za zahtev za utvrđivanje elementa nepristanka u međunarodnom krivičnom pravu, ali njene pozicije, kao što je regionalno određivanje ljudskih prava seksualne autonomije i ravnopravnosti, prosvetljaju oblast standarda ljudskih prava koja daje informacije važne za gonjenje rodno zasnovanog nasilja.

b.ii. Međunarodno krivično pravo

Da bi dalje razmatrali “nepristanak žrtve” silovanja kao međunarodnog zločina, neophodno je proučiti međunarodne krivične ugovore koji se odnose na specifična krivična dela poput ropstva i ropstvu sličnih praksi, genocida, mučenja i trgovine ljudskim bićima. U ovim kontekstima, silovanje koje prepoznaju regionalni sudovi može biti instrument utvrđivanja kršenja ljudskih prava kao što su mučenje, a moglo bi da bude i indikator dokaza međunarodnih zločina, poput trgovine ljudima. Analogija koja se najpre može napraviti sa sankcionisanjem silovanja je sa trgovinom ljudima, pošto sankcionisanje iste teži zabrani svih vidova seksualne eksploatacije.

Multilateralni Protokol o trgovini ljudima UN-a za Konvenciju o trans-nacionalnom organizovanom kriminalu proizašao je iz nekoliko sporazuma koji imaju istorijsku predrasudu protiv uvođenja “nepristanka žrtve” kao elementa zločina trgovine ljudima. Na primer, Međunarodna konvencija za suzbijanje trgovinom punoletnim ženama kaže:

Ko god, zbog ispunjenja želja druge osobe, nabavi, namami ili odvede, *makar i uz njen pristanak*, ženu ili punoletnu devojkicu zarad nemoralnih razloga u drugu zemlju, biće kažnjen, bez obzira što su različita dela koja sačinjavaju ovaj zločin možda počinjena u različitim zemljama.

Pokušaj zločina i, u okviru pravnih mogućnosti, pripreme radnje za počinjenje istog, takođe su kažnjivi.

Slično tome, Dopunska konvencija o zabrani ropstva, trgovine robljem i ustanova i praksi sličnih ropstvu traži zabranu, između ostalog:

(c) Svake ovakve ustanove ili prakse:

...

(ii) Ženin suprug, njegova porodica ili klan imaju pravo da daju ženu drugoj osobi za šta zauzvrat dobiju određenu vrednost ili na bilo koji drugi način; ili (iii) Ženu po smrti muža ima pravo da nasledi druga osoba;

(d) *Svake ustanove ili prakse* u kojoj dete ili osoba mlađa od 18 godina mogu biti dati drugoj osobi od strane jednog ili oba prirodna roditelja ili staratelja, bilo da dobijaju neku vrednost zauzvrat ili ne, a u cilju eksploatacije deteta ili mlade osobe ili njegovog/njenog rada. (kurziv moj)

UN protokol o trgovini ljudima posebno ističe:

(b) Pristanak žrtve trgovine ljudima na nameravanu eksploataciju naveden u subparagrafu (a) ovog člana biće irelevantan ako su korišćena bilo koja od sredstava navedenih u subparagrafu (a);

(c) Vrbovanje, prevoz, prebacivanje, skrivanje ili prijem deteta za svrhu eksploatacije smatraće se "trgovinom ljudima", čak i ako ne uključuje ni jedno od sredstava pobrojanih u subparagrafu (a) ovog člana;

(d) "Dete" označava svaku osobu mlađu od 18 godina.

Protokol UN-a o trgovini ljudima nedvosmisleno tvrdi da je u gnusnom zločinu trgovine ljudima, kada su očigledne prinudne okolnosti, pristanak kao sredstvo odbrane irelevantan. Upotreba elementa pristanka će u slučaju bilo čega što rezultira seksualnom eksploatacijom koja implicite može da podrazumeva i silovanje, biće stoga ukinuta. Ukidanje legitimnosti elementa pristanka u Protokolu o trgovini ljudima UN-a posebno je striktno u slučaju trgovine decom – osobama mlađim od 18 godina. Protokol pristanak deteta bez obzira na prinudne okolnosti ili čak i odsustvo prinudnih okolnosti, smatra nevažnim za odgovornost počinioca zločina.

Dvostruki pristup Protokola pristanku, zavisno od toga da li je žrtva odrasla ili dete, sličan je distinkciji Međunarodnog krivičnog suda između osobe koja je zbog jednog ili više aspekata koji čine prinudnu situaciju onemogućena da izrazi istinski pristanak i osobe koja bez obzira na date okolnosti zbog svog položaja, poput godišta, ne može da da istinski pristanak. U jednom nezavisnom dokumentu o Bečkom forumu o trgovini ljudima, zabeležen je sastanak stručnjaka radi razmatranja implementacije UN protokola o trgovini ljudima i pravnih posledica elementa pristanka po članu 3(b). U dokumentu se kaže:

“Pristanak žrtve trgovine ljudima na nameravanu eksploataciju naveden u subparagrafu (a) ovog člana biće irelevantan ako su korišćena bilo koja od sredstava navedenih u subparagrafu (a);

Logički i pravno je nemoguće pristati na eksploataciju ako je pristanak dobijem nedoličnim sredstvima ili u slučaju dece 4, koje njihov specifičan status osetljivih bića onemogućava da uopšte daju pristanak. *Istinski pristanak moguć je i pravno prihvatljiv, ako su osobi poznate sve relevantne činjenice i slobodnom voljom odluči da pristane ili ne pristane. Pritom, osoba ne može legalno da pristane na prisilni rad, ropstvo, prakse slične ropstvu ili ropско služenje.* Pristanak žrtve može se upotrebiti kao odbrana u domaćem zakonodavstvu, ali ukoliko se utvrde bilo koja sredstva trgovine ljudima, pristanak postaje irelevantan i odbrana se ne može zasnivati na njemu. Trgovina ljudima podrazumeva poništavanje ili onemogućavanje voljnog pristanka primenom bilo kojih nedoličnih sredstava od strane trgovca. Uz to se može tvrditi i da pristanak žrtve u jednoj fazi procesa ne može biti shvaćen kao pristanak na sve faze procesa i ukoliko ne postoji pristanak u svakoj fazi, radi se o trafikingu. Ovo znači da čak i osoba koja je pristala na rad u inostranstvu ili ilegalni ulazak u zemlji nije time pristala i na eksploataciju, te se radi o zločinu trgovine ljudima. (kurziv moj)

Protokol o trgovini ljudima UN-a zagovara izuzetnu ograničenost, ako ne i ukidanje, elementa “nepristanka” u međunarodnom krivičnom pravu za vidove seksualnog ili rodno zasnovanog naselja koje pokriva.

Regionalne zabrane trgovine ljudima su u pristupu koherentne sa Protokolom UN-a o trgovini ljudima. Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudskim bićima iz 2005, kao cilj konvencije pre postavlja garanciju rodne ravnopravnosti i pouke o zabrani diskriminacije, između ostalog zasnovane na polu, nego usvajanje identične definicije trgovine odraslima i decom, kako je sankcionisana u Protokolu UN-a.

Slično tome Deklaracija Ekonomske zajednice zapadnoafričkih zemalja protiv trgovine ljudima asimiliše definiciju trafikanga sadržanu u Protokolu UN-a. Ona ponavlja da su deca posebno osetljiva u tom smislu, kao i odredbe kojima se pristanak deteta smatra irelevantnim.

Dakle, međunarodno krivično pravo o trgovini ljudima, izgleda da favorizuje pristup

silovanju i bilo kojoj formi seksualne eksploatacije koji inkorporira primat prinudnih okolnosti pri određivanju mogućnosti davanja pristanka, a isključuje čak i mogućnost razmatranja okolnosti kada su žrtve seksualne eksploatacije deca.

Primer nacionalnog krivičnog zakonika koji je uslađen sa Protokolom UN-a o trgovini ljudima jeste Zakon o zaštiti žrtava trgovine ljudima Sjedinjenih Država koji delom proizilazi iz međunarodnog prava. Ovaj zakon se posebno odnosi na međunarodnu trgovinu ljudima kojom ljudi dospevaju na teritoriju Sjedinjenih Država.

Po ovom zakonu "trgovina ljudima uključuje sve elemente zločina nasilnog silovanja koje podrazumeva nedobrovoljno učešće osobe u seksualnom činu, postignuto sredstvima prevare, sile ili prinude". Prinuda se definiše kao (a) pretnja ozbiljnom fizičkom ozledom ili fizičko onemogućavanje osobe; (b) svaki šematizovani plan ili obrazac upotrebljen zarad teranja osobe da poveruje da će neispunjenje onoga što se od nje traži rezultirati ozbiljnom ozledom ili fizičkim onemogućavanjem; ili (c) zloupotreba ili pretnja zloupotrebom pravnog postupka. Širina alternativnog pojma "prinuda" mora se shvatiti zajedno sa značenjem pridatom pojmovima "prevara" ili "sila".

I drugi zakoni Sjedinjenih Država usmereni su na kriminalizaciju međunarodne trgovine ljudima i trgovine ljudima u okviru granica SAD-a. Manov zakon, 18 USCS 2421, kaže:

"Ko god svesno prevozi bilo koju osobu u međudržavnoj ili inostranoj trgovini, ili na bilo kojoj teritoriji i vlasništvu SAD-a, sa namerom da je ubaci u prostituciju ili bilo koju seksualnu aktivnost, biće optužen za krivično delo".

Zločini po Manovom zakonu su ograničeni na dva elementa, to jest na prevoz između država i prevoz u zabranjene svrhe. Vredi primetiti da znanje ili pristanak osobe koja je transportovana nisu neophodni za osudu, niti je pravno relevantno dokazivanje nemoralne namere žrtve da bi počinilac mogao biti proglašen krivim. Dakle, prevoz između država SAD-a u svrhu silovanja krši Manov zakon.

Ovi ograničeni primeri nacionalnih krivičnih odredbi o trgovini ljudima ističu pravnu irelevantnost pristanka ili nepristanka žrtve/preživele na seksualnu eksploataciju u slučaju trgovine ljudima i u skladu su sa međunarodnim krivičnim pravom. U tom smislu, ponuđena analiza ukidanja elementa "nepristanka" kao elementa silovanja po međunarodnom humanitarnom i krivičnom pravu je poput drugih nacionalnih i međunarodnih akata donesenih u cilju borbe protiv rodno zasnovanog nasilja.

IV. Zaključne opservacije

Opšta preporuka br. 19 CEDAW-a i drugi instrumenti ljudskih prava koji zagovaraju nediskriminaciju prema ženama i devojkaama važe uvek i u svim okolnostima, čak i za vreme oružanog sukoba. Pregled humanitarnog prava, prava o ljudskim pravima i međunarodnog krivičnog prava otkriva sve jaču tendenciju definisanja formi seksualnog nasilja, uključujući i silovanje, i upotrebe njihove istrage i gonjenja za usavršavanje borbe protiv nekažnjivosti rodno zasnovanog nasilja. Čini se da i ove pravne oblasti razvijaju pravila koja umanjuju ili ukidaju pravnu relevantnost pristanka na činove seksualne eksploatacije, posebno silovanje, a time i zahteva za njima. Veća je verovatnoća da će jurisprudencija silovanja biti sprovedena na osnovu konteksta prinudnih fizičkih ili mentalnih okolnosti, zloupotrebe moći ili statusa žrtve/preživele. Zajedno sa sudskim priznavanjem neotuđivog seksualnog integriteta žrtve, njene seksualne autonomije, seksualne ravnopravnosti i prava na ljudsko dostojanstvo, sudske presude su proširile svoje razumevanje rodno zasnovanog nasilja. Zaštita ljudskih prava sada daje da se nasluti usavršenije i efikasnije pravo na ravnopravan pristup pravdi žena i devojaka po humanitarnim normama i međunarodnom krivičnom pravu.

Ta prava moraju obuhvatiti proceduralne i suštinske aspekte dostupnosti pravde, pročišćene od mitova o polovima i seksualnom nasilju, kao i od pravne pasivnosti i neodgovarajućih koraka, posebno kada se radi o zločinu silovanja. Otuda, ako se priznaje “uticaj” nepristanka ili pristanka i ako se češće poteže, čak i kada se silovanje goni u okviru drugog zločina, poput proganjanja ili mučenje ili seksualnog ropstva, imaćemo ogroman seksistički uticaj na osvarivanje prava žena na ravnopravan pristup humanitarnim normama.

Za vreme svedočenja uživo svedokinja o nepristanku u slučaju Kunarac, Bouver je primetio sledeće:

“Reakcija svedokinje 95... na pitanje koje je postavila tužiteljka, o tome da li je seksualni kontakt bio protiv njene volje – bila je besna i ilustrativna: “Molim vas, ako 40 dana stalno imate seksualne odnose sa nekim, sa više njih, da li zaista mislite da je to svojevoljno?”

Optuženi muškarci su rede optuženi za silovanje muškaraca. Izuzetak je bio Ranko Češić, koji je na Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslavio bio optužen za ratne zločine, uključujući i silovanje muških žrtvi. U izjašnjenju na optužbu je priznao da dva muškarca nisu pristala na seksualni odnos.

Ova dva scenarija, pre zasnovana na antidote nego na empirijskom istraživanju, otkrivaju krhlost “neutralnosti” elemenata silovanja po međunarodnom pravu. Odredbe optužnice kao što su mučenje, progon, hehumano postupanje itd. za razliku od silovanja ne zavise od ustanovljavanja okolnosti prinude ili nepristanka žrtve. Karakterisanje seksualnih napada

na muškarce kao zločina mučenja ili nehumanog postupanja, znači bolji tretman i moguće privilegovanje muških žrtvi/preživelih u odnosu na ženske. Jedan svedok koji se pojavio u slučaju Milošević je pokazao kako dokazivanje višestrukih, grupnih silovanja muškaraca, pri gonjenju pod optužbom za zločine protiv čovečnosti, "izbegava" pitanje saglasnosti.

Žene i devojke obezbeđuju sebi pravo na ravnopravan pristup sudskom procesu kao sredstvo borbe protiv diskriminacije, uključujući i rodno zasnovano nasilje. Ostvarivanje i dodatno osiguravanje ovih prava zahteva analizu proceduralnih i suštinskih aspekata istrage, gonjenja i presude po normama međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava. Seksualno nasilje, posebno silovanje, služi kao temelj i kriterijum za izučavanje i razumevanje mogućnosti žena da ostvare pristup pravdi tokom rata ili vanrednih stanja ili u periodu posle njih. Napredak "čvrstog" prava kroz specijalizovane međunarodne sudove i tribunale još uvek zahteva opreznu, nepristrasnu primenu odgovarajućih seksualno zasnovanih zločina i formi odgovornosti počinioca. Otpor sudija svakom seksističkom tumačenju zakona, elemenata, proceduralnih pravila i dokaza, ostaje izuzetno važan za poduhvat izgradnje nediskriminatornog međunarodnog sudskog sistema. Ostvareni napreci se moraju stalno štiti, preispitivati i dalje razvijati, posebno u Međunarodnom krivičnom sudu. Regionalni sudovi za ljudska prava i odgovarajući nacionalni sudovi moraju takođe da osiguraju da žene zadrže sveobuhvatnu, aktivnu zaštitu i potpuno uživanje ljudskih prava.

Ravnopravnost, bezbednost, dostojanstvo, vrednost ličnosti i osnovna sloboda na život bez rodne diskriminacije, posebno rodno zasnovanog nasilja, u međunarodnom humanitarnom i krivičnom pravu predstavljaju središnja pitanja ljudskih prava žena i devojaka.

ANEKS

Tužilac protiv Miloševića, slučaj br. IT-02-54-T*

Primer dokaza seksualnog napada na muškarce (gonjenog po optužnici po članu 5 (g) Statuta Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju)

Javno sudsko svedočenje svedoka B 1461 u predmetu:

- Q. Da li su nekad muškarci u zgradi podvrgnuti brutalnom postupanju?
- A. Jesu.
- Q. Molim vas da opišete koju vrstu postupanja ste videli dok ste bili zatočeni u toj prostoriji.
- A. Video sam da traže od očeva i sinova da izađu na binu, da skinu odeću, svuku se i vrše oralni seks koristeći svoja usta i genitalije. Prvo su morali to da rade očevi sinovima, a

posle sinovi očevima. Od ljudi koji su se javili, neki su bili očevi i sinovi, a drugi nisu. Prvo je izgledalo da je grupa premala. Onda su tražili ili bolje reći nasumično razdvajali ljude, po svojoj volji, i slali ih na binu da se pridruže ostalima.

– Q. Otprilike koliko parova očeva i sinova je bilo primorano da učestvuje u ovoj vrsti aktivnosti?

– A. Dva ili tri para očeva i sinova, ali ukupno ih je bilo osam do deset parova.

– Q. A šta je od drugih muškaraca u zgradi traženo da rade dok se to odigravalo?

– A. Drugima je naređeno da sednu okrenuti ka bini i svi su morali da gledaju šta se dešava na bini.

– Q. Šta se dešavalo ako neko od muškaraca u prostoriji nije gledao to šta se odigravalo?

– A. Zahtevali su da gledaju i prate dešavanja na bini.

– Q. Možete li nam reći otprilike, prisetiti se što bolje možete, kada se ovo dešavalo, tokom kog perioda vašeg zatočeništva?

– A. Otprilike između 10. i 11. juna. Tada slavimo naš verski praznik Bajram.

– Q. Da li su nekada neki muškarci primoravani da izvrše još nasilnija dela jedni na drugima?

– A. Jesu.

– Q. Da li biste mogli da objasnite.

– A. Zahtevali su da određeni parovi, određeni muškarci, odgrizaju drugima genitalije. Tražili su od muškaraca da im pokažu te penise. Čak su prisiljavali muškarce da im pokažu penis koji su odgrizli i da ga progutaju. Jedan muškarac je to odbio, ali drugi su to zaista uradili. A onda su tražili od jedne osobe da – da gurne metlu – dršku od metle u stražnjicu drugog muškarca.

– Q. Za koliko muškaraca koji su bili zatočeni znate da su bili podvrgnuti seksualnoj zloupotrebi te vrste koju ste opisali?

– A. Nekih 30 muškaraca.....

Suđenje Slobodanu Miloševiću okončano je bez konačne presude, usled smrti optuženog u martu 2006.

Prevela Ana Imširović

Miloš Urošević

Govoreći neizrecivo: grijeh šutnje ili rizik govora¹⁰⁹ (o zločinu silovanja u ratu i pravu)

Silovanje nije agresivni izraz seksualnosti, nego seksualni izraz agresije.

Rut Zajfert¹¹⁰

UVOD

U ovom tekstu će biti reči o zločinu silovanja u ratu, o njegovom istorijskom razvoju kao takvog, o vrstama zločina silovanja u ratu. Takođe, u tekstu će biti reči i o pokušajima i pravnim odgovorima na zločin silovanja u ratu, kao i nedostacima institucionalnog pravnog sistema.

Tekst ima šest celina: I Neimenovanost, nevidljivost, nekažnjivost, II Ka vidljivosti, III Feministički doprinos: pokušaj imenovanja i od vidljivosti ka imenovanju, IV Od imenovanja ka kažnjivosti, V Vrste silovanja u ratu, VI Nastavak politike kažnjivosti, VII Nedostatak institucionalnog pravnog sistema.

Pišem o silovanju u ratu, kao aktivista mirovne grupe *Žene u crnom*, jer:

– Ja sam biološki muškarac.

– Kao muškarac, imam odgovornost za privilegije koje imam, odnosno imam stav da sam odgovoran pred „socijalnim značenjem moje anatomije“¹¹¹.

– Jedan od etičkih principa mirovne politike *Žena u crnom* jeste „Ne u moje ime“, te u skladu sa tim imam odluku da se borim protiv onog što drugi muškarci rade ženama i u moje ime.

---

109. Reči jedne žene sa iskustvom preživljenog seksualnog nasilja iz Nevesinja

110 . Zajfert, Rut. 1994. *Rat i silovanje*, objavljeno u Feminističke sveske 1, Beograd.

111. Stoltenberg, Džon. 2008. *Zašto sam prestao pokušavati da budem pravi muškarac*.

I Neimenovanost – nevidljivost – nekažnjivost

„Muškarci, isključeni iz tajne darovanja života, nalaze u smrti mesto koje se, budući da oduzima život, smatra moćnijim od samog života.“

*Adriana Kavarero*¹¹²

Duga je istorija rata, podjednako tako duga je istorija silovanja u ratu. Silovanja u ratu su retko bila dokumentovana. Samim tim, ostala nam je nevidljiva, a čim nije bila vidljiva, morala je biti nekažnjena istorija silovanja u ratu.

Iz priča o starom veku, koje su nam bile ispričane, moglo je da se čuje da je grčki bog Zevs oteo i silovao feničansku princezu Europu (silovana žena daje ime jednom kontinentu), grčki junak Mali Ajant u hramu boginje Palade Atene, na samom kraju Trojanskog rata, siluje trojansku princezu Kasandru (kasnije ona postaje seksualna robinja Agamemnonu), Rimljani konstituišu svoju grad državu na otmici i silovanju Sabinjanki.

Priče o mračnom srednjem veku nam govore o državno organizovanom progonu veštica. To je bio verovatno najveći genocid u istoriji – u politici ubijanja žena samo zato što su žene – femicidu, ubijeno je devet miliona žena. Američka feministkinja *Dajana Rasel*¹¹³ nam kaže: to je bio politički kontekst ubistva.

I novi nas je vek naučio da je nasilje rodno obeleženo. I zločinci i žrtve imaju rodno iskustvo koje određuje nasilje, jer kako kaže *Sintija Kokburn*¹¹⁴, „nasilju se ne može i ne sme oduzeti polna dimenzija.“

Ako govorimo o istoriji silovanja u ratu, mi se nalazimo u prostoru ćutnje, u ćutanju koje okružuje muško nasilje nad ženama. U ćutnji koju niko nije doveo u pitanje. U ćutnji smo ne postavljenih pitanja, neimenovanih zločina. U ćutnji smo nepriznavanja ženskih iskustava vezanih za rat. U ćutnji smo patrijarhalne tiranije koju možemo čuti jedino kada se ona prekida. U ćutnji smo koja znači da bol postoji.

Silovanja u ratu kao zločina nema ni u optužnicama ni u presudama Međunarodnih tribunala u Lajpcigu¹¹⁵ i Konstantinopolju¹¹⁶, kao ni na tribunalima u Nirnbergu¹¹⁷ i

---

112. Kavarero, Adriana. 1995. *Nonostrante Platone/Uprkos Platonu*

113. *Dajana Rasel*: američka radikalna feministkinja i aktivistkinja protiv seksualnog nasilja nad ženama, prostitucije i pornografije.

114. *Sintija Kokburn*: britanska feministkinja i aktivistkinja Žena u crnom iz Londona.

115. *Tribunal u Lajpcigu*: Suđenje nemačkim ratnim zločincima iz Prvog svetskog rata, koje je održano 1921. pred nemačkim Vrhovnim sudom od 23. maja do 16. jula 1921. Ukupno je bilo 45 optuženih, ali je na suđenju procesuirano dvanaestorica, a osuđeno šestorica nemačkih oficira.

116. *Tribunal u Konstantinopolju*: Suđenje pred turskim vojnim/prekim sudovima (1919-20) koji su sudili nakon Prvog svetskog rata, između ostalog i za pokolj Jermena i Grka. Preki sud je osnovan 28. aprila 1919. Kasnije, 04. avgusta 1920. osnovan je „Međunarodni vojni sud na Malti“, čiji je zadatak bio da se bavi genocidom nad Jermenima. Ukupno je optuženih bilo 200, ali je u procesu protiv 35 njih, 17 osuđeno na smrt u odsustvu.

117. *Tribunal u Nirnbergu*: Suđenja od niza vojnih sudova, koji su održani od strane pobedničkih

Tokiju¹¹⁸.

Masovna sistematska silovanja žena: tokom turskog genocida nad Jermenima¹¹⁹, japanske okupirane teritorije na Pacifiku i „žene za utehu“¹²⁰ (1933-1945), uključujući i silovanje Nankinga¹²¹, ruska silovanja nemačkih žena, 1945.¹²², silovanje Japanki na Okinavi¹²³, silovanja vijetnamskih žena, tokom američke agresije na Vijetnam¹²⁴ (1965-1975), silovanja koja su podstrekivana puštanjem porno filmova u kasarnama pakistanskim vojnicima, tokom agresije Pakistana na Bangladeš, 1971.¹²⁵, nikada nisu bila kažnjena.

---

savezničkih snaga u Drugom svetskom ratu, za krivični progon istaknutih pripadnika političke, vojne i ekonomske elite nacističke Nemačke. Procesi su održani u gradu Nirnberg, Bavarska, Nemačka, od 1945. do 1946, u Palati pravde. Prvo i najpoznatije od tih suđenja bio je proces protiv glavnih ratnih zločinaca pred Međunarodnom vojnim sudom (IMT), koji je procesuirao 25 najvažnijih zarobljenih vođa nacističke Nemačke, iako je nekoliko ključnih arhitekata rata (poput Adolfa Hitlera, Hajnriha Himlera, i Jozefa Gebelsa) počinilo samoubistvo pre nego je suđenje počelo. Početni proces je održan od 20. novembra 1945. do 1. oktobra 1946. Od tih optuženih, 12 je osuđeno na smrt, 7 na zatvorske kazne, dok su 3 oslobođena. Smrtne kazne su izvršene 16. oktobra 1946. vešanjem. Osuđeni na zatvorske kazne prebačeni su 1947. u zatvor Špandau.

118. *Tribunal u Tokiju*: Sud za ratne zločine formiran je 29. maja 1946, kako bi pokušao da goni čelnike carskog Japana za tri vrste zločina: agresorski rat, zločini protiv čovečnosti, planiranje, naređivanje i odobravanje tih zločina. 28 japanskih vojnih i političkih čelnika optuženi su za zločine klase A, a više od 5,700 japanskih državljana su se teretili za zločine u klasi B i C, uglavnom obuhvatajući zlostavljanje zatvorenika. Kina je održala 13 tribunala za sebe, što je rezultiralo sa 504 presude i 149 pogubljenja. Japanski car Hirohito, i svi članovi carske porodice, kao što su princ Asaka, nisu procesuirani za učestvovanje u bilo kom od tri kategorije zločina. Širo Iši je dobio imunitet u zamenu za podatke prikupljene od svojih eksperimenata na živim zatvorenicima. Sud je doneo presudu 12.11.1948.

119. *Jermenski genocid*: termin koji se odnosi na pokolje i prisilne masovne deportacije oko million i po Jermena između 1915. i 1917. u Otomanskom carstvu. U prvom pokolju, 1894, ubijeno je oko 50.000. Za vreme drugog pokolja, koji je počeo elitocidom u Konstantinopolju, ubijeno je oko million i po ljudi. Turska država do dan danas poriče genocid.

120. *Žene za utehu*: seksualne robinje, koje su japanski vojnici od 1930. do 1945. godine silovali. Procenjuje se da je oko 200.000 žena – „žene za utehu“ prošlo kroz „stacionare za utehu“ (vojni bordeli).

121. *Nanking*: grad u Kini koji je decembra 1937, osvojio Japan. Tom prilikom ubijeno je oko 200.000 ljudi, a između 20. i 80.000 žena je silovano. Pokolj je poznat i kao silovanje Nankinga i trajao je šest nedelja.

122. 1945: Kada je SSSR zauzeo glavni grad Nemačke Berlin, počinjena su masovna silovanja žena. Otprilike 80% silovanja u oblasti Berlina dogodilo se između 24. aprila i 3. maja 1945. godine. Silovano je oko dva miliona nemačkih žena.

123. *Okinava*, japansko ostrvo, koje su Amerikanci osvojili, posle iskrcavanja na ostrvo Ivo Džima, 21.06.1945. Tom prilikom, silovano je oko 10.000 Japanki.

124. *Vijetnam*: Silovanje su koristile sve strane u sukobu, osim severnog Vijetnama. Američka silovanja su se događala prilikom brojnih masakra civilnog stanovništva, kao u Mi Laju, avgusta 1968. i bila su pod direktom nadležnošću Pentagona. Ne zna se broj silovanih žena. Za silovanje u Mi Laju, pred Američkim vojnim sudom (od ukupno 26 optuženih), osuđen je samo poručnik Vilijam Keli na doživotni zatvor (31. marta 1971.), ali je kazna pod pritiskom predsednika SAD-a, Ričarda Niksona preinačena u kućni pritvor, iz koga je osuđen izašao posle samo tri i po godine.

125. *Bangladeš*: U martu 1971. godine Istočni Pakistan (kasnije Bangladeš) proglasio je nezavisnost od Zapadnog Pakistana. Za vreme devetomesečnog terora, ubijeno je tri miliona ljudi, a deset miliona prebeglo u Indiju. Tom prilikom silovano je između 200.000 do 400.000 žena. Prema navodima Suzan Braunmiller silovane su devojčice od 7 godina i bake od 75. Bilo je 5.000 samopobačaja, dok je u bolnici izvršeno oko 170.000 pobačaja, a rođeno je između 25.000 i 70.000 beba.

II Ka vidljivosti

„*Rat, gola grdobna muška blud.*”

*Krista Volf*²⁶

Istorija silovanja u ratu kao međunarodnog zločina nije duga. Sve do nedavno, silovanje se smatralo više ili manje „ratnim plenom”. Međutim, ideja o silovanju kao međunarodnom zločinu razvila se tokom 20. veka i napravila je dramatičan napredak u protekloj deceniji.

- 1863: U SAD-u, „*Viši kodeks*”¹²⁷ je kodifikovao međunarodno običajno pravo u kopnenom ratovanju. Silovanje je bilo klasifikovano kao krivično delo kršenja „vojne discipline.” Silovanje je bilo zločin za koji je bila predviđena smrtna kazna. (Član 44.) Ovaj akt je kasnije bio usvojen kao međunarodno pravo 1907. na međunarodnoj mirovnoj konferenciji u Kopenhagenu, a postao je osnova za Četvrtu Hašku konvenciju – poštovanje zakona i običaja rata na kopnu, iako je odredba o silovanju doživela dramatične promene.

- 1907: *Haška konvencija*¹²⁸ traži zaštitu ženske „časti.” U prilogu propisa Haške konvencije, Član 46. navodi: „Porodična čast i prava, životi osoba, privatno vlasništvo, kao i verska uverenja i praksa moraju se poštovati.” Iako ne postoji poseban pomen silovanja, ova odredba je dugo bila uzimana kao zabrana.

- 1945: *Nirnberška povelja*¹²⁹ definiše zločine protiv čovečnosti, ali nije posebno pomenula silovanje u popisu zločina usmerenih protiv civilnog stanovništva pre ili za vreme rata.

- 1945: *Kontrolno veće zakona br. 10*¹³⁰, koje su usvojile četiri savezničke sile (SAD, Velika Britanija, Francuska, SSSR) koje su zauzele Nemačku, posebno je uključilo silovanje kao zločin protiv čovečnosti.

- 1946: *Međunarodni vojni sud za Daleki istok* procesuirao je krivična dela silovanja,

---

126. Volf, Krista. 1989. *Kassandra*. Sarajevo: Svjetlost.

127. *Viši kodeks*: autor ovog pravnog akta bio je američki pravnik nemačkog porekla Franjo Leber, a potpisao ga je američki predsednik Abraham Linkoln, 24. aprila 1863.

128. *Haške konvencije*: niz međunarodnih sporazuma koji su potpisani u Hagu (1899. - 4, 1907. - 13.).

129. *Nirnberška povelja*: zove se još i Londonska povelja o Međunarodnom vojnom tribunal - bio je dekret izdat 8. avgusta 1945. koji je odredio propise i procedure po kojima je trebalo da se odvijaju Nirnberška suđenja.

130. *Kontrolno veće zakona br. 10*: akt koji je savezničko kontrolno veće izdalo 20. decembra 1945, ovlastio je bilo koju od okupatorskih vlasti da goni osumnjičene za ratne zločine u svojim okupatorskim zonama. Na temelju tog zakona, američke vlasti su nastavile nakon završetka prvog Nirnberškog suđenja protiv glavnih ratnih zločinaca da održavaju još dvanaest suđenja u Nirnbergu. Dvanaest američkih suđenja pred vojnim sudovima Nirnberga održana su od 9. decembra 1946. do 13. aprila 1949.

iako zakonom nije izričito kriminalizovano silovanje. General Ivane Matsui posebno je krivično odgovorao za niz zločina, uključujući silovanje. Međutim, sud je ignorisao prisiljavanje na prostituciju organizovanu od strane Japanaca.

– 1949: *Ženevske konvencije*¹³¹ i *Dodatni protokoli (1977.)*¹³² o postupanju s ratnim zarobljenicima utvrdile su zaštitu protiv silovanja žena (Zajednički član 3. za sve četiri Ženevske konvencije¹³³, Član 27. Četvrte Ženevske konvencije¹³⁴, Član 75. Dopunskog protokola I¹³⁵, Član 76.¹³⁶, Član 4. Dopunskog protokola II¹³⁷).

Prvi pokušaji kodifikovanja zločina silovanja u ratu bili su određeni, prvo kao kršenje vojne discipline (znači ne pitanje ženskih ljudskih prava, nego ponašanje vojnika), a onda kao pitanje „časti“ (na silovanje žena u ratu se nije gledalo kao na zločin nad ženom, nego kao na zločin nad muškarcem (kome silovana žena pripada). Silovanje je na mala vrata ušlo u istoriju kao zločin jednog muškarca nad imovinom drugog. Ovaj patrijarhalni i tradicionalni pristup zločinu silovanja u ratu, doveden je u pitanje tek u drugoj polovini dvadesetog veka, sa pojavom feminističkog pokreta.

III

a) Feministički doprinos: pokušaj imenovanja

„Otkriće muškarca da njegove genitalije služe kao oružje koje pobeđuje strah, mora da je bilo jedno od najvećih otkrića praistorijskog vremena ravno otkriću vatre i prve grubo isklesane kamene sekire. To nije ni više ni manje nego svesni proces zastrašivanja kojim svi muškarci drže sve žene u stanju straha.“

*Suzan Braunmiller*¹³⁸

---

131. *Ženevske konvencije*: Četiri sporazuma koja su potpisana u Ženevi (Švajcarska), a koja su postala međunarodni zakon za humanitarna pitanja. Prva je nastala 1864, a poslednja 1949.

132. *Dodatni protokoli*: Kao dopune Ženevskim konvencijama, 1977. Potpisana su dva dopunska Protokola, a treći je potpisan 2005.

133. *Član 3*: Ovaj član, zajednički za sve četiri Ženevske konvencije, odnosi se na ne-međunarodni oružani sukob i zabranjuje povrede ličnog dostojanstva, naročito ponižavajući i degradirajući tretman protiv štićenih osoba (tj. one koji nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima)

134. *Član 27. Četvrte Ženevske konvencije*: koja se odnosi na zaštitu civilnih osoba u vreme rata, navodi: „Žene će biti posebno zaštićene protiv bilo kog napada na njihovu čast, a posebno protiv silovanja, prisiljavanja na prostituciju ili bilo kog oblika nepristojnog napada“.

135. *Član 75. Dopunskog protokola I*: koji se odnosi na zaštitu žrtava međunarodnih oružanih sukoba, zabranjuje: „povrede ličnog dostojanstva, naročito ponižavajuće i degradirajuće postupke, prisilnu prostituciju i bilo koji oblik nepristojnog napada“.

136. *Član 76*. poziva na posebnu zaštitu žena u oružanim sukobima.

137. *Član 4. Dopunskog protokola II*: koji se odnosi na unutrašnje oružane sukobe, zabranjuje: „povrede ličnog dostojanstva, naročito ponižavajuće i degradirajuće postupke, silovanje, prisiljavanje na prostituciju i na bilo koji oblik nepristojnog napada“.

138. Braunmiller, Suzan. 1996. *Protiv naše volje: muškarci, žene, silovanje*. Zagreb: Zagorka.

Pokušaj razbijanje nametnute tišine koja okružuje patrijarhalnu tiraniju ćutanja o nasilju nad ženama čine radikalne feministkinje drugog talasa feminizma. Godine 1975. američka feministkinja *Suzan Braunmiller*¹³⁹, pokušava da upiše u istoriju istoriju silovanja; pišući svoju knjigu „*Protiv naše volje: muškarci, žene, silovanje*“, u kojoj iznosi tri teze o silovanju:

- *Silovanje u ratu je javno.*
- *Silovanje u ratu je grupno.*
- *Silovanje u ratu se često završava ubistvom žene.*

Iako je knjiga bila veoma zapažena – kao istorijski važan dokument, ona na žalost nije imala nikakvog uticaja na ponašanje muškaraca u ratovima koji su besneli širom sveta tokom dvadesetog veka, a u kojima su preko 80% žrtava bili civili (uglavnom žene i deca). Tek 1992. godine, avgusta meseca, na naslovne stranice svetskih medija, stižu vesti o silovanju žena u ratu u Bosni i Hercegovini. To je bila prekretnica kada je u pitanju silovanje u ratu. Od tada više nikada ništa neće biti isto. Zločin silovanja žena u Bosni i Hercegovini, dolazi u žižu svetske javnosti uz pomoć tri izveštaja (Izveštaji Amnesti Internešenal, Šeriš Basioni, Tadeuš Mazovjetski)¹⁴⁰. Šerif Basioni je u svom izveštaju napisao: „Ja znam da bih mogao dokazati da je postojala politika sistematskog silovanja koja je bila deo politike etničkog čišćenja.“ Tadeuš Mazovjetski piše: „Većinu silovanja su počinili Srbi protiv Bošnjakinja.“ I dodaje: „Silovanje se koristi kao instrument etničkog čišćenja“.

Tamara Tompkins¹⁴¹ pišući o ratnim silovanjima žena u Bosni i Hercegovini, piše: „Ono što razlikuje srpsku agresiju protiv muslimanskih žena je način na koji se silovanje, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća koriste kao sredstva sistematskog uništavanja cele populacije. U tri pogleda, međutim, iskustva silovanja bosanskih muslimanki su jedinstvena:

- *Prvo, žene su često silovane od strane muškaraca koje su poznavale.*
- *Drugo, muškarci su jasno koristili dela ksenofobičnog rasizma.*
- *Treće, na temelju srpske politike genocida, mnoga od silovanja su počinjena s ciljem prisilne trudnoće.“*

Nekako paralelno sa pričama silovanih žena u Bosni i Hercegovini, počinjale su i priče silovanih žena tokom Drugog svetskog rata. Priče žena su dolazile iz dubokog i dugog ćutanja. Nemačke novinarkе Helke Zander i Barbara Jor su napravile knjigu „Oslobodilac i oslobođena“, u kojoj su sakupile izjave nemačkih žena koje su preživele silovanje od strane vojnika Crvene armije. „*Dvadeset i tri vojnika jedan za drugim. Morala sam u bolnicu na*

---

139 *Suzan Braunmiller*: američka feministkinja drugog talasa, bila je članica grupe za osveščivanje Njujorške radikalne žene, Njujorške radikalne feministkinje, jedna od osnivačica radikalne grupe Žene protiv pornografije.

140. *Izveštaji*: Tri nezavisna izveštaja koja su predstavljena Ujedinjenim nacijama, a koje je potvrdila i Badinterova komisija (čiji su dokazi bili veoma argumentovani, pa je zbog toga došlo i do formiranja Haškog tribunala), a koji su govorili o masovnom i sistematskom silovanju žena tokom rata u Bosni i Hercegovini. http://www.icty.org/x/file/About/OTP/un_commission_of_experts_report1994_en.pdf

<http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/2f80d5ef4fbd3b49c1256b26003d73ba/c0a6cfd5274508fd802567900036da9a?OpenDocument>

141. Tompkins, Tamara. 1994. *Procesuiranje silovanja kao ratnog zločina*. Georgetown University Law Center. Njujork.

zašivanje. Nikad više ne bih poželela da imam nešto sa muškarcem.“¹⁴²

„Žene za utehu“, seksualne robinje, preživjele japanske vojne bordele, su govorile: „Bila sam devica. Desetorica muškaraca su me silovali... Krv je lila iz naših vagina. Nisam mogla da hodam nakon toga.“

b) Od vidljivosti – ka imenovanju

„Silovanje je čin seksualnog nasilja, ekspresija o podudarnosti nasilja i seksa u muškoj psihi.“

Adrijen Rič¹⁴³

Švajcarska novinarka Iren Majer piše „Bila je to jedna strana u novinama kao i svaka druga“, u kome govori o silovanju žena u ratu u Bosni i Hercegovini. Američka dramaturškinja Iv Enlser piše u „Rejčelinom krevetu“, a onda u svoje čuvene „Vaginine monologe“, priču „Moja vagina, moje lepo selo“: „Nešto se nalazi među mojim nogama. Ne znam šta je to. I ne znam gde je. Ne dodirujem to. Ne sada. Ne više. Ne nakon toga. Ali ne i otkad sanjam da je unutra životinja zašivena debelim crnim koncem. I težak smrad mrcine nikako ne može da bude uklonjen. Vrat joj je prerezan, a krv koja iz njega ističe probija sve moje letnje haljine. Ali ne više otkad su vojnici stavili dugačku debelu pušku u mene. Tako hladna čelična šipka koja mi je zaledila srce. Ne znam da li su želeli da pucaju ili da me njome raspore. Šestorica njih, monstruoznih doktora s crnim maskama preko lica, gurali su u mene i flaše. Razne štapove. Dršku od metle. Ne nakon što sam čula užasan zvuk cepanja kože, i otkad mi se otkinuto parče vagine našlo u ruci, deo njene usne zapravo. Sad je... Tu usnu, uopšte više nemam. Ne otkad su se nedelju dana vraćali bazdeći na izmet i nagorelo, dimljeno meso i ostavljali svoju poganu spermu u meni. Postala sam reka otrova i gnoja u kojoj je sve mrtvo.“

Feministkinje širom sveta vrište otpor, glasno govore ne silovanju u ratu, organizuju se da bi delale. Novinarka iz Hrvatske, Seada Vranić, intervjuisala je žene sa iskustvom preživljenog seksualnog nasilja u ratu u Bosni i Hercegovini i njihova svedočanstva sakupila u knjizi „Pred zidom šutnje“: „Za osam dana silovana sam više puta nego u Trnopolju za dva meseca. Mislila sam da ću se raspasti... Nema mjesta gdje me nisu udarili... U usta su mi mokrili... Gurali su mi flašu „dole“, „jašili“ me po dvojica, jednom čak i trojica...“

Godine 1993. na Bečkoj konferenciji o ljudskim pravima¹⁴⁴, zahvaljujući solidarnoj saradnji feminističkih aktivistkinja različitih ženskih grupa iz čitavog sveta, ali i iz regiona i feminističkih pravnih ekspertkinja¹⁴⁵ došlo je do tri istorijski važna dostignuća:

---

142. Harbah Šmit, Ingrid. 1994. *Jedna nedelja u aprilu: Berlin 1945*. Objavljeno u *Feminističke sveske* broj 1. Beograd.

143. Rič, Adrien. 2003. *O tajnama, lažima i šutnji*. Zagreb: Ženska infoteka.

144. Bečka konferencija o ljudskim pravim: konferencija u organizaciji UN-a, održana je juna 1993, na kojoj je organizovan Bečki tribunal o nasilju nad ženama.

145. Feminističke pravne ekspertkinje su se sporile. Na jednoj strani je bila Ronda Kopelon (1944 – 2010) – feministička pravica, advokatkinja i aktivistkinja iz SAD-a, koja je tvrdila da je silovanje u ratu muško nasilje nad ženama, dok je na drugoj strani bila *Ketrin Mekinon* (1946.) – radikalna feministkinja,

- *Usvojena je konvencija o eliminaciji nasilja nad ženama,*
- *Uspostavljena je funkcija specijalne izvestiteljke UN-a i*
- *Ženska prava su ljudska prava!*

Paralelno sa ovom konferencijom, održan je NVO forum/Bečki tribunal o nasilju nad ženama, na kome se govorilo o silovanju u ratu. Tu je rečeno da je silovanje u ratu muško nasilje nad ženama. Feministkinje su zaključile da se silovanje koristi kao oružje u ratu na tri osnovna načina:

- *Prvi, muškarci na osvajačkoj strani koriste silovanje kao sredstvo izražavanja sveobuhvatnosti pobjede.*
- *Drugi, silovanje je angažovano kao sredstvo odmazde i osvete.*
- *Treći, silovanje se koristi kao enormno efikasno propagandno sredstvo.*

Takođe, silovanje u ratu se koristi kao sredstvo za umirenje vojničkih četa. Silovanje se oduvek smatralo samo nagradom za vojnike koji su umorni od rata. Vojni zapovednici su takođe koristili ili barem tolerisali silovanje kao sredstvo za ublažavanje dosade ili održavanje vojničkog morala. O ovome svedoče vojni bordeli.

Pokušavajući da odgovore na pitanje zašto muškarci siluju u ratu, feministkinje su postigle konsensus. Prvo, rat legitimise nasilje. Rat pojačava mitove o rodu i seksualnosti. Silovanje je izraz mizoginije.

Feministkinje su bile prve koje su rekle da silovanje u ratu prati sve ratove, kao javni čin, silovanje su imenovale kao vojnu strategiju, taktiku rata. Silovanje u ratu je uvek bilo sistematsko/masovno/strateško (sa vrha vlasti) što je bilo važno primetiti, jer će to kasnije biti korišćeno kao dokaz u sudskim postupcima za ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i genocid. Silovanje u ratu je uvek deo programa za sprovođenje etničkog čišćenja. Silovanje u ratu je uvek organizovano od strane države kao instrument rata. Silovanje se uvek koristi za proizvodnju beba etničke pripadnosti silovatelja.

Tek onda kada je bilo imenovano, silovanje je moglo da bude i bilo je proglašeno ratnim zločinom. Konačno, počelo je da se staje na put zločinu silovanja u ratu. Slučajevi ratnih silovanja su bivali procesuirani, odnosno počinioci silovanja u ratu su bivali sudski gonjeni.

•

---

advokatkinja, koja je tvrdila da je silovanje u ratu akt etničkog čišćenja i genocida (pre svega Srba nad Bošnjakinjama).

IV Od imenovanja ka kažnjivosti

„Rat i silovanje: javni i privatni oblik organizovanog društvenog nasilja.“

Džudit Luis Herman¹⁴⁶

Međunarodni tribunal za bivšu Jugoslaviju¹⁴⁷ i Ruandu¹⁴⁸ (1993 i 1995)

U sudskoj praksi Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, određene su presude seksualno nasilje stavile u pravni kontekst, odnosno sudskim presudama, silovanje u ratu je imenovano kao takvo i to:

- silovanje je akt etničkog čišćenja (D. Tadić)¹⁴⁹
- silovanje je vid mučenja (Čelebići)¹⁵⁰
- silovanje je ratni zločin (Furundžija)¹⁵¹
- seksualno porobljavanje je zločin protiv čovečnosti (Foćanska trojka)¹⁵².

Pred Haškim tribunalom, prvi šef jedne države koji je optužen za silovanje u ratu, bio je Slobodan Milošević¹⁵³.

Suđenje u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju, „Tužilac protiv Tadića“, započelo je 7. maja 1996. To je bilo prvo međunarodno suđenje za ratne zločine od Nirnberga i Tokija, te je ujedno i prvo u kome je okrivljeni posebno optužen za silovanje i seksualno nasilje kao zločin protiv čovečnosti i ratni zločin. Dok sam Duško Tadić nije bio osuđen za silovanje, on je osuđen za pomaganje i podržavanje zločina seksualnog nasilja.

---

146. Herman Luis, Džudit. 1996. *Trauma i oporavak*. Zagreb: Ženska infoteka.

147. MKSJ: Haški tribunal, koji je osnovan Rezolucijom 827 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, 25. maja 1993. sa ciljem da procesuirá sve one odgovorne za rat na prostoru bivše Jugoslavije.

148. MKSR: Aruša tribunal, koji je osnovan Rezolucijom 955 SB UN, novembra 1994. sa ciljem da procesuirá sve one koji se smatraju odgovornim za genocid počinjen u Ruandi tokom sto dana 1994.

149. *Duško Tadić*: bosanski Srbin (bivši stražar u logorima Trnopolje i Omarska), osuđen na dvadeset godina zatvora, 1997. zbog ratnih zločina u Prijedoru, ali je pušten na slobodu 2008.

150. *Čelebići*: jedan od logora za bosanske Srbe, u opštini Konjic, koji je držala armija BiH. Za zločine u ovom logoru, osuđeni su između ostalih i Hazim Delić (na dvadeset godina, 1998, ali je pušten 2008.), Esad Landžo (na petnaest godina zatvora).

151. *Anto Furundžija*: bosanski Hrvat (bivši pripadnik HVO), osuđen na deset godina zatvora, 10.12.1998. zbog silovanja jedne bosanske Muslimanke, u Vitezu 1993.

152. *Foćanska trojka*: trojica bosanskih Srba (Kunarac, Kovač, Vuković), osuđeni su 2002. godine, na 28, 20 i 18 godina zatvora zbog zločina silovanja i drugog seksualnog nasilja protiv bosanskih Muslimanki.

153. *Slobodan Milošević* (1941-2006) – bivši predsednik Srbije (1989-1997) i bivši predsednik Savezne Republike Jugoslavije (1997-2000). Bivša glavna tužiteljka Haškog tribunal Luiz Arbur, podigla je optužnicu protiv S.Miloševića, maja 1999, za zločine protiv čovečnosti u ratu na Kosovu, a godinu i po dana kasnije, Karla del Ponte, nova tužiteljka, optužila ga je za kršenje običaja rata u Hrvatskoj i genocid u Bosni i Hercegovini.

Istorijski razvoj: elementi silovanja kao međunarodnog zločina¹⁵⁴

Šta je ono što se računa kao silovanje u međunarodnom pravu? Nedavne odluke MKSJ i MKSR su se približile konsenzusu. Međutim, da bi se napravili elementi koji čine silovanje moramo razumeti kako su se pretpostavke o silovanju pomerile. Jedan od načina shvatanja silovanja je pretpostaviti da je žena pristala na polni čin, osim ako bi se pokazalo da je bila prisiljena na seksualni odnos. Na čitav niz pitanja onda bi trebalo odgovoriti kako bi se utvrdilo da li žena nije želela da ima polni odnos u određenom stupnju: je li ona bila nasilno napadnuta i pod fizičkom pretnjom? Je li ona pružala otpor? Može li iko potkrepiti njenu priču? Kakva je bila pre njena seksualna prošlost? Ali, silovanje u međunarodnom pravu ima sasvim drugu poentu. Postoje dve pretpostavke o saglasnosti/pristanaku u drugom smeru. U međunarodnom pravu:

– *Prebacivanje fokusa na okolnosti.* Pod okolnostima prisile, kao i nasilnog sukoba, masovnih ubistava ili genocida, pretpostavka je da žena ne želi imati polne odnose – da li ili ne može dokazati da ju je silovatelj držao na nišanu, da li se ili ne ona fizički borila sa napadačem, da li je ili nije njena porodica bila ugrožena, itd. Stvar je u tome da je sama postavka prisila, pa čak i ako je prisila usmerena na treću osobu, a ne konkretno na određenu ženu, socijalni uslovi negiraju pristanak.

– *Silovanje je ne-konsenzualni ili ne-dobrovoljni seksualni čin,* iako ne nužno čin prisile ili sile. Tužiocima ne moraju dokazati da je počinitelj koristio silu ili pretnju, ili da je žena bila prisiljena. U određenim okolnostima, nema podrazumevajućeg pristanaka. U kontekstu rata ili genocida pretpostavka ide u drugom smeru. Pretpostavlja se da žrtva ne želi seks, tako da saglasnost/pristanak nije odbrana u prinudnim okolnostima.

U pravilu 96. Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju stoji da „pristanak ne može da bude korišćen kao argument odbrane“ (zahvaljujući velikom zalaganju Ketrin Mekinon, koja je pristanak definisala kao komunikaciju u uslovima neravnopravnosti).

U situacijama nasilnih sukoba, masovnih ubistava i genocida možda neće biti živih svedoka zločina. Dakle, pravila MKSJ su navela da sud ne zahteva potvrdu svedočenja od žrtve. Takođe, pravila navode da je prethodno seksualno ponašanje žrtve nevažno. Međutim, izvesna dvosmislenost i dalje postoji. Šta je ono što je tačno učinjeno a računa se kao silovanje? Presuda MKSR „Akaješu“ je rekla da je „silovanje fizička invazija seksualne prirode, ali se ne ograničava na fizičku invaziju na telo i može uključivati nemanje penetracije ili čak fizičkog kontakta“. Nasuprot tome, presuda MKSJ „Furundžija“ smatra delove tela koji su bili uključeni u čin važnim za utvrđivanje da li se čin silovanja zaista dogodio. To je definisalo čin silovanja kao „bilo kakvu seksualnu penetraciju“, od vagine ili anusa od strane penisa počinioca ili nekog drugog objekta, ili penetraciju u usta od strane penisa počinioca.

---

154 <http://www.lexglobal.org/>

Međunarodni krivični sud¹⁵⁵

Godine 1998. usvojen je Rimski statut Međunarodnog suda pravde. Statut konkretno zabranjuje silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju i druge oblike seksualnog nasilja u članu 7 (1) g) zločine protiv čovečnosti, članu 8 (2) (b) (XXII) za ratne zločine u međunarodnom oružanom sukobu; članu 8. (2) (e) (vi) za ratne zločine u ne-međunarodnom oružanom sukobu.

Statut Međunarodnog krivičnog suda štiti od seksualnih zločina¹⁵⁶

Posle Četvrte svetske konferencije žena u Pekingu¹⁵⁷, najbolje feminističke pravnice, ekspertkinje su našle prostor, da kao Ženska inicijativa za rodnu pravdu¹⁵⁸, lobiraju da u Rimski statut Međunarodnog suda pravde uđu feministički aspekti. U jednom od njihovih prvih obraćanja UN-u, rekle su: „Ženska snaga će premostiti viziju i stvarnost”, dok su u jednom od sledećih napisale da je “uključivanje silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja u najteže zločine unutar sudskih nadležnosti ključni korak prema okončanju istorijske trivijalizacije takvih iskustava. To je način da se zločini seksualnog i rodno zasnovanog nasilja integrišu u teške povrede i teška kršenja ljudskih prava u međunarodnom pravu.”

Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda izgrađen je na osnovu iskustava MKSJ i MKSR i proširio je napretke ova dva suda u odnosu na rodne zločine. On stvara uslove šireg temelja za krivični progon seksualnih zločina u sklopu međunarodnih zakona o ratu, genocidu i zločinima protiv čovečnosti, Međunarodni krivični sud uključuje mehanizme kako bi se olakšale zadovoljština/obeštećenje i pravna zaštita žrtava. Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (MKS) temelji se na unapređenju napravljenih u području zaštite žena u MKSJ i MKSR. Statut MKS proširuje rodne zločine tako što čini silovanje individualnim zločinom, uključujući i druge oblike seksualnog nasilja i eksplicitno definiše silovanje kao ratni zločin i zločin protiv čovečnosti.

Elementi silovanja u Statutu Međunarodnog krivičnog suda

Statut MKS je bio u mogućnosti da iskoristi rad dva suda u osnivanju za definisanje silovanja u međunarodnom pravu. Definicija silovanja u Statutu MKS uključuje dva ključna elementa: „Počinilac napada telo osobe i to ponašanje ima za posledicu penetraciju, bilo kakvu, u bilo koji deo tela žrtve ili počinilac stavlja svoj

155. *Međunarodni krivični sud*: međunarodni sud sa sedištem u Hagu (Holandija), osnovan Rimskim statutom (1998.), koji je stupio na snagu, 01. jula 2002. Sud je nadležan za međunarodna krivična dela (genocid, ratni zločini, zločini protiv čovečnosti, agresija).

156. <http://www.lexglobal.org/>

157. *Četvrta svetska konferencija o ženama*: održana septembra 1995. u Pekingu, na kojoj je kreirana Pekinška deklaracija i Platforma za akciju.

158. *Ženska inicijativa za rodnu pravdu*: <http://www.iccwomen.org/>

polni organ u analni ili genitalni otvor žrtve ili bilo koji objekat u neki drugi deo tela.” „Invazija počinjena silom ili pretnjom sile ili prisile, kao što je bilo usled straha od nasilja, nasilja, zatočenja, psihološkog ugnjetavanja, odnosno zloupotrebe položaja, protiv te osobe ili druge osobe, ili iskorišćavanja od prisilne okoline ili invazije počinjene protiv neke osobe koja je bila nesposobna da da pravi pristanak.” Jedan od najvažnijih aspekata navedenih elemenata je prisutnost „prisile okoline” i nemogućnost osobe na određeni pristanak. Ovo udaljava od pretpostavke izvedenog pristanka i priznaje da pod određenim okolnostima prisile pretpostavka radi na drugi način, naime, pretpostavka je da je seks bio neželjen.

Ostali aspekti Statuta Međunarodnog krivičnog suda

Statut Međunarodnog krivičnog suda uključuje i druge pomake u pogledu poštovanja rodnih zločina:

– **Teško kršenje Ženevskih konvencija:** Pre Statuta MKS, silovanje nije izričito navedeno kao teška povreda Ženevskih konvencija. Statut MKS čini ovo eksplicitnim i uključuje seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja (zahvaljujući velikom zalaganju Ronde Kopelon), kao tešku povredu konvencija, kao i (Član 8. (2) (b) (XXII).

– **Genocid:** Statut MKS je takođe u skladu s odlukama MKSR i MKSJ da silovanje može predstavljati genocid. Silovanje uzrokuje teške telesne ili duševne povrede, što predstavlja genocid kada su usmerene prema uništavanju nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe.

– **Mučenje:** Iako su oba suda MKSJ i MKSR donela slične stavove o značenju mučenja kad je zločin protiv čovečnosti u pitanju, Statut Međunarodnog krivičnog suda je manje strog. Na primer, Statut Međunarodnog krivičnog suda ne zahteva da se zlostavljanje može koristiti kako bi se dobilo priznanje od žrtve ili treće osobe, za kažnjavanje osobe za delo ili za zastrašivanje ili vršenje pritiska na žrtvu ili treću stranu na temelju diskriminacije. Statut MKS bi trebao olakšati osuđivanje silovatelja za mučenja, jer je svestan da je nanošenje teške mentalne ili fizičke boli samo po sebi zločin.

– **Progon na temelju pola:** Za razliku od MKSJ i MKSR, Statut Međunarodnog krivičnog suda izričito zabranjuje progon na temelju pola. Dakle, rasprostranjen i sistematski progon civila žena (gde napadač ima znanje o napadu) smatra se zločinom protiv čovečnosti pod Statutom MKS.

Reparacije za silovanje i seksualno zlostavljanje

UMKSJ bilo je malo fokusa na odšteti. Da bi se dobila naknada, žrtve su morale to potražiti u nacionalnim sudovima ili drugim nadležnim telima. Međutim, s MKS to više nije potrebno. MKS je ovlašćen da odredi opseg štete za žrtve, kao i veličinu odštete isključivo za žrtve. Sposobnost reparacija žrtvama je važna jer pruža žrtvama (često pripadnicama marginalizovanih grupa) jednaka prava u odnosu na druge građane i olakšava poverenje žrtava u sudske i državne institucije.

Zaštite žrtava seksualnog zlostavljanja

MKSJ i MKSR su dokumentovali dugotrajne emocionalne patnje kao posledice kod žena koje su bile seksualno zlostavljane. U oba suda, žene koje su svedočile dobile su psihološko savetovanje i posebnu zaštitu. MKS, gradeći se na tom iskustvu, sadrži brojne mehanizme za podršku prava žrtava seksualnog nasilja.

– **Preuzimanje brige za žrtve:** Tamo gde su interesi suda pogođeni, sud preuzima brige za žrtve u različitim fazama postupka.

– **Psihološko savetovanje:** MKS pruža žrtvama i svedokinjama stručno osoblje s iskustvom u radu na traumi, posebno koje se odnose na seksualno nasilje.

– **Rod i jedinica za decu:** Još jedna jedinica u okviru dela za istrage MKS od kancelarije tužioca je jedinica za rod i decu. Ova jedinica je napravljena od osoblja savetnika s pravnim znanjem o posebnim pitanjima, uključujući i seksualno i rodno nasilja i nasilja nad decom. Njihova uloga je da pomognu advokatima kada se bave pitanjima okoline za žrtve i svedokinjama seksualnog zločina.

– **Zaštita:** Žrtve se mogu staviti u opasnost pristankom da svedoče. Kao rezultat toga, Statut Međunarodnog krivičnog suda propisuje da će sud preduzeti odgovarajuće mere kako bi zaštitio bezbednost i fizičku dobrobit žrtava. Sud je usmeren da se uslovi kao što su pol i priroda krivičnog dela (uključujući i seksualni zločin) uzimaju u obzir pri odlučivanju o dodeli posebne zaštite.

Iskustvo MKSJ i MKSR je pokazalo da su mehanizmi za zaštitu prava žrtava bili presudni za utvrđivanje istine o ovim teškim krivičnim delima.

U međunarodnom pravu, zločin silovanja u ratu je kvalifikovan kao: ratni zločin, zločin protiv čovečnosti i genocid.

V

a) Silovanje je ratni zločin¹⁵⁹

„Masovna silovanja i seksualno nasilje nad ženama i muškarcima u BiH (20-35.000) govore o seksualnom terorizmu Srba, koji su strateški koristili prisilne trudnoće zajedno sa politikom etničkog čišćenja.“

Inger Skjelsbaek¹⁶⁰

Silovanje u ratno vreme se smatralo „plenom rata.“ Međutim, s Ženevskim konvencijama, silovanje je našlo mesto u međunarodnom zakonu kojim se uređuje oružani sukob. Nedavni slučajevi u MKSJ su ustanovili sudsku praksu za zaštitu od seksualnog zlostavljanja i poniženja.

Iako je silovanje prvi put zabeleženo kao ratni zločin 1474¹⁶¹, ono se razvilo kao središnji deo humanitarnog prava tokom 20. veka. Pre toga, silovanje je uglavnom bilo posmatrano kao „trofej rata.“

Silovanje i međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju

Dva slučaja u MKSJ razvijaju međunarodno pravo protiv silovanja i seksualnog zlostavljanja kao dela oružanih sukoba.

Slučaj Furundžija

U prvom slučaju, „Tužilac protiv Furundžije“, obrazložio je ratni zločin „povredu protiv ličnog dostojanstva.“ U ovom slučaju, vojnici su naterali ženu da stoji pred njima gola na stolu, dok su oni stajali okolo i smejali se. Dok je žena bila na stolu, optuženi je pritisnuo nož na njena bedra te joj pretio sakaćenjem, ako ne saraduje. Kasnije ju je silovalo više napadača na više načina (vaginalno, analno, oralno). Sud je utvrdio da je žena pretrpela tešku telesnu i duševnu bol zajedno s javnim poniženjem. Sve to je dovelo do povrede njenog ličnog dostojanstva i seksualnog integriteta.

Slučaj Kunarac

U slučaju „Tužilac protiv Kunarac, Kovač i Vuković“, jedan optuženi je proglašen krivim za povredu protiv ličnog dostojanstva za dela koja uključuju seksualno ponižavanje.

---

159. <http://www.lexglobal.org/>

160. Skjelsbaek, Inger. 2005. *Seksualno nasilje u vremenu rata: raznovrsnost seksualnosti, etniciteta i roda u ratu u Bosni i Hercegovini*. University of Trondheim.

161. Prvo poznato suđenje za silovanje u ratu bilo je ujedno i prvo međunarodno suđenje za ratni zločin. Odigralo se u Brajzahu, u Nemačkoj. Tada je 27 sudija Svetog rimskog carstva sudilo Peteru van Hegenbeku, optuženom da je povredio „božje i ljudske zakone“ zato što je dozvolio svojim vojnicima da siluju, ubijaju i pljačkaju. Proglašen je krivim, osuđen na smrt i pogubljen.

Iako silovanje nije kažnjeno kao povreda protiv ličnog dostojanstva u ovom slučaju (bilo je kažnjeno kao posebni ratni zločin i zločin protiv čovečnosti), slučaj je bio važan za unapređenje sudske prakse koja se odnosi na zločine protiv žena. Naime, slučaj je usvojio novu definiciju „povrede ličnog dostojanstva.”

Zločin protiv ličnog dostojanstva zahteva:

- da je optuženi namerno počinio ili učestovao u činu ili propustu koji bi se opšte smatrao da uzrokuje ozbiljna poniženja, degradaciju ili na drugi način ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo i
- da je znao da čin ili propust može imati takav učinak.

Osim toga, slučaj Kunarac je otvoreno odstupio od definicije u prethodnom slučaju gde je moralo biti „prave ili trajne patnje” za zločin povrede ličnog dostojanstva. Sud je zaključio da samo zato što se žrtva oporavila ili je u procesu oporavka od napada ne znači da se zločin nije dogodilo. Povreda protiv ličnog dostojanstva ne zahteva da postoji minimalni vremenski period za vreme trajanja delovanja.

b) Silovanje je zločin protiv čovečnosti¹⁶²

„Dokazati da je silovanje bilo sistematsko i rašireno veoma je važno da bi se moglo dokazati da je u pitanju zločin protiv čovečnosti. Sistematski karakter silovanja može takođe biti važan da bi se ispunili zahtevi za podizanje optužnice za genocid... Sistematičnost u silovanju takođe bi moglo biti značajna za dokazivanje odgovornosti viših oficira za seksualne zločine njihovih potčinjenih... Žene u Bosni i Hercegovini silovane su da bi bile ponižene i demoralisane. Bio je to deo programa sprovođenja terora, da bi se proterali etnički nepoželjni „drugi“ i slomio borbeni moral protivnika. To je bila široka, sistematska, i čak strateška kampanja koju je vlast podržavala.“

Aleksandra Stiglmajer¹⁶³

Iako silovanje nije samostalan zločin u međunarodnom pravu, ono može biti procesuirano kao zločin protiv čovečnosti. Međutim, to nije bilo jasno sve do 1998. s pionirskom odlukom Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu i izrade Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda. Od tog vremena, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je podigao optužnicu za zločine protiv čovečnosti protiv počinitelja isključivo zbog seksualnih zločina. Godine 1998, Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSR) je izrekao presudu u predmetu „Tužilac protiv Akaješu“, u kojoj je rečeno da silovanje može predstavljati genocid po međunarodnom pravu. Predmet Akaješu je takođe važan jer određuje Žan-Pol Akaješu odgovornim prema članu iz Statuta MKSR da je koristio silovanje kao deo širokog ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva na nacionalnoj, političkoj, etničkoj,

162 .<http://www.lexglobal.org/>

163. Stiglmajer, Aleksandra. 1994. *Masovno silovanje: rat protiv žena Bosne i Hercegovine*. Nebraska Press.

rasnoj ili verskoj osnovi. U stvari, to je značilo da je silovanje bilo kažnjeno kao zločin protiv čovečnosti.

Silovanje kao zločin protiv čovečnosti u Statutu Međunarodnoga krivičnog suda

Silovanje je bilo kodifikovano i kao deo definicije zločina protiv čovečnosti u Rimskom statutu Međunarodnog krivičnog suda (MKS) iz 1998. Prema članu 7. Rimskog statuta: Za svrhe ovoga Statuta, „zločin protiv čovečnosti” znači bilo koje od sledećih dela, počinjenih u sklopu širokog ili sistematskog napada usmerenog protiv nekog civilnog stanovništva, sa znanjem o tom napadu: ubistvo, istrebljenje, odvođenje u ropstvo, deportacija ili prisilno preseljenje stanovništva, zatočenje ili drugo teško uskraćivanje telesne slobode suprotno temeljnim pravilima međunarodnog prava, mučenje, silovanje, seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja uporedive težine, proganjanje bilo koje određene skupine ili zajednice na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, verskoj, polnoj... ili drugoj osnovi koja je opšte priznata kao nedopustiva po međunarodnom pravu, u vezi s bilo kojom radnjom opisanom u ovom članu ili bilo koje krivično delo iz nadležnosti Suda, prisilni nestanak osoba, zločin aparthejda, ostala nečovečna dela slične prirode kojima se namerno uzrokuje teška patnja, teška povreda odnosno povreda tela ili mentalnog ili fizičkog zdravlja. Statut MKS je važan jer širi pokrivenost zločina protiv žena i više od samog silovanja. Statut MKS takođe čini jasnim da su takvi zločini kao što su seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija i seksualno nasilje svi kažnjivi po međunarodnom pravu.

Silovanje i zločin protiv čovečnosti MKSJ

2001. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) osudio je osam muškaraca za zločine protiv čovečnosti. Slučaj „Tužitelj protiv Kunarac, Kovač i Vuković“, bio je prvi slučaj u kome su navodi usmereni isključivo na seksualne zločine. Svaki od muškaraca u slučaju optuženi su za različite oblike seksualnog nasilja. U odlučivanju o predmetu Kunarac, Tribunal je takođe pojasnio pojam zločina protiv čovečnosti. Da bi bio zločin protiv čovečnosti, „napad usmeren protiv bilo kog civilnog stanovništva” mora imati pet elemenata: mora postojati napad, dela počinioca moraju biti deo napada, napad mora biti „usmeren protiv bilo kog civilnog stanovništva”, napad mora biti rasprostranjen i sistematski, počinitelj mora znati širi kontekst u kome se njegova dela pojavljuju i znati da su njegova dela deo napada.

c) Silovanje je akt genocida¹⁶⁴

„Rat umanjuje osetljivost prema ljudskoj patnji i intenzivira muški osećaj njihove ovlašćenosti da uživaju prava, superiornost, pohlepnost i društvenu dozvolu da siluju. Seksualno nasilje nad ženama počinjeno tokom oružanog sukoba ima neke slične karakteristike sa seksualnim nasiljem počinjenim tokom drugih vremena. Istaci rodnu dimenziju silovanja u ratu je kritičko ne samo zbog prikazivanja žena kao prvih subjekata seksualnog nasilja u ratu već i zbog prepoznavanja zverstva silovanja u tzv. vreme mira.“

Ronda Kopelon

To nije bilo sve do 1998. kada je postalo jasno da silovanje može predstavljati genocid u međunarodnom pravu. Iako se silovanje ne spominje 1948. u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida Ujedinjenih nacija, Međunarodni krivični sud za Ruandu je otkrio da široko i sistematsko silovanje može biti upotrebljeno da se uništi etnička grupa.

Genocid uključuje niz radnji sprovedenih s namerom da se uništi nacionalna, rasna, etnička ili verska grupa, u „potpunosti ili delomično.“ Iako su takva dela kao što su nametanje mera kojima je cilj sprečavanje rađanja navedena u Konvenciji, silovanja, kao takvog, nije bilo. Međutim, stvari su se promenile 1998. kada je Međunarodni krivični sud za Ruandu izrekao svoju odluku u predmetu „Tužilac protiv Akaješu“.

Kako je silovanje postalo akt genocida?

Ono što je postalo najvažniji slučaj procesuiranja silovanja kao međunarodnog zločina u početku nije uključivalo silovanje u optužnicu. MKSR je bio uspostavljen da pokuša da istraži zločine povezane s genocidom u Ruandi 1994. Žan-Pol Akaješu, gradonačelnik grada Taba, u Ruandi je optužen po nekoliko tačaka optužnice za genocid, zločine protiv čovečnosti i kršenje Ženevske konvencije. Tokom suđenja, svedočenje jedne svedokinje potaknulo je advokata da traži dopuštenje suda kako bi se dodatno istražili opisani zločini i, ako bude potrebno, izmenila optužnica. Sud je odobrio zahtev i mnoštvo dokaza je izašlo na videlo.

Svedokinje su svedočile jedna za drugom i pojavile su se brutalne slike rasprostranjenog i sistematskog silovanja i seksualnog nasilja. Iako silovanje nije bilo samostalni zločin u statutu MKSR, ono bi moglo biti definisno genocidom. Drugim rečima, silovanje je moglo biti krivično gonjeno, jer je ono bilo korišćeno za izvršenje genocida, tako dugo dok je namera bila uništiti ciljanu etničku grupu.

---

164. <http://www.lexglobal.org/>

Silovanje i akti genocida

Postoji nekoliko navedenih dela koja mogu predstavljati genocid u Konvenciji o genocidu. MKSR izričito povezuje silovanje sa tim delima jasno dajući do znanja kako se genocid može ostvariti kroz silovanje.

– *Nanošenje ozbiljne štete:* Konvencija o genocidu navodi nanošenje teške telesne povrede ili duševne povrede kao potencijalno genocidnog čina. MKSR je naveo da „silovanje i seksualno nasilje svakako predstavljaju nanošenje teških telesnih i duševnih povreda žrtvama i još, prema kancelariji sudije, jedan od najgorih načina za nanošenje povreda žrtvama...”

– *Planirani uslovi koji mogu da dovedu do fizičkog uništenja:* Žene su često ključna karika u kulturnom i fizičkom kontinuitetu grupe. Silovane žene su često bez krova nad glavom i tako masovno silovanje jedne grupe žena uništava veze koje drže grupu zajedno. Kao što je jedan pisac rekao, „silovanje žene u zajednici može se posmatrati kao silovanje tela zajednice.”

– *Sprečavanje rađanja:* U Ruandi preživeli pričaju o polnom sakaćenju i nasilnom silovanju koja su učinila preživeli sterilnim i bez fizičkih mogućnosti da se uključe u seksualni odnos. Sud je utvrdio da se „polno sakaćenje, praksa sterilizacije, prisilna kontrola rađanja, razdvajanje polova i zabrana brakova” može tumačiti kao mera za sprečavanje rađanja unutar ciljane etničke grupe. Takođe, ako silovane žene naknadno odbijaju da imaju decu zbog njihove traume, zločin je genocidni.

– *Prisilno preseljenje dece iz jedne grupe u drugu:* Sud je takođe utvrdio da je u patrijarhalnim društvima, gde članstvo u grupi određuje identitet oca, prisilna trudnoća kroz silovanje može predstavljati genocid, kada je namera da žrtve „rađaju dete koje će za posledicu imati ne pripadanje grupi svoje majke.”

Masovna silovanja Tutsi žena su rezultirala ne samo u fizičkom i psihičkom uništavanju žena, nego, prema sudu, njihovih porodica i zajednica takođe. Seksualno nasilje je bilo „integralni deo procesa uništenja.”

d) Pregled: Silovanje i genocid¹⁶⁵

„Gde je silovanje izvršeno na masovnoj i sistematskoj osnovi radi proizvodnje beba silovateljevog etniciteta, uništavanja porodičnog života žrtava i čišćenja okolnih oblasti od svih drugih etničkih grupa, silovanje postaje genocidno“.

Kristin Činkin¹⁶⁶

---

165. <http://www.lexglobal.org/>

166. Činkin, Kristin. 1994. *Silovanje i seksualno zlostavljanje žena u međunarodnom pravu*. Oxford

Silovanje i seksualni zločini su postali alati za genocid i sastavni su delovi nasilnih grupnih sukoba. To nije uvek bilo tako. Ali, u poslednjih nekoliko situacija gde je borba za političku moć uključivala uništenje jedne grupe od strane druge, silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja postali su moćan alat.

Silovanje i seksualni zločini su “rad” kao taktika da se uništi druga grupa iz više razloga:

– **Fizička smrt:** Seksualno nasilje može biti sredstvo za ubijanje i način slanja poruke tog ubistva (kao u Ruandi).

– **Podređenost i teror:** Silovanje stvara podređeno/poniženo i terorisano stanovništvo. Silovana žena proizvodi strah, a onda se preko straha kontroliše. Svako u ciljanoj grupi može biti sledeći.

– **Poniženje:** Silovanje uzrokuje sramotu i poniženje ne samo u slučaju žene koja je silovana, nego, pogotovo kada je silovanje javni spektakl, za celu grupu.

– **Etničko čišćenje:** Silovanje se može koristiti kao alat za uklanjanje grupe sa područja, posebno kada je njegova upotreba široko rasprostranjena i sistematska.

– **Samomržnja:** Kao u pojedinim silovanjima, članice grupe mogu početi mrzeti sebe i one poput njih jer su one ljudi kojima se takva stvar mogla dogoditi.

– **Slom zajednice:** Silovanje kida veze unutar zajednice. Žene koje su silovane (ili se pretpostavlja da su bile silovane) su često izbegavane u svojim zajednicama.

– **Silovanje “razređuje” rasu sledeće generacije:** Rasa dece rođene iz silovanja može biti u nedoumici (posebno u kulturama gde je rasa deteta povezana sa svojim ocem), i to, sasvim nezavisno od stigme koju ova deca rođena silovanjem moraju izdržati.

Naravno, silovanje nije ograničeno na slučajeve genocida. To se događa u svim vrstama nasilnih sukoba između grupa. Međutim, kada se silovanje koristi kao alat za genocid ima osobine koje ga čine različitim od silovanja u ratu:

– **Silovanje u genocidu je jednostrano:** Silovanja pojedinih žena (ili muškaraca) od strane vojnika mogu biti uobičajena pojava u masi sukoba i pojavljivati se na obe strane u sukobu. Ali, genocidno silovanje je isključivo jednostrano (počinjeno od strane jedne grupe protiv druge), a usmereno je na članove grupe, ne samo zbog njihovog pola, nego zbog grupnog identiteta.

– **Važnost identiteta:** U ratnom silovanju, žena može ili ne mora da zna identitet svog napadača. U genocidnom silovanju, jer pojedina žena predstavlja njenu etničku, nacionalnu ili versku grupu, njen identitet kao članice njene grupe i određen od strane njenog napadača je važan.

– **Silovanje je pod kontrolom:** U ratu, naoružani muškarci mogu iskoristiti kaos sukoba za silovanje. Ali, u genocidu, silovanje može postati pravilo. Zaista, sistematsko i rašireno korišćenje silovanja može poslužiti kao dokaz da ono nije rezultat izvan kontrole muškaraca, nego smišljena strategija režima.

Nemaju sva genocidna silovanja kao središnji deo strategije uništenje ciljane grupe. U ideološkim genocidima, silovanja mogu biti ređa.

Učestalost i priroda seksualnog zverstva u građanskim sukobima

Šta je priroda silovanja u nasilnim sukobima? Gde se to događa? Koliko često se to događa? Ko su počinio?

Naučnici proučavaju ulogu silovanja i seksualnog napada tokom nasilnih sukoba i izveštavaju o širokim varijacijama u praksi. Ali, postoje neki zajednički obrasci.

Šta se događa?

Silovanje i seksualno zlostavljanje su uobičajeni zločini u nasilnom sukobu:

- U nekim mestima, javna silovanja su česta,
- Silovanje je često povezano s drugim oblicima mučenja, ubistvima, seksualnim zlostavljanjem i ropstvom (iako žene mogu biti takođe preživele ako je opcija ropstvo),
- Silovanje se može organizovati u logorima ili napravljenim bordelima,
- Seksualno zlostavljanje ima mnoge oblike, uključujući: silovanje, prisilnu golotinju, otmice, grupno silovanje, seksualno ropstvo, zlostavljanje, prisilni brak i umetanje stranog predmeta u vaginu ili anus.

Gde se to događa?

Iako je silovanje tokom napada često, istraživanja takođe pokazuju da logori za raseljene osobe su vrlo česta mesta za silovanje. Otmica i silovanje tokom bekstva od sukoba takođe su uobičajena.

Koliko često se to događa?

Studije su ograničene s obzirom na učestalost silovanja tokom genocida i nasilnog sukoba. Postoji nekoliko razloga za to.

- Vlade ili organizacije mogu odoleti naporima za prikupljanje tačnih podataka.
- Žene koje su poginule mogle su biti silovane pre nego su umrle. Osim ako ne postoje svedoci, dokazi ne mogu biti dostupni.
- Na mestima gde postoji nekoliko preživelih svedoka koji mogu biti nedostupni.
- Žene koje su silovane često to nerado prijavljuju. Sram/stid je jedan od razloga, ali je

opasnost od stigme drugi. Druge žene jednostavno očajno ostavljaju zločin iza njih.

– Žene se takođe mogu bojati odmazde ako prijave silovanje.

– Žrtve mogu verovati (možda uz obrazloženje) da bi izveštavanje o silovanju učinilo nešto da dobiju pravdu

U nekim mestima, kao što je Ruanda, mnogi ljudi pretpostavljaju da ako je žena preživela pokolj, ona mora biti silovana. Procene iz empirijskih istraživanja uveliko variraju, od niske od 3% u preratnom Iraku na procenjenih 18% u Sijera Leoneu. U mestima poput Ruande ili bivše Jugoslavije, frekvencija može biti puno veća među nekim grupama.

Ko to radi?

Kvantitativna istraživanja silovanja u genocidu i nasilnim sukobima su relativno retka i metodološki problematična. Kao što je gore navedeno, tačne procene je teško dobiti. Međutim, ono što je proučavanje tu potvrdilo je već spomenut nalaz da je silovanje u genocidu uvek jednostrano. Režim počinioca ili milicija grupe povezane s režimom su često odgovorni za većinu silovanja. Zaista, silovanje može biti stvar politike i biti institucionalizovano u obliku silovanja u kući ili silovanja u kampovima. U drugim slučajevima, pobunjeničke grupe mogu biti glavni prestupnici. Silovanja mogu činiti obe strane u sukobu, i obe strane jednako vole da siluju. Nije silovanje i seksualno zlostavljanje jedina nadležnost muškaraca. Žene su ponekad takođe uključene u silovanje ili podsticanje svojih muškaraca na zločine ili eventualno kao vođe odgovorne za zločine vojnika (kao u slučaju Pavlove Niramahuko, bivše ministarke za porodicu i pitanja žena u Ruandi).

e) Gendercide/genocid na osnovu roda¹⁶⁷

„Ekonomski rat na telima žena“.

Iv Ensler¹⁶⁸

Kao odgovor na sve važniju ulogu koju je igralo silovanje u poslednjih genocidima, koncept gendercide/silovanje na osnovu roda razvijen je 1990. Jedno od osnovnih saznanja iza pojma gendercide je da genocidi i drugi nasilni sukobi mogu imati različite ili nerazmerne posledice na pripadnike jednog pola. Drugim rečima, razumevanje uloge pola i roda je neophodno za potpuno razumevanje konkretnih aspekta genocida i drugih oblika nasilnog sukoba. Dok se velika istraživanja i politika fokusiraju na nasilje posebno usmereno na žene u genocidima, gendercide utiče na oba pola.

Iako koncept gendercide može imati koristi od naglašavanja uloge pola u nasilnom sukobu, neki naučnici/e su zabrinuti/e da zbunjuje pojam pola i roda i tako može biti mutna voda kada pokušavate razumeti složene načine u odnosima između seksa i genocida.

167. <http://www.lexglobal.org/>

168. *Iv Ensler* (1953.): američka dramaturškinja (autorka Vagininih monologa) i aktivistkinja za ženska ljudska prava. Osnivačica globalne kampanje V-day, protiv nasilja nad ženama; njena izjava posle posete Kongu.

Rezultati silovanja u genocidu

Rezultati silovanja i seksualnog zlostavljanja se proširuju izvan dosega nasilnog sukoba. Seksualno nasilje u genocidu i nasilnom sukobu mogu imati trajne negativne posledice, uključujući:

- Odbacivanje ili stigmatizaciju žrtve,
- Depresiju i samoubistvo,
- Muško nasilje nad ženama,
- Trudnoću i decu rođenu od silovanja,
- Polno prenosive bolesti i druge zdravstvene probleme,
- Siromaštvo.

Nasilni sukobi takođe mogu uticati na rodne uloge. U nekim slučajevima tradicionalne rodne uloge su jednostavno nevažne za vreme i nakon sukoba. Ovo može poslužiti za osnaživanje žena na neki način. S druge strane, prekinuti tradicionalni odnose između muškaraca i žena mogu dovesti do daljnjeg sukoba. Dodavanjem uvreda/napada na povrede, lokalna pravda neće biti dostupna za žene koje su žrtve seksualnog zlostavljanja. Vlada može staviti na mesto nepremostive prepreke koje sprečavaju postupke protiv onih koji su odgovorni za silovanje i seksualno zlostavljanje. Rezultat nije samo pogrešna primena prava, već što u potrazi za progonom silovanja zapravo može staviti ženu ili njenu porodicu u opasnost. Suočavanje s posledicama silovanja i seksualnog zlostavljanja ide dalje u potrazi za progonom počinitelja. Jedno istraživanje žrtava silovanja koje žive kao izbeglice pokazalo je da:

– *Prvo*, suočavanje sa seksualnim zlostavljanjem će biti lakše ako osnovne potrebe žena i njihovih porodica budu ispunjene. Lečenje od posledica silovanja je otežano zbog nedostatka hrane, nesigurnih uslova života i nedostatka medicinske nege.

– *Drugo*, žrtve gledaju izvan njihove neposredne situacije na buduću bezbednost. One traže neki način da zarade za život i dobiju obuku i obrazovanje da to učine. Humanitarna pomoć je iz perspektive žrtava samo kratkoročno rešenje.

– *Treće*, žene nastoje obnoviti tradicionalne i društvene veze. Jedan od opasnijih učinaka seksualnog zlostavljanja je da ono ne samo da demoralizuje pojedinke, nego takođe šteti i ponekad ugrožava odnose žene naročito za emocionalnu dobrobit. Dakle, takve stvari kao verska podrška, tradicionalni obredi, izgradnja odnosa sa ženama sa sličnim iskustvima i tradicionalne metode lečenja su važne.

Pravni status silovanja i seksualnog zlostavljanja u međunarodnom pravu

U zadnjoj deceniji je došlo do dramatičnog napretka u statusu silovanja u međunarodnom pravu. Od kasnih 1990-ih, silovanje je krivični progon kao zločin protiv čovečnosti, ratni zločin i delo genocida. Optužba za silovanje je došla ne samo u međunarodnim sudovima, nego je sada zločin kažnjiv od strane Međunarodnog krivičnog suda. Iako raste konsenzus o statusu silovanja kao zločina preostala su još brojna pitanja za rešavanje i međunarodni sudovi nisu u potpunosti dosledni u načinu na koji obrađuju slučajeve silovanja.

f) Genocidno silovanje se razlikuje od ratnog silovanja¹⁶⁹

„To je silovanje do smrti, kao deo masakra, silovanje da se ubije i da se žrtva natera da poželi da je mrtva. To silovanje je instrument nasilnog proterivanja, s ciljem da se žrtve nateraju da napuste svoje domove i da nikad ne požele da se vrate. To silovanje se izvodi da bi se videlo i da bi se o njemu čulo: silovanje kao spektakl. To silovanje se izvodi s ciljem da se podeli zajednica, raspadne društvo, uništi narod. To je genocidno silovanje.“

Ketrin Mekinon¹⁷⁰

Muškarci često siluju u nasilnom sukobu. Međutim, nisu svi nasilni sukobi ratni, i nisu svi ratovi genocid. Seksualno nasilje tokom rata i tokom genocida je različito. Seksualno nasilje je posebno dobro prilagođeno za genocid. Iako mnogi civili mogu biti ubijeni u ratu, zbog toga ko su oni, i iako se rat može koristiti kao način ostvarivanja genocida, nisu svi ratovi genocidni. Ono šta rat čini genocidnim je kad postoji namera da se uništi određena rasna, etnička ili verska grupa. To se takođe odnosi na dela nasilja u sukobu. Na jednoj strani, silovanje je silovanje. Ali, baš kao što su rat i genocid različite stvari, tako su, ratna silovanja i genocidna silovanja različita. Četiri su karakteristike razlikovanja genocidnog silovanja od silovanja koji nastupa za vreme ratova.

Silovanje u ratu nije nužno genocidno

Da bi postojao genocid agresori moraju imati za cilj fizički uništiti grupu. To ne znači da svi članovi grupe moraju biti ubijeni. Agresori mogu naneti telesne povrede grupi ili duševne povrede ili stvoriti uslove života takvim da oni dovedu do uništenja grupe. Dakle, silovanje je genocidno kad je deo ovog programa. Međutim, sva silovanja u ratu ne uklapaju se u ovaj zahtev.

---

169. <http://www.lexglobal.org/>

170. Mekinon, Ketrin. 1993. *Silovanje, genocid i ženska ljudska prava*. Harvard Women s Law Journal.

Samo zato što su silovanja bila na nacionalnoj osnovi (kao masovna silovanja kineskih žena od strane Japanaca ili silovanje nemačkih žena od strane sovjetskih snaga, nakon Drugog svetskog rata) nisu bila genocidna. U oba ova slučaja cilj agresora nije bio da uništi Kineze ili Nemce. Dakle, silovanje nije bilo genocidno. Čak i ako je silovanje organizovano i sistematski nije nužno genocidno. Japanska vlada je organizovala seksualne robinje - "žene za utehu" - za japanske vojnike iz mnogih etničkih grupa (većinom Koreanke). Međutim, namera nije bila uništiti te etničke grupe, tako da akcija nije bila genocidna.

Genocid je jednostran

U ratu postoje borci na najmanje dve strane. Genocid je neprikosnoveno jednostran. U ratu, borci (bilo vojni ili nevojni) napredujući i povlačeći se, nastoje da steknu kontrolu (obično preko teritorijalipolitičkemoći). Genocid cilja građanstvo - narod, a ne borce - panije, pravnogledano, rat. Vidimo sličnost jednostranosti u genocidnom silovanju. U ratu, silovanja se pojavljuju na obe strane. Neki vojnik, od bilo koje vojske, koristi kaos rata za silovanje. U genocidu, seksualno nasilje cilja jednu stranu u sukobu. Označavanje masovnog nasilja kao "građanskog rata" tokom genocida i opravdava neaktivnost. Čak i ako su zločini počinjeni na obe strane sukoba, radikalna nesrazmera seksualnog nasilja prema jednoj grupi protiv civila druge grupe bi trebalo biti prilično jasan pokazatelj da je u toku nešto drugo a ne građanski rat.

Identitet počinioca

U ratu, neke žene koje su silovane i ne znaju s koje strane su njihovi silovatelji bili. U genocidu, identitet počinioca je bitan. Žena (a time i njena grupa) mora znati ne samo da se zločin dogodio, nego i ko je bio odgovoran. U genocidnom silovanju, žena predstavlja celu grupu kojoj pripada, kao što čini i silovatelj. Ono što je rečeno tokom genocidnog silovanja jako dokazuje da je jedan-na-jedan nasilje grupe na grupu u svesti napadača.

Silovanje pod kontrolom

U ratu je silovanje uglavnom izvan kvalitetne kontrole. To je ono što oružana grupa muškaraca može učiniti ako ne postoji ništa da ih zaustavi. Međutim, u genocidu silovanje je pod kontrolom. Ono je postalo alat, a ne slučajnost ili incident. U genocidu, muškarci siluju u grupama jer im je tako naređeno ili zato što im je sistematski dopušteno da to čine. To je planirano. Muškarci siluju ne kao pojedinačni muškarci, nego kao pripadnici njihove rase, etničke pripadnosti, vere ili nacionalnosti. Oni seksualno napadaju žene (a ponekad i druge muškarce) u određenoj grupi. Cilj u genocidnom silovanju nije samo povrediti stanovništvo. Još manje je cilj samo da se ima seksualni odnos. Cilj je uništenje grupe. Seksualno nasilje nije samo neko pomoćno sredstvo za taj cilj. Zaista, zbog sveobuhvatne prirode silovanja i seksualnog mučenja, ono je posebno pogodno za genocid. U ratu razorna dejstva silovanja su uglavnom poenta. U genocidu, uništenje je poenta.

VI Nastavak politike kažnjivosti

„Ako seksualno nasilje može biti planirano, ono može biti kažnjeno, ako ono može biti pod komandom, ono može biti osuđeno.“

Margot Valstrom¹⁷¹

Jedan od pokušaja da se stane na put seksualnom nasilju u ratu, bili su i sledeći koraci, koje je u tu svrhu, preduzeo Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija, koji je 2000. godine doneo Rezoluciju 1325 „Žene, mir, bezbednost“, u čijoj tački 11. se naglašava: „odgovornost svih država da spreče nekažnjivost i krivično gone odgovorne za genocid, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine, uključujući one koji se odnose na seksualno i drugo nasilje nad ženama i devojicama, i u tom pogledu naglašava potrebu izuzimanja ovih zločina iz odredaba o amnestiji.“ Kao dopune ovoj donete su i rezolucije: 1820 (2008. god.), 1888 (2009.), 1889 (2009.) i 1960 (2010.)¹⁷².

Liberijski sud E za silovanje:

Jedan od istorijskih koraka je napravljen u Liberiji kada je prvi put, u istoriji sveta jedne zemlje, formiran sud koji će se baviti samo procesuiranjem zločina silovanja u ratu. Posebno odeljenje suda u glavnom gradu Liberije, Monroviji stvoreno je 2008. godine sa ciljem da se procesuiraju zločini silovanja. Optužen Cezar Frimen (bivši visoki državni službenik) optužen je za silovanje, grupna silovanja i otmice za vreme građanskog rata u Liberiji¹⁷³. Pred sudom E, optuženo je oko 200 ljudi za zločine. Statistika nam kazuje sledeće: 9 od 10 žrtava silovanja su bile devojčice mlađe od 18 godina, polovina je bila mlađa od 12 godina, 1 od 10 žrtava bila je devojčica mlađa od 4 godine. Procene variraju, ali se sve slažu da je između 60 i 90% svih žena Liberije bilo žrtve silovanja, znači $\frac{3}{4}$. Prema podacima Lekara bez granica, 85% počinitelaca je poznavalo svoju žrtvu. Kazna predviđena za silovanje je doživotna.

Međunarodni tribunal u Bangladešu:

Posle četrdeset godina čekanja na pravdu, u Bangladešu je 25. marta 2010. godine formiran sud koji ima za cilj da procesuirati ratne zločine, zločine protiv čovečnosti, genocid i zločin protiv mira, ali i silovanja, tokom pakistanske agresije na Bangladeš, 1971. godine¹⁷⁴. U zatvoru se nalaze 7 osoba, dok je optuženo 1.597.

---

171. Margot Valstrom, u svom obraćanju Generalnoj skupštini UN-a, 27.06.2012.

172. *Rezolucije*: U ovim rezolucijama je rečeno da “silovanje u ratu ugrožava svetski mir”. Takođe, ove rezolucije su potvrdile da je silovanje u ratu ratni zločin.

173. *Građanski rat u Liberiji* je trajao 14 godina (za kojih je ubijeno oko 250.000 ljudi), a na čijem je čelu bio Čarls Tejlor (osuđen za silovanje pre Specijalnim sudom UNa u Sjevera Leoneu).

174. *Pakistanska agresija na Bangladeš*: u ratu koji je trajao 9 meseci, ubijeno je oko 3 miliona ljudi, dok je između 200.000 i 400.000 žena silovano, takođe bilo je 10 miliona izbeglica i 30 miliona raseljenih.

Međunarodni krivični sud:¹⁷⁵

Pred Međunarodnim krivičnim sudom, Tomas Lubanga¹⁷⁶ pripadnik oružanih formacija u Kongu, optužen je i osuđen, između ostalog i za masovno i sistematsko silovanje žena tokom oružanog sukoba u Kongu. Pred tim sudom vode se nekoliko sudskih postupaka¹⁷⁷ (u čijim optužnicama se nalazi kako silovanje, tako i seksualno ropstvo).

Godine 2010. Savet Bezbednosti Ujedinjenih Nacija ustanovljava funkciju Specijalne izvestiteljke o seksualnom nasilju u sukobima. Na toj funkciji je izabrana Švedanka Margot

---

175. *Međunarodni krivični sud*: http://en.wikipedia.org/wiki/International_Criminal_Court

176. *Tomas Lubanga* (1960.): osuđeni ratni zločinac iz Demokratske republike Kongo. Prva osoba osuđena u Međunarodnom sudu pravde. Uhapšen je 17. marta 2006. Suđeno mu je od 26. januara 2009. Osuđen je na doživotni zatvor 14. marta 2012.

177. *German Katanga* (1978.): bivši lider Snaga nacionalnog otpora u Kongu. Uhapšen od strane kongoanskih vlasti 2005, optužnica protiv njega je podignuta 2007, kada se predao sudu. Optužen je po šest tačaka optužnice i to za ratne zločine: ubistvo, nečovečno postupanje, korišćenje dece vojnika, seksualno ropstvo, namerni napadi na civilno stanovništvo, pljačka) i tri tačaka za zločine protiv čovečnosti: ubistva, nečovečno postupanje i seksualno ropstvo. Suđenje je počelo 24.11.2009.

Metju Nguđolo Čui (1970.): bivši pukovnik kongoanske vojske, bivši visoki zapovednik Nacionalnog fronta. Uhapšen 2008, jer je bio optužen po šest tačaka za ratne zločine i tri za zločine protiv čovečnosti (uključujući seksualno ropstvo). Suđenje je počelo 2009, a završeno je oslobađajućom presudom, decembra 2012.

Kalixt Mbarušimana (1963.): bivši pripadnik Demokratskih snaga za oslobođenje Ruande, optužen je 2010, za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine u Kongu. Uhvaćen je u Francuskoj i prebačen u Hag 2011. Suđenje je počelo tako što je sudsko veće odbacilo navode optužnice Luisa Morena Okampa, te je optuženi pušten na slobodu.

Džozef Rao Koni (1961.): komandant Vojske božijeg otpora u Ugandi. Optužen je za zločine protiv čovečnosti 2005. i to da je od 1986. odgovoran za sistematske otmice dece i njihovo pretvaranje u seksualne robove, i vojnike (oko 66.000 dece). Još uvek se nalazi u bekstvu.

Vinsent Oti (1946.-2007.): bio je zamenik vođe Vojske božijeg otpora u Ugandi. Optužen je 2005. po 11 tačaka za zločine protiv čovečnosti (seksualno ropstvo) i 21 tačka za ratne zločine (silovanje). Godine 2008. proglašen je mrtvim.

Žan Pjer Bemba (1962.): vođa Pokreta za oslobođenje Konga, koji je 2008. optužen po pet tačaka za ratne zločine (silovanje) i tri tačke za zločine protiv čovečnosti (silovanje). Te je godine uhapšen u Briselu i izručen sudu. Suđenje je počelo 2010.

Ahmed Harun (1964.): visoki funkcioner vlade u Sudanu (koja odbija da ga izruči sudu), a optužen je 2007. po 20 tačaka optužnice za zločine protiv čovečnosti i 22 tačke za ratne zločine (silovanja) u Darfuru.

Ali Muhamed Ali Abd Al Rahman Kušab: bivši visoki zapovednik parovojnih milicija Džandžaviri, koja pod kontrolom vlade deluje u Darfuru. Optužen je 2007. za zločine protiv čovečnosti (silovanje). Vlada odbija da ga izruči sudu.

Omar Al Bašir (1944.): predsednik Sudana od 1989. optužen je 2008. za genocid, po pet tačaka zločine protiv čovečnosti (silovanje) i dve tačke za ratne zločine u Darfuru od 2003. Brojne države Afrike i Azije su odbile da ga izruče sudu.

Lorent Gambo (1945.): predsednik Obale slonovače od 2000. pa sve do hapšenja 2011. Optužen je 2011. po četiri tačke optužnice za zločine protiv čovečnosti (silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja) tokom građanskog rata. Suđenje je trebalo da počne 2012, ali je odloženo zbog njegovog zdravlja.

Valstrom¹⁷⁸. Nju je nasledila septembra 2012. Haja Zainab Hava Bangura¹⁷⁹.

Kongo:

Godine 2011. zahvaljujući velikom zalaganju Margot Valstrom, pred sudovima u Kongu¹⁸⁰ je nekolicina pripadnika vojske i policije procesuirana i kažnjena zatvorom za zločin silovanja žena i to tek posle toliko godina (prema podacima Medica mondiale¹⁸¹, 75% svih silovanih žena na svetu su Kongoanke, dok je njih 95% zaraženo HIVom).

U "prestonici sveta silovanja"¹⁸² vlasti su pokrenule sudski postupak protiv trojice oficira: general *Opšte Jerome Kakvavu* (najviši oficir nacionalne armije), potpukovnik *Engagela* (zvani Pukovnik 106) i pukovnik *Safari* - i druga dva visoka oficira (suđenje u odsustvu). Ovo je prvi put da jedan general bude krivično gonjen za zločin silovanja pred vojnim sudom. Specijalna predstavica je rekla da je sada od ključnog značaja da vlasti uhapsu, što je pre moguće, druga dva oficira, (major *Pitchen* i pukovnik *Mosala*), kao i da oni budu krivično gonjeni. General *Kakvavu*, koji je trenutno u pritvoru u glavnom gradu, Kinšasi, tereti se da je silovao dve žene - od kojih je jedna bila stara samo trinaest, a druga sedam godina. Pre nego što se priključio regularnoj vojsci, on je vodio kongoanske oružane grupe poznate kao UDK / FAPC (paravojne formacije). Marta meseca 2011. godine, vojni sud u istočnom Kongu osudio je na zatvorske kazne jedanaest pripadnika kongoanske vojske optuženih za silovanje, pljačkanje, razaranje škola, otmicu dece i druge povreda fizičkog integriteta. Među njima su bili potpukovnik *Balumisa*, zvani Diks Mile, i njegov zamenik, major *Elija*, koji su doživotno osuđeni. Slučaj uključuje silovanja dvadeset četiri žene u Katasomvu, u Južnoj pokrajini Kivu, u 2009. godini. Potpukovnik *Kibibi Mutvare* je osuđen na dvadeset godina zatvora nakon što je proglašen krivim za zločine protiv čovečnosti, jer je naredio svojim trupama da siluju, tuku i pljačkaju populaciju Fizi, u istočnom Kongu, u toku noći od 1. do 2. januara 2011. Sudije su takođe osudile trojicu oficira komandanata kongoanske armije na dvadeset godina zatvora, i pet vojnika na kaznu zatvora između deset i petnaest godina.

---

178. Margot Valstrom (1954.): socijaldemokratska političarka iz Švedske, koja je prva koju su UN postavile na tu funkciju.

179. Haja Zainab Hava Bangura (1959.): socijalna aktivistkinja i političarka iz Sijera Leone.

180. Kongo: U dva rata u Kongu (1996. – 2004.) ubijeno je 5,4 miliona ljudi, prinudno je raseljeno 3,4 miliona ljudi, od toga 2 miliona je raseljeno van granica zemlje. Tokom ratova dnevno je umiralo od 1200 do 1400 ljudi. Najduži rat u modernoj afričkoj istoriji u kojem je učestvovalo 25 oružanih formacija. Kivu konflikt i rat u južnom Kivu (2008 - 2009) – Konflikt se vodi između Ruanda s jedne strane i Konga, Angole i Zimbambvea sa druge strane. Zbog rata prinudno je raseljeno 250.000 ljudi. U Kongu mesečno strada 45.000 ljudi. Međunarodni komitet spasa kaže da je u ovom ratu od 1998. do 2003. stradalo više ljudi nego u bilo kom drugom oružanom sukobu posle Drugog svetskog rata. Samo u Južnom Kivu, UN su registrovale više od 32.000 silovanja od 2005. godine. Više od 60% silovanja i drugog seksualnog nasilja u 2006. godini počinili su civili. U Južnom Kivu, od 14.200 registrovanih silovanja od 2005. do 2007. godine samo ih je 287 došlo do suda.

181. *Medica mondiale*: organizacija koju je u Kelnu 1993. osnovala lekarka Monika Hauser, sa ciljem da se pomogne silovanim ženama u Bosni i Hercegovini. Organizacija radi u: Bosni i Hercegovini, Albaniji, Kosovu, Ruandi, Avganistanu, Liberiji, Ugandi, Izraelu.

182. Izjava Margot Valstrom o Kongu.

VII Nedostatak institucionalnog pravnog sistema

„Iscljenje je pravda“¹⁸³

*Lepa Mladenović*¹⁸⁴

Suđenja za ratne zločine (što pred Međunarodnim sudovima/krivičnim tribunalima, što pred domaćim sudovima za ratne zločine) jesu važan doprinos ostvarenju pravde na međunarodnom/regionalnom/domaćem nivou. Njihov doprinos je istorijski važan u sudski utvrđenim činjenicama, a vezanim za ratne zločine¹⁸⁵ i zločine protiv čovečnosti¹⁸⁶ (u slučaju suđenja u Nirnbergu i zločin protiv mira¹⁸⁷).

Međutim, i pored jako velikog doprinosa međunarodnog pravnog sistema da stane na put nekažnjivosti muškom nasilju nad ženama u ratovima (tu pre svega mislim na član 27. Četvrte ženevske konvencije iz 1949. u kome se govori o „zaštiti porodične časti i morala“), ali i na kasnije razne rezolucije SB UN (1325, 1820, 1888, 1889, 1960), iskustva su pokazala njegove nedostatke. Haške konvencije iz 1946. govore o zaštiti „porodične časti“. O silovanju u ratu se govori kao o pitanju časti, a ne nasilnom zločinu. Ronda Kopelon piše: „Zločini nad ženama u ratu su tretirani kao zločini protiv časti, a ne nasilni zločini koji su u istoj ravni sa ubistvom, mutilacijom, okrutnim i nečovečnim tretmanom i mučenjem. Da li je zaštita namenjena ženama ili njihovoj „časti“, i što je još važnije „časti“ njihovih muških „vlasnika“ (očeva, braće, muževa) i da li je Četvrta Ženevska konvencija iz 1949. kao i Dva dodatna protokola iz 1977. imala nameru sprečiti napade ili samo sprečiti zaštitu patrijarhalnog osećaja „časti“?“

Broj presuda za zločine silovanja u ratu je u odnosu na počinjene zločine relativno mali:

Hag – 161 osoba je optužena, 78 osoba je optuženo za seksualno nasilje i silovanje (45%), dok je njih 25 osuđeno, na ukupno 465 godina zatvora¹⁸⁸, a 6 predmeta je prosleđeno

183. Pravda je iscljenje u tekstu „Oporavak je pravda: Prisutna! Ja sam glas sećanja i telo slobode“, Priča sa Drugog festivala sećanja žena silovanih u ratu, Gvatemala, 2011.

184. *Lepa Mladenović*: feministička aktivistkinja za ženska i lezbejska ljudska prava, konsultantkinja za žene koje su preživele muško nasilje, sos, telefon za lezbejke.

185. *Ratni zločini*: povrede ratni zakona i ratnih običaja: ubistvo, zlostavljanje i odvođenje na prinudni rad civilnog stanovništva okupirane teritorije, ubistvo ili zlostavljanje ratnih zarobljenika, ili lica na moru, ubijanje talaca, pljačkanje javne ili private imovine, namerno razaranje gradova, sela, ili pustošenje neopravdano vojnom potrebom.

186. *Zločini protiv čovečnosti*: ubistva, istrebljenje, porobljavanje, doportacija i ostala nečovečna dela, izvršena protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, pre ili za vreme trajanja rata, ili proganjanje na političkoj, ransoj ili verskoj osnovi.

187. *Zločin protiv mira*: planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata.

188. *Osuđeni su*: Duško Tadić (Prijeđor), 20 godina, Esad Landžo (Čelebići), 15 godina, Hasim Delić (Čelebići), 18 godina, Zdravko Mucić (Čelebići), 7 godina, Biljana Plavšić (BiH), 11 godina, Momčilo Krajišnik (BiH), 20 godina, Dragoljub Kunarac (Foča), 28 godina, Radomir Kovač (Foča), 20 godina, Zoran Vuković (Foča), 12 godina, Rasim Delić (Kamenica/Zavidovići), 3 godine, Anto Furundžija (Vareš), 10 godina, Dragan Zelenović (Foča), 15 godina, Duško Sikirica (Prijeđor), 15 godina, Dragan Kolundžija (Prijeđor), 3 godine, Damir Došen (Prijeđor), 5 godina, Milomir Stakić (Prijeđor), doživotna,

lokalnim sudovima na procesuiranje).

Aruša – suđenje je završeno za 50 optuženih, od ukupno 92 optužena (29 osuđeno, a u toku su 11 suđenja, dok je 13 osoba oslobođeno). Broj predmeta koji sadrže optužbu za krivično delo silovanja je 12 (jedan je oslobođen).

*Sijera Leone*¹⁸⁹ – Pred ovim sudom optužena je 21 osoba, trojica (Brima, Kanu, Kamara) oslobođena su optužbi za seksualno ropstvo, dok su trojica (Sesi, Gbao, Kalon) osuđena za zločin prisilnih brakova (prvi put u istoriji međunarodnog krivičnog prava). Čarls Tejlor¹⁹⁰, bivši predsednik Liberije je na ovom sudu optužen i osuđen, između ostalog i za masovna i sistematska silovanja.

*Istočni Timor*¹⁹¹ – Pred ovim sudom optuženo je 400 ljudi, održano je 55 suđenja, od 88 optuženih, osuđeno 84 (uključujući i 60 slučajeva silovanja tokom 1999.)

I pored svih suđenja, pa čak i presuda, žene žrtve seksualnog nasilja u ratu nisu zadovoljne. Odgovor institucionalnog pravnog sistema nije dovoljan. Ne postoji pravda za žene koje su preživele silovanje i druge vrste seksualnog zlostavljanja. Žene koje su preživele imaju potrebu za drugačijom vrstom pravde. Jedna od potreba jeste restorativna pravda – ona pravda koja će preživelim ženama vratiti dostojanstvo, koje im je bilo oduzeto. Takođe, još jedna mogućnost jeste distributivna pravda. Zaplena i prodaja imovine osuđenih ratnih zločinaca za seksualno nasilje u ratu i njihova preraspodela u vidu reparacija i obeštećenjama ženama koje su preživele. To bi bio ne samo politički važan, nego i moralan čin – dosuđivanje i isplaćivanjem nadoknade nematerijalne i materijalne štete, država iz koje dolazi počinitelj bi time preživelim ženama priznala status žrtvi (u pravnom smislu oštećenjih), ali pre svega, država bi time morala da prizna svoju odgovornost.

Žene u Bosni i Hercegovini su 2006. (prvi put u istoriji sveta u jednoj zemlji) dobile status civilnih žrtava rata. Sada, postoji između 900 i 2.000 žena koje su sebe identifikovale kao žrtve silovanja i kojima se svakog meseca isplaćuje odšteta.

Dragan Nikolić (Vlasenica), 23 godine, Mlađo Radić (Prijedor), 20 godina, Miroslav Kvočka (Prijedor), 7 godina, Dragoljub Prcać (Prijedor), 5 godina, Zoran Žigić (Prijedor), 25 godina, Milojica Kos (Prijedor), 6 godina, Radoslav Brđanin (Bosanska krajina), 30 godina, Ranko Češić (Brčko), 18 godina, Goran Jelisić (Brčko), 40 godina

189. *Sijera Leone*: zemlja u Africi, u kojoj je oružani sukob između vlade i Revolucionarnog ujedinjenog fronta (koji je bio pomognut od strane liberijskog predsednika Čarlsa Tejlora), trajao od 1991. do 2000. i ostavio je iza sebe oko 50.000 mrtvih. Sukob je bio obeležen brojnim brutalnostima, uključujući sakaćenje (odsecanje udova), i regrutovanje dece vojnika.

190. *Čarls Tejlor* (1948.) – bivši predsednik Liberije, koji je tokom oružanog sukoba u Sijera Leoneu pomagao gerilu. Optužen je 07. marta 2003. a 04. juna 2007. počelo mu je suđenje. Osuđen je 26. aprila 2012. On je prvi šef države koji je osuđen za silovanje u ratu.

191. *Istočni Timor*: zemlja u Aziji, na ostvu Timor, koja je bila bivša portugalska kolonija. Država je bila pod okupacijom susedne Indonezije od 1975. do 2002, a tom prilikom je ubijeno više od 100.000 ljudi.

Ps. Pokušavam da završim ovaj tekst, uprkos, još jednom uprkos tome da je libijskim vojnicima davana vijagra, kojom se podsticalo silovanje žena u Libiji¹⁹², još jednom uprkos tome da zločinački režim u Siriji sistematski siluje žene pobunjenika, dok pobunjenici siluju druge žene¹⁹³. Svake tri minute u takozvanom miru ili ratu koji zvanično nikada nije objavljen, silovana je jedna žena.

---

192. *Silovanje žena u Libiji*: Tokom građanskog rata u Libiji (od februara do oktobra 2011.), između režima Muamera Al Gadafija, prema podacima Human Rights Watcha bilo je 200.000 izbeglica, a broj ubijenih je procenjen na oko 50.000. prema podacima libijske psihološkinje dr. Sehem Sergeve, ona je razgovarala sa 259 žrtava silovanja od strane libijskih vojnika.

193. *Silovanje žena u Siriji*: Tokom građanskog rata u Siriji (koji je počeo proleća 2011.) između režima Bašara al Asada i pobunjenika, prema izveštajima HRW i Amnesty International-a, žene pobunjenika su silovane u državnim bolnicama. Saudijski verski vođa Muhamed Al Arifi je pozvao na masovno silovanje Sirijki "da bi se ratnicima islama koji se bore u toj zemlji pružilo seksualno olakšanje."

Olivera Simić

Seksualno zlostavljanje žena i eksploatacija dece od strane mirovnih snaga: Slučaj Bosne i Hercegovine i Demokratske Republike Kongo

1. Uvod

Misija Ujedinjenih nacija u Kongu (u daljem tekstu MONUC) je misija koja je u toku, dok je misija UN u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu UNMIBH) završena pre nešto više od tri godine. Iako skandalizovana sa učešćem mirovnjaka u trgovini ženama i seks industriji, UNMIBH je dobila visoku ocenu od strane međunarodne zajednice kao “uspešna.” Nakon završeka misije mirovne snage su napustile zemlju i promenile mesto boravka u potrazi za državama razorenim ratom kojima je potreban mir. Ipak, krivična dela izvršena od strane mirotvoraca nad onima kojima su oni najviše potrebni, posebno nad ženama i decom, nastavljaju se. Štaviše, izgleda da su u porastu.

Bez sumnje, seksualna eksploatacija je oduvek bila “seksi” tema koja privlači novinare ali i čitaoce širom sveta. Štaviše, ukoliko se seksualno zlostavljanje može na bilo koji način dovesti u vezu sa UN i njegovim osobljem, utoliko je “interesantnije” i privlači veću pozornost. S druge strane, mediji čini se, nisu previše zainteresovani za, na primer, ekonomski prosperitet koji misija može da ponudi domicilnom stanovništvu, kao što je mogućnost zapošljavanja i time postajanja dela sistema UN. Zaista, interes da se naglase pozitivni trendovi koje misija može da donese zemlji u kojoj se nalazi radije nego samo promašaji je retko od bilo čijeg interesa, osim interesa UN.

Nadalje, što su više naslov i priča šokantni, veći je osećaj besa i razočarenja u celokupan sistem UN od strane javnosti. Ljudi su uvek uznemireni kad saznaju da je neko seksualno zlostavljan, ali zašto je to posebno izraženo u slučaju pripadnika mirovnih snaga? Da li je to zog prefiksa UN koji stoji ispred njih?

Da li je to zbog toga što bi oni trebalo da budu “spasioci” “ranjive” populacije, a ne njihovi zlostavljači? Ili mi želimo da potvrdimo nešto dobro znano, a to je da niko nije “savršen” kao što UN često želi da ostavi dojam na populaciju širom sveta. U ovom eseju, pokušaću da objasnim šta je do sada učinjeno u sistemu UN, posebno u mirovnim misijama Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini i Kongu, u pogledu rastućeg problema seksualnog zlostavljanja žena i eksploatacije dece od strane mirovnjaka, dok su boravili u misijama na njihovim teritorijama. Nastojaću u ovom tekstu da iznesem značajne akcije koje se preduzimaju, u cilju poboljšanja dosadašnje situacije u borbi sa ovim gorućim problemom, a od 1995. godine kada je misija UN došla u BiH i kada su optužbe o njihovom uključivanju u seksualno zlostavljanje i trgovinu

ženama počele da izlaze u javnost. Kako je misija UN u BiH odgovorila na ove optužbe? Koji mehanizme za zaštitu i sudsko gonjenje su postojali tada, a koji se sada primenjuju? Da li je misija UN u Kongu naučila lekciju od misije UN iz BiH? Ili je istina da će *Dečaci ostati dečaci* bez obzira da li mi nešto poduzeli ili ne.

2. UNMIBH i MONUC: završena misija i misija u toku

Kongo i pet regionalnih država su potpisale mirovni ugovor u Lusaki u julu 1999. godine. Da bi moglo da održava vezu sa stranama u konfliktu i da izvršava druge zadatke, Veće sigurnosti je uspostavilo misiju UN u Kongu 30. novembra 1999. godine uključujući u istu već osoblje ovlašćeno svojim prethodnim rezolucijama. Veće sigurnosti je 24. februara 2000. godine proširilo svoju misiju i mandat. Nakon toga, ono je svoj mandat još nekoliko puta proširilo. Sadašnji mandat uglavnom proističe iz Rezolucije 1493, donete 28. jula 2003. godine kojom je Veće sigurnosti, autorizovano Poglavljem VII UN Povelje, povećalo mirovnu UN misiju na brojno stanje od 10.800. Međutim, iako je rat proglašen završenim, sukobi traju do današnjeg dana.

Uspostavljena 1995. godine, mirovna misija UN u BiH obavljala je čitav niz funkcija posebno onih koje se tiču reforme policije i sprovođenja zakona. Obe misije, i u BiH i u Kongu, imale su slične mandate: razoružavanje, deminiranje, ljudska prava, izbori, reforma bezbedonosnih snaga i ponovno uspostavljanje vladavine prava. Nakon sedam godina, *i uspešnog zaključenja svog mandata*, misija UN u BiH je okončana 31. decembra 2002. godine. Iako se o misijama može govoriti kao uspešnim u pogledu nekih preduzetih aktivnosti, obe nisu uspele u jednom: održavanju discipline i poštovanju pravila ponašanja postavljenih za mirovnjake. Nepoštovanje pravila ponašanja pre svega pogađa (odnosno, u slučaju misije UN u BiH je pogađalo) žensku populaciju, kao i decu u obe zemlje.

Kongo je zemlja koja broji blizu 55 miliona ljudi, dok je BiH 13 puta manja sa oko 4 miliona stanovnika. Međutim, u pogledu pretrpljenih gubitaka, obe zemlje su imale skoro isti procenat gubitka populacije prouzrokovane ratom. Obzirom da ne postoji rodna segregacija podataka, mi ne znamo koliko je žena izgubilo živote u ovim konfliktima. Ono što znamo je da skoro 75 odsto izbeglica i interno raseljenih lica u Kongu čine žene i deca. Skoro isti procenat žena izbeglica i interno raseljenih lica je bio i u BiH, što potvrđuje svetsku statistiku prema kojoj skoro 80 odsto pomenutih čine deca i žene. Ipak, ova statistika nam ništa ne govori o procentu žena, jer pretpostavlja da su "žene i deca" homogena grupa ljudi. Ali, mi znamo da ona to nisu.

3. Mirovne misije: plodno tlo za seksualno zlostavljanje?

Ono što može predstavljati zajedničku osobenost obe misije je da su izazvale šokantne izveštaje o seksualnom zlostavljanju i silovanjima. Iako su slučajevi seksualnog zlostavljanja i nasilja, koji su postali gotovo univerzalni u kontekstu mirovnih misija i postojali su (a u slučaju misije u Kongu još uvek postoje) u obe misije, priroda zlostavljanja u ove dve misije je drugačija. Na primer, dok je trgovina ženama procvetala dolaskom desetina hiljada mirovnjaka,

prvenstveno pripadnika muškog pola u BiH 1995. godine, u Kongu ne postoje slučajevi (barem ne transparentni i zvanično poznati) o umešanosti mirovnjaka u transnacionalni organizovani kriminalitet kao što je trgovina ženama. Kongo je pre zemlja porekla za žene i decu koji su trgovani u svrhu seksualne eksploatacije, prisilnog rada i prisilnog učestvovanja u oružanim sukobima. Ipak, "nedostatak informacija ne znači ne postojanje fenomena trgovine ženama i decom u Kongu." Međutim, čak i ako transnacionalni kriminal u vidu trgovine i ne postoji sad, mogao bi postati problem i Kongo bi trebao da bude spreman da kazni one koji bi mogli biti uključeni u buduće mreže trgovine. Iako kazneni zakonik u Kongu "ne sadrži specifične odredbe protiv trgovine ženama i decom", on ne bi trebao da čeka da kriminalizira trgovinu ljudima nakon što zemlja postane zatrpana slučajevima ili kada izgubi preku potrebu za tim, što se upravo i desilo u BiH.

U obe mirovne misije mirotvorci su koristili neravnomerne odnose moći i imali odnose sa maloletnicima/ima i odraslima za bizarnu količinu novca ili u zamenu za hranu ili druga dobra. Slučajevi silovanja od strane mirovnjaka u BiH nisu bili transparentni i posebno poznati, dok su u slučaju Konga oni bili široko rasprostranjeni. Jasna razlika u blagostanju između domaće populacije i mirovnjaka je zapravo stvorila mogućnost za korišćenje moći i autoriteta nad ranjivom populacijom. Međutim, u BiH pored nekoliko slučajeva u kojima su mirovnjaci seksualno zlostavljali maloletnice/ke, glavna meta su im bile bele žene strankinje, žrtve trgovine ljudima. Ovo je sledeća razlika između MONUCa, gde su mirotvorci seksualno zlostavljali lokalne devojčice/žene/decu, dok su UNMIBH mirotvorci uglavnom učestvovali u seksualnom zlostavljanju strankinja iz Rumunije, Ukrajine i Moldavije. Ograničena sloboda kretanja i višak slobodnog vremena mogu biti neki od razloga zbog kojih su se oni opredeljivali da posećuju najbliže bordele i noćne barove pretrpane ženama strankinjama. Ipak, neki slučajevi, koji su zapravo bili glasine o seksualnom zlostavljanju bosanskih maloletnica, imali su za mesto seksualnog iskorištavanja ogradu koja je žicom delila vojne baze od "vanjskog sveta" tj. domiclnog stanovništva. Priče koje su tada kružile među lokalnom populacijom bile su o lokalnim devojčicama, srednjoškolkama, koje su vršile oralni seks za 5-10 eura odmah ispred vojne baze, pa čak (neki kažu) i kroz žicu od ograde.

Teško je potvrditi da su ove devojčice vršile seksualne usluge u BiH zbog preživljavanja ili je postajao neki drugi razlog za to. Međutim, dobro je poznato da su žene koje čine seksualne akte sa mirovnjacima, sa izuzetkom žrtava trgovine, podstaknute siromaštom i nedostatkom alternativnih načina obezbeđenja osnovnih ljudskih potreba za njih i njihovu porodicu.

Iako nisu uočeni slučajevi transnacionalne trgovine ljudima u Kongu, neki slučajevi unutrašnje trgovine su prepoznati. Lokalni dečaci se ponašaju kao makroi za MONUC osoblje, podvodeći devojčice za prostituciju. Dečaci iz Konga u proseku zarađuju jedan američki dolar za svaku devojčicu ili završe tako što ne budu isplaćeni uopšte. Ovi dečaci su uglavnom maloletni između 8 i 18 godina, bivša deca vojnici od kojih svega nekolicina pohađa školu. Većina identifikovanih ženskih žrtava potiče iz siromašnih sela i starosti su od 12 do 16 godina.

Najzad, primetila sam da su npr. mirovnjaci iz Pakistana jedna od nacija koje je umešana u ozbiljne optužbe za trgovinu (kupovinu) žena u BiH, a u Kongu u opstrukciji napora da se ispita umešanost u seksualna zlostavljanja ali takođe i u nekim drugim skorašnjim mirovnim operacijama. S tim u vezi, bilo bi poželjno da se učini više ozbiljnog istraživanja o mogućim prezumpcijama da su neke nacije više sklone da budu umešane u seksualna zlostavljanja

žena, nego druge. Ovo bi moglo da bude korisno u smislu veće opreznosti i identifikacije potencijalnih prestupnika ali takođe i radi više rada sa istima na prevenciji, da do prestupa ne dođe.

4. Status žena u BiH i Kongu

Status žena pre dolaska mirovne misije u određenu zemlju bi trebao biti analiziran i uzet u obzir kao relevantan. Paul Higate kao jedno od objašnjenja za loš odnos prema ženama Konga od strane mirovnjaka vidi u već postojećoj neravnopravnosti polova u samom Kongu. Drugim rečima, ukoliko žene nisu poštovane od strane “njihovih” (domaćih) muškaraca, kako i zašto bismo očekivali da one budu poštovane od strane stranih mirovnjaka? Takođe, Higate pominje i rasizam, govoreći da “muški mirovnjaci nalaze da su Kongolke *drugacije* od belkinja, obrazovanih žena koje se nalaze u njihovim zemljama porekla”.

Dok žene i u BiH i u Kongu žive u patrijarhalnom društvu, situacija sa Kongolkama je drugačija nego sa ženama iz BiH. Žene BiH su pre rata uživale relativno dobar status i bilo im je omogućeno da koriste svoja socijalna i ekonomska prava. Takođe, žene su imale visok stepen pismenosti, bile su dobro obrazovane i zaposlene. Nasuprot njima, žene Konga su bile tretirane kao “građanke drugog reda” i pre izbijanja ratnih sukoba. Štaviše, “zakon kao i društvene norme su definisale ulogu žena i devojaka koje su morale biti potčinjene muškarcu.” Porodični zakon u Kongu zahteva da se žene povinuju svojim muževima koji su prepoznati kao glave domaćinstva. Naravno, ova činjenica ne govori da je to upravo razlog zašto se žene prostitušu ali smatram da predašnji društveni status i uloga žene može biti važna. Nisko samopouzdanje žena, visok stepen seksualnog nasilja tokom rata, zajedno sa rasprostranjenim porodičnim nasiljem, društvenim i zakonskim normama koje potčinjavaju žene muškarcima mogu da vode do “stepena lokalnog prihvatanja nasilja i/ili eksploativnog ponašanja prema ženama i devojka”. Takođe, moramo imati na umu da je Kongo bio kolonija “belog čoveka” više od 60 godina i da zbog toga “beli čovek” još uvek može biti viđen kao “superioran” kome se treba potčiniti.

Nadalje, posebno nakon rata u Kongu, teret opstanka i obezbeđenja dobrobiti porodice je pao na ženu. Međutim, seks upražnjavan radi opstanka je mogao stvoriti “kontekst u kojem je nasilni seksualni odnos više prihvaćen i u kojem mnogi muškarci-bilo civili ili vojnici doživljavaju seks kao “uslugu” [na koju oni imaju “prirodno” pravo koje proizlazi iz njihovih “prirodnih” potreba za zadovoljavanjem seksualnog nagona gdegod i kadgod oni osećaju potrebu za tim] koju je lako zadovoljiti upotrebom sile.”

Ovakav stav bi mogao objasniti razmišljanje žrtava koje “uopšte nisu bile svesne da su bile eksploatisane ili zlostavljane, osim ukoliko akt nije uključivao i nasilje, kao što je silovanje.” Ipak, i u slučajevima silovanja kada bi primile novac od nasilnika, mnoge žene žrtve bi smatrale da je na ovaj način slučaj “rešen” i čak bi mogle i pomisliti da su saradivale sa nasilnikom jer su prihvatile njegov novac. Nakon ovoga žena bi se mogla osećati krivom i pomisliti da nema zapravo nikakav razlog da prijavi slučaj seksualnog zlostavljanja. Dajući novac ili druga materijalna dobra nakon seksualnog čina, mirovnjaci “pokrivaju” eksploataciju i silovanje. To čine u nameri da se prikaže “zajednički pristanak” i volja obe strane u slučaju

da žena progovori i pokuša da dokaže koitus koji se desio bez njenog pristanka.

Zajedno sa stigmom i strahom, faktor koji igra veliku ulogu je i visok stepen nepismenosti među devojkicama, što ih čini nesposobnim za čitanje imena na uniformama pripadnika mirovnih snaga. S tim u vezi, biće veoma teško očekivati od žene da prijavi slučajve seksualnog zlostavljanja, a posebno da identifikuje nasilnike. Kombinacija straha i stigme od njene neposredne okoline, kao i nepismenost i odsustvo svesti da je ona žrtva ozbiljnog zločina, čine situaciju vrlo kompleksnom. Zbog toga, civilno društvo mora da odigra veoma važnu ulogu, poput one koju je odigralo u BiH. Nevladine organizacije (NVO) bi trebalo da vode kampanje za podizanje svesti, otvaraju SOS linije i pokušaju da ponude alternative ženama. Za žene iz BiH, NVO su odigrale veliku ulogu i pomogle stotinama žena koje su se našle u bordelima u zemlji, stalnim javnim kampanjama, javnim diskusijama i izjavama koje su imale za cilj da se pomogne ženama koje se često nađu u po život pretećim situacijama.

Ja bih, međutim, rekla da mirovnjaci gledaju na žene kao inferiornu rasu u svakom slučaju. Iako može biti istina da su oni posebno nasilni prema crnim ženama, u BiH oni su bili umešani u seksualno zlostavljanje i trgovinu ženama iz bivšeg Sovetskog Saveza koje su pripadnice bele rase. U BiH nije bilo crnih žena žrtva trgovine. Prema tome, verujem da je jedini izvor nasilja, zapravo, pripadnost muškom rodu i onome što je društvo konstruisalo kao muški rod, posebno pripadnost vojsci i stav koji društvo, a posebno vojska, izgrađuje prema ženama uopšte. Kao što je to jedan, viši po rangu mirovnjak rekao “subordinirani status [žena] je vezan za njihov spol i ...obzirom na to, muškarac može da ima određena seksualna prava nad njima, posebno kada oni moraju da dele isti smeštaj sa njima.” Istina, žene iz Konga dele “isti smeštaj”, obzirom da dele istu zemlju u kojoj žive sa mirovnjacima. Ukoliko mirovnjaci dele mišljenje njihovog nadređenog, onda ne treba da nas iznenađuje njihov odnos prema ženama.

Pored toga što su mirovnjaci u stvari vojnici, oni su obučeni da dehumanizuju “drugog”, s ciljem kako bi bili sposobni da idu u borbu bez uplitanja emocija. U slučaju silovanja i seksualne eksploatacije, žene strankinje se tretiraju od strane mirovnjaka kao “druge”. One se ne posmatraju kao ljudska bića sa jednakim vrednostima i potrebama koje zaslužuju apsolutno poštovanje svojih ljudskih prava. Predrasude i stereotipi o ženama drugačijih boja, rasa, socijalnog i obrazovnog statusa mogu biti nešto važno za predočiti mirovnjacima pre njihovog odlaska u zemlju misije. Kako drugačije je moguće objasniti da će čovek, (koji nema kriminalni dosije u zemlji porekla i možda nikad nije ni pomislio o silovanju “svoje žene”, tj. žene iz zemlje svog porekla) seksualno zlostavljati i eksploatisati žene u “drugim” zemljama? Pored toga, prema studiji urađenoj od strane UN Division for the Advancement of Women (UN odseka za napredak žena) dokazano je da su “slučajevi silovanja... opali samo uz prisustvo i malog broja žena... muškarci se ponašaju bolje kada su u prisustvu žena iz svoje kulture.” Ovo može biti objašnjeno razlikom u tretmanu i poštovanju koji muškarci imaju prema “svojim” ženama, a nemaju prema “drugim”.

Kao što je to izjavio Jack Paul Clain u dokumentarnom filmu “Boys will be boys” (Dečaci će uvek biti dečaci) “ovi ljudi [mислеći na žene žrtve trgovine u BiH] će vam reći šta god poželite” optužujući ih za kazivanje neistine i davanje neistinitih izjava. Ovakva devaluacija i nepoštovanje koje neki mirovnjaci imaju prema ženama strankinjama, mogu biti uzrok za potencijalna buduća zlostavljanja.

5. Šta je dosad urađeno po pitanju rešenja problema seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja u mirovnim misijama?

Izgleda da se zapadna Afrika “morala desiti” da bi se pokrenulo donošenje novih strategija. Kao da skandali u BiH, u vezi sa učestvovanjem mirovnjaka u seksualnom zlostavljanju, nisu bili “dovoljno dobar” razlog da bi se strategije koje se odnose na seksualno iskorištavanje i zlostavljanje stavile na mesto koje im pripada. Tek nakon sramote sa kojom smo se suočili nakon izveštaja UNHCR/SC UK, Ujedinjene nacije su odlučile da je došlo vreme da se nešto učini.

Mada su, prema Pravilima i propisima za osoblje UN-a, seksualno iskorištavanje i zlostavljanje uvijek bili zabranjeni, izgleda da je samo mali broj zaposlenih ovu zabranu shvatao ozbiljno. Takođe, Jedinica za planiranje strategije, osnovana pri Ministarstvu za mirovne operacije (nadalje u tekstu: DPKO), izdala je Zbirku od deset pravila ponašanja za “plave šlemove” kojim se daje do znanja koje je to prihvatljivo ponašanje svakog vojnika u mirovnoj misiji, te svojim članom 4. zabranjuje “nemoralno ponašanje seksualnog, fizičkog ili psihološkog zlostavljanja ili iskorištavanja lokalnog stanovništva ili osoblja UN-a, naročito žena i dece.” Osim ovih opštih pravila, koja se primenjuju na sve vojne “mirovnjake” kad god su u misiji, postoji, takođe, specifični državni kod ponašanja koji se odredi ako misija ima specifične probleme koje želi rešiti. Kod ponašanja koji važi za pojedinačne zemlje, određen je tako da skrene pažnju na probleme na koje se naišlo u toku misije i koje misija smatra dovoljno važnim da ih reši. MONUC-ov kod ponašanja je određen i objavljen u aprilu 2003. godine i njime se “striktno zabranjuje.....svaki akt seksualnog zlostavljanja i/ili iskorištavanja članova lokalne zajednice, uključujući decu.”³⁰ Ipak, administrativna uputstva Generalnog sekretarijata su još jednom morala naglasiti ova pravila i ponoviti ih u biltenu pod nazivom “Specijalne mere za zaštitu od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja”, koji je objavljen u oktobru 2003. godine, gotovo godinu dana nakon završetka misije u BiH.

Takođe, 2002. godine DPKO je izdao Objedinjene smernice i direktive o disciplinskim postupcima osoblja koje služi u mirovnim misijama Ujedinjenih nacija i drugim misijama na terenu, sa ciljem pooštavanja disciplinskih procedura.

Nadzorne službe su 2004. godine započele istragu tvrdnji, a 7. januara 2005. godine objavile su izveštaj o 72 identifikovana prekršaja seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, koja su počinili mirovnjaci MONUC-a. Preduzete su i druge mere u svrhu eliminisanja seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, kao što su uspostavljanje strategije ne-bratimljenja, sveobuhvatna obuka i veća svesnost i uvođenje policijskog sata vojnim kontingentima.

Samo tri godine nakon osnivanja MONUC-a, skrenuta je pažnja na problem odnosa među polovima i preduzete su određene aktivnosti. BiH je možda imala “opravdanje”, s obzirom da je Rezolucija Veća sigurnosti 1325 o ženama, miru i sigurnosti (nadalje u tekstu: Rezolucija 1325) doneta u oktobru 2000, ali je uvođenje problema odnosa između polova u mirovne operacije uspostavljeno Pekinškom deklaracijom i platformom za aktivnosti, iz 1995. godine. Takođe, tokom devedesetih godina prošlog veka, jezik UN-a je počeo da uvodi

promovisanje ravnoteže u zastupljenost polova na svim profesionalnim radnim mestima i usvajanje strategije nazvane “integrisanje rodne perspektive u javnu politiku” (eng. “gender mainstreaming”).

Međutim, osim pokušaja da radi na uspostavljanju ravnoteže zastupljenosti polova, UNMIBH nije istinski radio na ukazivanju na problem odnosa između polova, niti je, u svom sastavu, imao Jedinicu za jednaku zastupljenost polova. Možemo reći da je formalno uključivanje perspektive odnosa između polova u mirovnim operacijama fenomen u porastu. U ovom pogledu, pre usvajanja Rezolucije 1325, jedinice sa jednakom zastupljenošću polova su osnovane samo u dve mirovne misije.

Mada je MONUC osnovan 1999. godine, Jedinica za jednaku zastupljenost polova je uspostavljena tek 2002. godine. Nadalje, mesto oficira zaduženog za kontrolu poštivanja koda ponašanja je uvedeno kao novi mehanizam za borbu protiv seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja. Ono što se sigurno nije desilo u UNMIBH, a jeste u MONUC-u, je obuka u oblasti odnosa među polovima. U MONUC-u se obuka sprovodi u saradnji sa civilnim društvom, kao i u kombinaciji žena i muškaraca koji vode obuku. Obuka je do sada dala uspešne rezultate.

Jedan od zadataka UNMIBH-a je, takođe, bio da pažljivo kontroliše tvrdnje o umešanosti lokalne policije i da osigura pravilno vođenje internih istraga koje vodi lokalna policija. Ali svako se može zapitati ko je “izvršio temeljnu kontrolu navoda” međunarodne policije i osoblja UN-a koje je učestvovalo u seksualnom zlostavljanju i trgovini ljudima? Lokalnu policiju će kontrolisati međunarodna policija, a međunarodna policija samu sebe? Štaviše, oni pripadnici međunarodne policije koji su imali hrabrosti da progovore o kriminalnim radnjama svojih kolega, bili su otpušteni sa posla.

Stoga, ako postoje tvrdnje ili dokazi o umešanosti civila UNMIBH-a ili UNMIBH-ove policije, misija će sprovesti vlastitu internu istragu i “ako to bude potrebno, preduzeti odgovarajuće mere”. Ali, nije definisano šta “odgovarajuće mere” podrazumevaju.

Isti je slučaj sa MONUC-om. Ako osoblje MONUC-a prekrši kod ponašanja, kazne za kršenje ovih pravila će uključivati: “otkaz po kratkom postupku i vraćanje u domovinu, ako je to primenljivo”. Jezik kojim se iskazuju mere kažnjavanja je suviše blag i neodređen i čini se da je velika sloboda ostavljena zemljama učesnicama za preduzimanje disciplinskih mera, ako to bude potrebno. Žrtve su sigurne da je to potrebno, alo ko njih pita? Dalje, zemlje članice uživaju apsolutnu autonomiju da reaguju na načine koje one smatraju *prikladnim*. A šta ako se shvatanje jedne države o tome šta je *prikladno* ne poklapa sa široko rasprostranjenom idejom o sudskom terećenju i pravdi, već sa uskogrudim političkim interesima? U većini slučajeva, “prikladno” znači apsolutno izuzeće od kazne. Dinamika vlasti i nedostatak političke volje u zemljama članicama iz kojih dolaze članovi mirovnih misija da krivično terete svoje građane, ne dozvoljavaju nepristrasnost i pravednost.

Tek od 1999. do 2001. godine, UNMIBH je preduzeo aktivnosti da zaštiti ljudska prava osoba žrtava trgovine, naročito putem programa Međunarodne organizacije za migracije za zaštitu žrtava i

organizovanjem jedinica za sprovođenje zakona protiv trgovine ljudima.

Šest policajaca UN je 2002. godine vraćeno u svoju zemlju zbog uključenosti u prostituciju i

trgovinu ženama, “prekoračivši time ovlaštenja” IPTF-a. U julu 2001. godine, glasnogovornik UNMIBH-a je rekao da su dvadesetčetiri (24) policajca otpuštena zbog počinjenih krivičnih dela koja su klasifikovana od davanja mita do nedoličnog seksualnog ponašanja. U novembru 2002. godine, UNMIBH je dao izjavu o jedanaest policajaca za koje se otkrilo da su prekršili kod profesionalnog ponašanja posećujući noćne klubove i koristeći u njima seksualne usluge. Ovih jedanaest slučajeva ukidanja profesionalnih ovlaštenja su rezultat neprestanih napora timova koji rade na STOP programu IPTF-a (Special Trafficking Operation Programme - Specijalni program zaustavljanja trgovine ljudima) u njihovoj borbi protiv trgovine ljudima u BiH.

Nijedan od vraćenih policajaca nije u svojoj zemlji bio krivično gonjen nakon povratka iz misije. Njihov imunitet je shvaćen kao apsolutno nekažnjavanje za krivična dela koja su počinili u zemlji u kojoj su bili u misiji. Na sreću, situacija se popravlja i u slučaju Konga zemlje članice preduzimaju više aktivnosti u pogledu krivičnog gonjenja svojih državljana. Međutim, ovo nije dovoljno i moramo biti sigurni da “zaštita reputacije nekih zemalja članica (ne) preuzme prednost u odnosu na probleme u koje spada i odnos među polovima”.

6. Šta je još moguće uraditi?

Rekla bih da smo tek na početku “puta za rešenje problema odnosa među polovima” i mnogo je toga što se mora uraditi na tom putu kako bismo postigli jednakost polova. Mada se jedinice za jednaku zastupljenost polova sve više javljaju poslednjih nekoliko godina, njima ipak još uvek nedostaje podrška UN-a, kako u finansijskim sredstvima, tako i u ljudskim resursima. Postoji, takođe, i nedostatak političke volje unutar sistema UN-a, koja bi do kraja podržala rad i aktivnosti jedinica za jednaku zastupljenost polova.

Povrh toga, problem seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja je složen i trebalo bi da istražimo koren problema kada budemo pokušavali da izradimo i primenimo nove strategije. Takođe, verujem da našu pažnju moramo podjednako posvetiti počiniocu krivičnog dela i žrtvi, jer mislim da je, bez paralelnog rada sa oboje, nemoguće rešiti problem.

Stoga je neophodno da se u budućnosti uradi sledeće:

1. Izraditi programe namenjene mirovnjacima, ženama žrtvama seksualnog zlostavljanja ali i deci. Civilno društvo zemlje domaćina trebalo bi da ima zadatak da poveća svesnost o problemu, pre nego što mirovnjaci dođu u zemlju, ali i da održava kampanje i nakon njihovog dolaska. Ono bi trebalo da obaveštava stanovništvo, naročito žene, šta se može desiti nakon njihovog dolaska, naročito u pogledu seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja. UN bi trebalo blisko da saraduju sa građanskim društvom i da zajedno rade u borbi protiv seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja. Moraju izgraditi poverenje među stanovništvom zemlje domaćina i razviti saradnju u borbi protiv seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja.

2. Obzirom da je mnogo lakše kontrolisati vojno osoblje UN-a (jer oni žive u vojnim bazama) nego civilno osoblje, UN bi trebalo da izgrade mehanizme kontrole koji bi mogli detaljnije pratiti život civila koji rade za UN. Civilni žive u stanovima u gradovima, imaju veću

slobodu kretanja i s obzirom da je tako, njima je lakše da čine kriminalne radnje bez straha da će biti otkriveni. Neki od njih su, do sada, držali u svojim stanovima seksualne robove, a da dugo nisu bili otkriveni, a neki od njih nikada i neće biti otkriveni.

3. Lokalne nevladine organizacije ali i misije UN-a, bi trebalo da otvore SOS direktne telefonske linije, putem kojih bi mogli primiti anonimne telefonske pozive kako od žrtava, tako i od mirovnjaka koji znaju da je njen/njegov kolega uključen u zlostavljanje. Ljudi koji rade na SOS direktnim linijama moraju biti kvalifikovani i osjetljivi na pitanje odnosa među polovima. SOS direktna telefonska linija će biti poverljiva i anonimna i neće biti opasnosti da neko ostane bez posla zato što je nekog prijavio.

4. Mogao bi da se osnuje ombudsmen (parlamentarni zaštitnik prava građana od samovolje državnih organa vlasti, prim. prev.) ili neko drugo telo koje će biti izvan strukture UN-a i primiti žalbe od građanskog stanovništva i mirovnjaka. Takvo telo bi trebalo da bude nepristrasno i sastavljeno od ljudi sa velikim iskustvom u oblasti ljudskih prava.

5. Imuniteti bi trebalo da budu suženi i da ne obuhvataju ozbiljna kršenja ljudskih prava, bez obzira da li su se desila za vreme mandata mirovnjaka. Niko ne bi smeo da bude nekažnjen za ubistvo, silovanje ili seksualno zlostavljanje. Ove *radnje* (!) sigurno nisu “neophodne za nezavisno obavljanje njihovih [pripadnika mirovnih misija] funkcija.”

6. Zemlje članice bi trebalo da u što većem broju počnu da oduzimaju imunitet svojim državljanima, ako su počinili ozbiljne zločine. Njihovi politički interesi i reputacija moraju biti “žrtvovani” u ime odgovornosti i pravde. Generalni sekretar takođe mora početi da oduzima imunitet mirovnjacima i da na ovaj način omogući lokalnim sudovima da obave svoju sudsku nadležnost. Sigurna sam da ćemo, ukoliko počnemo da oduzimamo imunitet svaki put kada slučaj to zahteva, imati manje slučajeva krivičnih dela u misijama.

7. Transparentnost svih slučajeva, navođenje imena mirovnjaka i njihov veliki publicitet. Nastavak procedura u matičnim zemljama mirovnjaka i izvještaj koji se vraća lokalnoj populaciji u proceduru.

8. Oporavak žrtava seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja mora uključiti pojedinačnog mirovnjaka (!) i mora se odrediti visoko finansijsko obeštećenje. Pošto je novac njihov osnovni motiv (ako ne i jedini) da se priključe mirovnoj misiji, trebalo bi da razmislimo o određivanju finansijske kazne. Ona bi trebalo da bude visoka i da se upućuje direktno sa računa pojedinačnog mirovnjaka. Ova kazna će biti udružena sa otpuštanjem mirovnjaka iz operacije, vraćanjem kući i naplatom svih sudskih troškova pred sudom njegove matične zemlje ili lokalnih sudova, u slučaju da generalni sekretar oduzme imunitet. Novac će se uputiti direktno žrtvi.

9. Obuka iz oblasti odnosa među polovima i seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja sa građanskim društvom i predavačima oba pola, trebalo bi da bude iskustvo preneseno sa UMNIC-a svim drugim misijama i primenjeno što je pre moguće.

10. Moramo staviti veći naglasak na *kulturni kontekst* zemlje domaćina u odnosu na zemlju porekla mirovnjaka. Mirovnjaci bi morali biti obučeni ne samo da bi imali osećaja za problem odnosa među polovima, već i osećaj za kulturološke razlike. Takođe bi trebalo da prođu obuku o predrasudama, rasizmu i stereotipovima.

11. Slažem se da mirovnjaci treba da imaju kratke kurseve iz kulture zemlje domaćina ili

sportskih aktivnosti. Njihov kulturni život bi trebalo da bude bogatiji dok su u misiji a ne da to bude gubljenje vremena.

12. Više žena bi trebalo da bude uključeno u timove koji vrše istragu slučajeva seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja.

13. Civilno društvo i vlada, uz podršku misije UN-a, bi trebalo da daju ženama druge mogućnosti i da organizuju stručno usavršavanje u oblasti borbe protiv prostitucije i seksualnog zlostavljanja.

14. Obuka iz oblasti odnosa među polovima bi trebalo da bude podeljena na nekoliko odvojenih tema koje će se naročito baviti npr. pravima dece i zlostavljanjem dece, pravima žena i zlostavljanjem žena, uz naglašavanje kazni u slučaju kršenja ovih prava. Trebalo bi organizovati seminare i grupe za diskusiju sa malim brojem muškaraca. Možda su muškarci otvoreniji i iskreniji u manjim grupama. Ne verujem da se jednom obukom mogu obuhvatiti sve teme. Takođe, neke teme (možda zbog vremenskog ograničenja) ne moraju nužno biti obuhvaćene uvodnim kursom, već kasnije tokom misije. Obuka se može izvesti korištenjem audio-vizuelne opreme (filmovi) i vođenjem interaktivne (koji uzajamno deluju, utiču jedno na drugo, prim. prev.) diskusije, u najvećoj mogućoj meri.

15. Odrediti buduće predavač/ice, s obzirom da nemamo dovoljno osoblja koje može držati predavanja iz oblasti odnosa među polovima. Moraju biti uključeni muškarci sa izraženim osećajem za odnos među polovima, koji razumeju problematiku. Na početku bi mogli biti skromno nagrađeni za svoju spremnost da se uključe u obuku za predavače. Ovo je izuzetno važno zbog jezičke barijere. Zato, dok ne ubedimo zemlje članice da omoguće realizaciju poslova koji prethode održavanju obuke iz oblasti odnosa među polovima, od pomoći će biti mirovnjaci različitih nacionalnih pripadnosti.

16. Insistirati na realizaciji poslova koji prethode održavanju obuke iz oblasti odnosa među polovima. Pošto je jezik barijera i ne mogu svi proći obuku u zemlji misije, trebalo bi razmotriti mogućnost da se zemljama članicama nametne obaveza realizacije poslova koji prethode održavanju obuke iz oblasti odnosa među polovima.

17. Dovedi lokalno civilno društvo da drži predavanja ili dovesti stručnjake izvan UN-a koji imaju iskustvo u oblasti odnosa među polovima.

18. Smanjiti za žene broj godina iskustva potrebnih za zaposlenje u civilnoj policiji UN-a. Žene koje imaju osam i više godina iskustva imaju više poteškoća da napuste porodicu i odu da rade u inostranstvo. Dati priliku mladim ženama, željnim znanja i dokazivanja. One su spremnije da putuju i obično nemaju obaveze prema porodici.

19. Obuka bi trebalo da bude kulturološki prilagođena, bilo da se radi o poslovima koji prethode održavanju obuke ili obuci u misiji. Nije isto pričati o odnosu polova momku iz Norveške i iz Pakistana. Obuka bi trebalo da se održi iz perspektive matične zemlje, ali i zemlje domaćina. Mirovnjaci bi trebalo da znaju šta mogu da očekuju u zemlji u koju odlaze, pre dolaska u nju.

20. Deljenje kondoma u misiji i istovremena zabrana seksualnih odnosa šalju zbunjujuću poruku "Ilegalnim" deljenjem kondoma, podstiče se ilegalnost bezbednog seksa, analiza o tome u kojoj meri mirovnjaci koriste kondome ili se čak obaveštavaju zašto je važno da ih koriste u određenoj zemlji.

21. UN moraju preuzeti odgovornost za decu koja su bila seksualno zlostavljana, kao i za žene. UN moraju uzeti učešća u procesu oporavka žrtve i naročito se brinuti za “bebe mira”, rođene iz seksualnog zlostavljanja od strane mirovnjaka.

22. Više finansijskih i ljudskih resursa posvećenih aktivnostima koje su vezi sa uvođenjem problema odnosa polova.

23. Smanjenje broja vojnog osoblja u mirovnim operacijama i povećanje broja civilnog i drugog osoblja. Dovedi vojnike da održavaju mir do sada se nije pokazalo uspešnim, tako da bi trebalo započeti sa razmatranjem promene strategije za očuvanje mira u datoj zemlji.

24. Kao što sam već spomenula u tekstu, državljani nekih zemalja, trebalo bi ne samo da budu pod sistemom nadzora već bi možda trebalo da razmislimo o tome da im se oteža da postanu deo misije, kao deo podizanja svesnosti i “kazne”. Ne želim da generalizujem, ali verujem da imamo dovoljno dokaza da su pripadnici određenih nacija češće uključeni u seksualno iskorištavanje i zlostavljanje od pripadnika drugih. Ovu bi tezu trebalo istražiti i ograničavajuće mere bi trebalo da postoje prilikom vršenja regrutacije za mirovne operacije.

7. Zaključne napomene

Pažnja koja je fokusirana na Kongo mogla bi se iskoristiti za neprimećivanje seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja koje se dešava u drugim misijama. Pažnja usmerena na MONUC se može zloupotребiti kao pokriće za ista zlostavljanja koja, kao rezultat ovoga, mogu proći neprimećeno. Takođe, ako već znamo da je skoro neizbežno da će dolaskom na hiljade ljudi, pretežno muškaraca, u mirovnu misiju u jednu zemlju, industrija seksa procvetati, krajnje je vreme da sve svoje snage usmerimo na mere sprečavanja usmerene ka lokalnim ženama, kao i mirovnjacima. Ono što je pozitivno jeste da se po prvi put naglašavaju kaznene mere koje će uslediti nakon nedoličnog ponašanja mirovnjaka. Štaviše, veći je publicitet na kaznama koje nameću zemlje članice svojim građanima koji su, radi nedoličnog ponašanja, vraćeni u svoje matične zemlje. Uprkos svim preprekama na putu pravde, čini se da se stvari kreću napred, te se nadamo da će vremenom imunitet biti tumačen kao odgovornost i krivično gonjenje. Ovo je sigurno veliki pozitivni korak naprijed, u poređenju sa UNMIBH-om.

Vesna Nikolić Ristanović

Trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije: Uticaj rata, militarizma i globalizacije u Istočnoj Evropi

Siže: U ovom radu autorka istražuje isprepleteni uticaj koji rat, militarizam i promene vezane za globalizaciju, kao makro procesi, imaju na trgovinu ženama u cilju seksualne eksploatacije. Trgovina ženama radi seksualne eksploatacije na, kroz i sa Balkana se analizira kao jedan od najboljih primera kumulativnog efekta gore pomenutih makro procesa. Analiza uključuje i trenutne i dugoročne uticaje etničkih sukoba i militarizacije regiona kao i uticaj promena vezanih za tranziciju iz komunizma na Balkanu i u drugim delovima Istočne Evrope. Naročiti naglasak stavljen je na Srbiju, Kosovo – teritoriju pod upravom Ujedinjenih nacija, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i Bugarsku. Autorka posmatra isprepleteni uticaj različitih političkih, ekonomskih i vojnih faktora na procese kriminalizacije i viktimizacije i njihov rodni karakter. Dodatni cilj ovog rada je da kritički oceni ulogu koju međunarodna zajednica igra u borbi protiv trgovine ljudima u ovom delu sveta

Ključne reči: trgovina ženama, etnički sukobi, militarizam, globalizacija, Balkan

“Kafići koji niču u Bosni pokazuju zastrašujuću sličnost sa kućama u kojima su se vršila silovanja za vreme rata, ali ovo je sad tibi rat... One koji stvaraju nevolje, lako je ukloniti. Prošle godine, naga tela dve žene nađena su u reci u blizini pijace Arizona. Na oba tela nađeni su tragovi koji ukazuju na ubistva karakteristična za mafiju – ruke su im bile vezane na leđima, stopala pričvršćena za beton. Traka koja im je bila vezana preko usta nosila je natpis: 'Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi'. Simbol zaštite upotrebljen je da priguši njihove krike. Bilo je nemoguće utvrditi njihov identitet.”

Kate Holt, "Captive Market" ("Tržište roblja"),
The Sunday Times Magazine, 18. februar 2001, s. 51.

Uvod

Neujednačena raspodela bogatstva uvek je bila među glavnim pokretačkim faktorima trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije, pri čemu je siromaštvo jedan od glavnih faktora guranja, a obećanje ekonomskog blagostanja jedan od glavnih faktora privlačenja. Međutim, tek je tokom poslednjih nekoliko decenija trgovina ljudima postala globalni problem. Kao što primećuje holandska istraživačica Sietske Altink, "sve se više zemalja priključuje listi zemalja porekla i sve je veći broj onih koje postaju zemlje destinacije". Ekonomske teškoće i njihove posledice na žene stvaraju potencijalnu ponudu radnica za seks-industriju. Ali, ova "ponuda" nikada ne bi bila iskorišćena za potrebe trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije da nije stvorena potražnja, koja predstavlja snažan faktor privlačenja.

Povećana potražnja za ženama kao seksualnim objektima je očigledna kako u postkomunističkim, tako i u razvijenim zemljama. Tokom 80-tih i 90-tih godina, trgovina ženama iz Istočne Evrope postala je mnogo atraktivnija nego trgovina azijskim ženama - zbog manje udaljenosti, a time i manjih troškova i nižeg rizika, što podrazumeva i veći profit. Uz to, žene iz Istočne Evrope kojima se trguje, atraktivnije su klijentima - belcima sa Zapada, zato što u većoj meri odgovaraju njihovim rasnim, obrazovnim i rodnim očekivanjima (na primer, one su uglavnom belkinje, obrazovane i spremne da se povinuju). Tako, "potrebno je da razumemo kako globalni kapitalizam stvara takve uslove za žene u kojima one po daleko većoj ceni mogu prodati seksualne usluge nego bilo koji drugi oblik svog rada".

Rat i militarizam su, takođe, snažni faktori koji utiču na trgovinu ženama u cilju seksualne eksploatacije. Njihov uticaj je uglavnom povezan sa ratom i posleratnom situacijom, ali može, isto tako, biti i posledica samog prisustva vojske u regionu, bez obzira na to da li je rat u toku ili ne. Tako, uticaj militarizma na trgovinu ženama u cilju seksualne eksploatacije nije nužno povezan sa ratom, ali rat uvek proizvodi kako socio-ekonomske faktore guranja, tako i militarističke kulturološke ideale o rodu i time povećava izloženost žena trgovini ljudima. Štaviše, primeri iz novije istorije pokazuju da ekspanzija prostitucije, nastala usled povećanog prisustva vojnih snaga, ima dugoročne posledice na razvoj trgovine ljudima i na lokalnom i na globalnom nivou.

Uticaji rata, militarizma i društvenih promena povezanih sa tranzicijom na trgovinu ženama, do sada su uglavnom proučavani pojedinačno i bez razmatranja međusobne veze ovih faktora. Pored toga, problem trgovine ženama iz bivših komunističkih zemalja uglavnom je smatran "pretnjom" za Evropsku uniju i druge razvijene zemlje, kao zemlje destinacije. Manje se zna o trgovini ženama u okviru postkomunističkih zemalja, naročito o situaciji na Balkanu, kao jednoj od čestih destinacija za žene žrtve trgovine ljudima. Jednostrani pristup problemu imao je značajne negativne posledice na politiku i odnos prema ilegalnim imigrantima generalno, i žrtvama trgovine ljudima posebno. Sindrom "tvrđava Evropska unija", zajedno sa suženim poljem pristupa zasnovanim na ljudskim pravima i previdom širih strukturalnih uzroka trgovine ženama, vodili su do "instant" i uglavnom represivnih rešenja, koja se ne pokazuju efikasnim ni u pogledu zastrašivanja učinilaca, niti u pogledu zaštite žrtava. Uz to, prepoznavanje uloge koju međunarodna zajednica ima u vezi sa trgovinom ženama u regionima u kojima su stacionirane mirovne snage, još uvek je na veoma niskom nivou.

Glavni cilj ovog rada je da istraži isprepleteni uticaj koji rat, militarizam i političke i ekonomske promene vrše na trgovinu ženama. Analiza je fokusirana na trgovinu ženama na, kroz i sa Balkana, kao područja koje predstavlja dobar primer za kumulativni efekat pomenutih makro procesa. Moja analiza se odnosi na trenutne i dugoročne uticaje rata, kao i na uticaj promena povezanih sa tranzicijom na Balkanu i drugim delovima Istočne Evrope. Poseban akcenat je stavljen na Srbiju, Kosovo, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i Bugarsku. Ispitaću isprepletane uticaje različitih političkih, ekonomskih i vojnih faktora na procese kriminalizacije i viktimizacije i njihov rodni karakter. Dodatni cilj ovog rada je da kritički proceni ulogu koju igra međunarodna zajednica u borbi protiv trgovine ljudima u ovom delu sveta.

Trgovina ženama u cilju seksualne eksploatacije na Balkanu: procena obima i pravci kretanja Opšti pregled

Ekspanzija trgovine ženama iz Istočne i Centralne Evrope koja se podudara sa krajem hladnog rata, u značajnoj je meri i na različite načine uticala na Balkan. Izveštaj *Međunarodne organizacije za migraciju*, na primer, pokazuje da je čak nekoliko godina po završetku hladnog rata i nekoliko godina nakon završetka rata u bivšoj Jugoslaviji, očigledno da je trgovina ljudima na Balkanu i dalje značajan problem koji pogađa sve veći broj žena i dece. Balkan nije samo tranzitni region i region iz koga se šalju žene, već je i jedna od glavnih destinacija trafikovanih žena. *Međunarodna organizacija za migraciju* procenjuje da je do 500.000 žena prinuđeno da rade kao prostitutke u Evropi. Isti izvor sugeriše da se svake godine 120.000 žena i dece trafikuje u zemlje Evropske unije i to pretežno preko Balkana. Neke procene za Ujedinjeno Kraljevstvo sugerišu da je više od 70% žena koje rade u bordelima u Sohou iz bivšeg Sovjetskog Saveza i Istočne Evrope, pri čemu žene sa Balkana čine veliki deo.

Iako Balkan nije homogena regija, on je tradicionalno predstavljao raskrnicu između Istoka i Zapada, ili drugim rečima, oblast gde su se susretali istočni i zapadni uticaji. Stoga je geografska pozicija Balkana predodredila njegovu ulogu puta i raskrsnice za različite ilegalne kanale. Tako transnacionalni kriminal na Balkanu jasno reflektuje savremene političke i vojne odnose i sukobe, na samom Balkanu, ali i šire. To trgovinu ženama (kao i druge oblike transnacionalnog kriminala) čini specifičnom u poređenju kako sa zapadnim zemljama, tako i sa drugim delovima Istočne Evrope. Najzad, faktori koji doprinose trgovini ženama sa, kroz i na Balkan, povezani su sa etničkim konfliktima u bivšoj Jugoslaviji i sa tranzicijom iz komunizma u Istočnoj Evropi, kao i sa širim procesima militarizacije i globalizacije u regionu.

Trgovina ženama za vreme etničkih sukoba

Etnički sukobi u bivšoj Jugoslaviji značajno su doprineli izloženosti žena trgovini u cilju seksualne eksploatacije. Iako su samo sporadično pomenuti u radovima na temu seksualnog nasilja za vreme rata, seksualno ropstvo i trgovina ženama su snažno povezani sa silovanjima u ratu i prinudnom prostitucijom. Pored toga, metodi koji su korišćeni za dovođenje žena u kampove za silovanje i javne kuće su izuzetno svirepi i ponižavajući.

Vesti o tome da se žene drže u seksualnom ropstvu pojavile su se već u decembru 1993. godine u članku "Sramota u Bosni", koji je napisao poznati britanski novinar Roy Gutman, a koji je objavljen u listu *Newsday*. Gutman je izveštavao o javnoj kući u Sarajevu pod imenom "Sonjin Kon Tiki", gde su muslimanske žene primoravane na prostituciju i držane u seksualnom ropstvu od strane Srba. To je, takođe, bio prvi izveštaj koji je pokazao ulogu vojnika UN u Bosni koji su bili redovni "klijenti" žena koje su držane kao roblje i koji nisu učinili ništa da ih zaštite. Preživeli iz obližnjih zatvora su svedočili da su videli devojke

koje su bile primorane da uđu u vozila UN i odvezene su u nepoznatom pravcu. Takođe, tokom prvog suđenja pred Međunarodnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju koje se bavilo isključivo seksualnim nasiljem, čulo se svedočenje da su u bosanskom gradu Foči “žene i deca, od kojih neka ne starija od 12 godina, držana i silovana, vaginalno, analno i oralno, izlagana grupnom silovanju, prinuđena da igraju naga pred uperenim oružjem i čak pretvorena u robove“. Nedavno je jedan bivši srpski vojnik uhapšen od strane NATO trupa zbog svoje navodne uloge u porobljavanju muslimanskih devojaka radi seksualne eksploatacije. On je optužen da je vodio javnu kuću namenjenu srpskim vojnicima, u kojoj su protiv volje držane i eksploatisane muslimanske žene. Pored napred pomenutih, u Konačnom izveštaju Komisije eksperata Ujedinjenih nacija ukazuje se i na neke druge slučajeve muslimanskih žena koje su Srbi držali kao roblje, kao i na otmice srpskih žena stavljenih u seksualno ropstvo u javnim kućama koje su držali Hrvati u Hrvatskoj. Albanska mafija je uglavnom koristila izbegličke krize tokom konflikta na Kosovu i NATO intervencije za trgovinu albanskim i romskim ženama sa Kosova u Italiju i druge zemlje Zapada.

Iako je trgovina ljudima povezana sa etničkim sukobima ostajala uglavnom unutar granica ratom zahvaćenih i susednih zemalja, ona je doprinela ekspanziji prostitucije i stvorila dobru osnovu da ove zemlje postanu privlačne destinacije za trgovinu ženama iz drugih delova Istočne Evrope. Kao što je dobro primetila poznata američka feministička autorka Katherine MacKinnon, “prizor trupa UN kako povređuju one koje treba da štite, deluje kao perverzija. Moja sagovornica dodaje da neke trupe UN učestvuju u silovanju muslimanskih i hrvatskih žena koje se nalaze u logorima za silovanje i ubijanje koje su vodili Srbi. Ona navodi da je prisustvo UN očigledno povećalo trgovinu ženama i devojka jer je dovelo do otvaranja javnih kuća, navodnih salona za masažu, peep-šoa i lokalne produkcije pornografskih filmova”.

Trgovina ženama posle etničkih sukoba

Posleratna militarizacija i veliko prisustvo međunarodnih organizacija dalje je doprinelo porastu trgovine ženama na Balkanu. Kao što sugeriše izveštaj sa Konferencije o trgovini ljudima, ropstvu i održavanju mira, održane 2002. u Torinu (Italija),

„Kombinacija završetka neprijateljstava i dolaska relativno imućnog osoblja snaga za mirovne operacije, doveo je do naglog otvaranja javnih kuća, a potom i do uspostavljanja veze između osoblja UNMIK-a i kriminanih organizacija koje se bave trgovinom ženama. U ovoj konstataciji sadržan je najvažniji izazov mirovnim operacijama u pogledu trgovine ženama – činjenica da su mirovnjaci često deo tog problema“.

Organizacija *Human Rights Watch* je 1999. godine otkrila javne kuće ”pune žena, rasute po čitavoj Bosni.” Osobama iz *Human Rights Watch*-a koje su ih intervjuisale, žene su izjavile da su bile prodavane iz ruke u ruku od jednog do drugog vlasnika bordela, stavljane u dužničko ropstvo, da im je prećeno i da su tučene. Godinu dana kasnije, izveštaj Ujedinjenih nacija o trgovini ljudima u Bosni potvrdio je rasprostranjenost zlostavljanja. UN su identifikovale 260 noćnih klubova širom zemlje, dok su nevladine organizacije procenile da taj broj doseže čak do 900, sa između 4 i 25 žena u svakom od noćnih klubova. Izveštaj organizacije *Human Rights Watch* iz maja 2000. godine dokumentovao je značajnu uključenost pripadnika lokalne

policije, međunarodne policije i nekih jedinica SFOR-a u trgovini ženama. Pored toga, prema lokalnim nevladinim organizacijama, 50% klijenata su pripadnici međunarodnih misija, uglavnom vojnici SFOR-a, a uz to se procenjuje da najmanje 70% ukupnog profita od prostitucije dolazi od klijenata-pripadnika međunarodnih misija za koje važi drugačija tarifa i koji troše više novca u barovima nego muškarci sa lokalnog područja. Slična je situacija i na Kosovu, odakle su nedavno tri viša oficira policije vraćena u svoju zemlju zbog sumnje da su bili uključeni u trgovinu ljudima.

Srbija je, usled bolje ekonomske situacije na početku 90-tih, izvesno vreme bila jedna od glavnih zemalja destinacije unutar Istočne Evrope. Kasnije je, međutim, Srbija postala uglavnom zemlja tranzita i to, kako prema susednim zemljama u kojima su do nedavno besneli ratovi doveli do velikog prisustva vojnih snaga, tako i prema Zapadnoj Evropi. Većina žena kojima se trgovalo kroz Srbiju bile su žene iz Ukrajine, Rusije i Rumunije. One su najčešće neko vreme kroz prinudnu prostituciju eksploatisane u Srbiji, da bi zatim bile prodavane dalje, uglavnom preko Crne Gore u Italiju. Slična situacija postoji i u Makedoniji. Mada je ekonomska situacija u Makedoniji bila teška tokom tranzicije iz komunizma, njen geografski položaj, veliko prisustvo NATO snaga i jaka albanska mafija doprineli su da ona postane jedna od glavnih tranzitnih zemalja za mnoge žrtve trgovine ženama. Žene iz Bugarske, Ukrajine, Mongolije, Moldavije, Rumunije i Albanije preovlađuju među ženama kojima se trguje u, i preko Makedonije. Odatle, žene se trafikuju na Bliski Istok i u Zapadnu Evropu, uglavnom preko Grčke. Srbija i Makedonija su, takođe, često zemlje tranzita za trgovinu ženama iz drugih istočnoevropskih zemalja na Kosovo. Prema izveštaju IOM-a za Kosovo, više od polovine žena kojima je ova organizacija pružila pomoć ušla je na Kosovo iz Srbije, a oko trećine je iz Makedonije. Žene, takođe, na Kosovo često ulaze i iz Albanije. Tokom svog puta do Kosova, žene se obično prodaju tri do šest puta. Međutim, nakon što su 2000. godine na Kosovu donete oštri zakonski propisi u vezi sa trgovinom ljudima, trgovina ženama sa Kosova u i preko Makedonije, postala je preovladajuća.

Rat, tranzicija iz komunizma i globalni kapitalizam: faktori koji doprinose trgovini ženama na, kroz i sa Balkana

Izloženost žena trgovini ljudima rezultat je strukturalnih promena u postkomunističkim i ratom zahvaćenim zemljama i posledica koje su one proizvele na svakodnevni život i rodni identitet muškaraca i žena. Prema tome, nije moguće razumeti talas trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije iz Istočne i Centralne Evrope ukoliko se u obzir ne uzmu makro i mikrosocijalni, kao i individualni faktori rizika koji ili predisponiraju, ili aktiviraju nasilje nad ženama. Istraživanje ovog novog oblika ropstva koje je sproveo poznati britanski sociolog i veliki borac protiv ropstva, Kevin Bales, pokazuje da ono cveta u društvima koja su pod stresom i pritisnuta ekstremnim siromaštvom. Bales tvrdi da su "postojeće strukture moći razorene i da je započela borba da se popuni vakuum moći. Ekonomije koje su bile stabilne, makar i siromašne, zamenjene su nasumičnim razvojem i eksploatacijom. I kao što smo mogli videti, u odsustvu zakona, pohlepa može pregaziti ljudska prava". Jedna od glavnih posledica društvenih promena jeste pooštavanje socijalnih razlika između malog broja veoma bogatih i velikog broja siromašnih ljudi, uz gotovo nestajanje srednje klase. To ima značajne posledice

na stvaranje novog tipa muškosti i ženskosti, kao i pojavu drugačijih modela porodice i klasnih odnosa. Na jednoj strani, došlo je do uspona tradicionalne hegemonističke muškosti, dok su na drugoj strani u porastu i višestruko marginalizovane muškosti. Njima su komplementarne, kako je to imenovao Robert Connell, naglašena i marginalizovana ženskost. Connell označava "hegemonističku muškost" i "naglašenu ženskost" kao kulturalno idealizovane rodne forme u datim istorijskim okolnostima. Te forme se, kako je to dalje razradio James Messerschmidt, "kulturološki prihvataju, glorifikuju i veličaju na simboličkom nivou u mas-medijima." "U zapadnim industrijalizovanim društvima", nastavlja Messerschmidt, "hegemonističku muškost karakteriše posao na plaćenom tržištu rada, podređenost žena i devojaka, heteroseksizam i snažna i neobuzdana seksualnost muškaraca." Connell postavlja da naglašena ženskost upotpunjuje hegemonističku muškost, kroz povlađivanje muškarčevim težnjama za uzbuđenjem i onim što godi njegovom egu, kao i prihvatanjem braka i brige o deci. Na masovnom nivou, ona je "organizovana oko tema seksualne prijemčivosti kada je reč o mlađim ženama i majčinstva, kada je reč o starijim."

Primer Balkana veoma upečatljivo pokazuje kako kombinacija rata, ekonomske tranzicije i faktora vezanih za globalizaciju guraju žene u seks-trafiking, ilustrujući tako vezu između trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije i društvenih procesa. Trafikeri koriste postojeću potražnju na tržištu, kao i potrebu žena da nađu posao. U tom procesu razvoja tržišta, (neoliberalna) ekonomija igra glavnu ulogu kako kroz uvećavanje razlika i nejednakosti između zemalja, tako i kroz stvaranje potražnje za ženama kao seksualnim objektima. Razlike i nejednakost utiču na puteve migracija uopšte, a posebno na puteve trgovine ljudima: oni su posledica "svetskog ekonomskog poretka, raspodele bogatstva između država i eksploatacije jednih ljudi od strane drugih." Stoga putevi trgovine ljudima idu iz zemalja u razvoju ka industrijalizovanim zemljama, a ne obratno. Mikrosocijalni odrazi makrosocijalnih faktora, kao što su tranzicija iz komunizma, rat i globalizacija, snažni su faktori koji guraju žene u migraciju, seks-industriju i viktimizaciju trgovinom ljudima u cilju seksualne eksploatacije.

Verovatnoća viktimizacije trgovinom ljudima veća je za mlađe žene, zato što mlađe žene češće bivaju identifikovane kao seksualni objekti i to, kako od strane sebe samih, tako i od strane potencijalnih namamljivača. To je u vezi sa promenama u rodnim predstavama o seksualnosti, koje se najbolje ogledaju u eksploziji časopisa o lepoti/modi, kao i pornografije u postkomunističkim društvima. Kao što napominje čuvena bugarska feministička istoričarka Krassimira Daskalova, "poruka koja se prenosi jeste da je lepota najdragocenije žensko 'preimućstvo' i da svaka žena treba da pokuša da sebe učini seksualno privlačnom muškarcima i postane izvor muškog zadovoljstva." Mediji su rekonstruisali tradicionalni kontrast između seksualnih potreba muškaraca, i žena kao pasivnih objekata i svojine muškaraca, što se dalje koristi za opravdavanje nasilja i okrivljavanje žrtve. U isto vreme, globalni mas-mediji su ojačali ovaj trend šireći stereotipne rodne predstave "smišljeno načinjene atraktivnim iz marketinških potreba." Kao što su pokazali poznati britanski sociolozi i kriminolozi Ian Taylor i Ruth Jamieson, ekonomski procesi povezani za globalizacijom, kao što je nagla liberalizacija trgovine i ekonomije širom sveta, dovela je do toga da seksualnost sada igra sve veću ulogu u javnoj kulturi.¹

Pored toga, izloženost trgovini ljudima u vezi je sa marginalizacijom i beznadom usled teških prilika povezanih sa posledicama rata, teškom ekonomskom, porodičnom i sličnim situacijama. Beznadežno stanje žena usled teške situacije na jednoj strani i njihovi napori

da nađu rešenje ili izlaz iz nje na drugoj, doprinose njihovoj pogrešnoj percepciji rizika i neuspehu da anticipiraju opasnost. Na Balkanu možemo sresti strankinje, kao i očajne žene sa lokalnih prostora koje trpe kratkotrajne i dugotrajne posledice rata: i jedne i druge gurnute su u seks-industriju. Kako navodi Peter Von Behtlemfavy iz *Međunarodne organizacije za migraciju*, “broj ilegalnih prostitutki sa Balkana, gde je rat koji je potrajao skoro deceniju ukinuo mnoge obične poslove, utrostručen je ako ne i učetvorostručen u periodu od 1995. do 2000. godine”.

Socijalno-ekonomske promene u svakodnevnim životima kako muškaraca tako i žena u postkomunističkim zemljama (na primer, nezaposlenost i/ili gubitak ranijih društvenih pozicija ili privilegija) igraju važnu, podstičuću ulogu u njihovom uključivanju u prostituciju u svojstvu makroa, odnosno u trgovinu ljudima kao namamljivača i trafikera. Reči jedne prostitutke jasno to ilustruju:

“Mnogi makroi ne bi radili u prostituciji da je ekonomska situacija bolja. Da su zaposleni. Mnogi od njih nisu kriminalci kao u zapadnim zemljama. Oni su nesrećni ljudi koji ne mogu da nađu posao. Ponekad žive od prostituisanja sopstvenih supruga, devojaka i ćerki. Dešava se da ne zarade ništa po nekoliko dana. Siromaštvo je često među makroima. Malo je onih koji imaju mrežu, dobar automobil itd, dok većina živi od prostituisanja svojih supruga i ćerki.”

Podela rada između osoba uključenih u trgovinu ljudima je strogo rodno određena, tako da među namamljivačima (koji dobiju najniži profit) žene učestvuju podjednako kao i muškarci, dok muškarci dominiraju na višim mestima u hijerarhiji. Takođe, siromašni i muškarci koji nemaju moć obično su podređeni onima koji imaju vodeće uloge unutar mafije. Tako, ekonomska pozicija muškaraca obično određuje i uloge koje će oni imati u biznisu seks-industrije, kao ulični makroi, vlasnici bordela, trafikeri ili klijenti. Kakva god da je, pak, ekonomska pozicija žena i nezavisno od toga da li one same sebe identifikuju kao seksualne objekte ili su tako identifikovane bez svog pristanka, one su uvek podređene muškarcima. Iako muškarci mogu biti subordinirani ženama u hijerarhiji trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije, žene nikada nisu na samom vrhu hijerarhije. Mada postoje razlike između uloga žena (na primer, žene uključene u trgovinu ljudima, ulične prostitutke, kol-gerle, žrtve trgovine itd.) i subordinirani muškarci, muškost je uvek nadmoćna u odnosu na ženskost. Kao rezultat, kako ekonomskih teškoća tako i promena u normativnoj heteroseksualnosti, žene i muškarci privučeni su poslovima u seks-industriji i uključuju se u seks-trafiking. Tako, i žene i muškarci teže da osiguraju kako ekonomski opstanak tako i društvena očekivanja u pogledu reafirmacije roda i rodnih uloga.

Rat na brojne načine pomaže pojavi i širenju trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije. Nezaposlenost, siromaštvo i besperspektivnost generalno utiču i na ponudu i potražnju za prostitucijom i trgovinom ljudima. Očajne žene lako postaju podložne lažnim obećanjima i prevari, kao i raznim oblicima nasilja. Trafikeri koriste činjenicu da su mnoge osobe u situaciji povišene ranjivosti, bez dokumenata i odvojene od svojih porodica. Izbeglice su naročito ranjive, kako onda kada beže iz ratnih zona, tako i tokom egzila. Najčešće viktimizirane grupe žena bile su izbeglice sa Kosova, iz Albanije i Romkinje. Pored svoje očajne situacije usled izbeglištva, one su bile ranjive i zato što su prethodno silovane ili od strane srpskih snaga u ratnoj zoni ili od strane trafikera dok su bežale, a znale su da ih njihove porodice nikada neće prihvatiti nazad. One su, stoga, bivale uključene u trgovinu ženama u cilju seksualne eksploatacije mnogo lakše nego što je to bio slučaj sa žrtvama silovanja i ženama iz manje

patrijarhalnih društava u mirnodopsko vreme.

Kao što britanska feministička istraživačica Liz Kelly ističe za Bosnu, jedan od najčešćih puteva u seks-industriju je silovanje, koje ženu čini "nepoželjnom za brak". Unutar muško-ženskih odnosa, silovanje odgovara ponašanju osvajačkih trupa prema okupiranoj teritoriji. Ali ženska tela uz to mogu postati i bojno polje na kome muškarci izražavaju svoj bes u odnosu na druge muškarce, budući da su ženska tela oduvek bila implicitna politička bojna polja. Posledično, silovane žene nose poruku da "njihovi" muškarci nisu bili u stanju da ih zaštite kao i da su one same kao "svojina" bezvredne. Sledstveno tome, oružani konflikt čini opstanak silovanih žena još neizvesnijim. Kada su još prisutne i glomazne međunarodne vojne snage, kao u slučaju Bosne, novonastala potražnja za prostitucijom ne može se zadovoljiti učešćem lokalnih žena, pa trgovina strankinjama iz siromašnih postkomunističkih zemalja dopunjuje ponudu. Prema nekim izvorima, postoje svedočanstva o tome da su strankinje radile kao prostitutke u Bosni i Hercegovini još od 1993. godine.

U posleratnom periodu, potražnja za prostitucijom dalje raste sa dolaskom mirovnih trupa i pratećih privatnih kompanija (koje se bave snabdevanjem, opremanjem i vrše druge usluge za potrebe vojske), kao i velikog broja međunarodnih organizacija. Pored toga, u međunarodnim protektoratima, kao što su BIH i teritorija Kosova pod administracijom UN-a, gde su vlade i snage za sprovođenje zakona pod potpunom kontrolom međunarodne zajednice, prisutne su i velike međunarodne policijske snage, kao i armije administrativnih radnika. Kao što pokazuju primeri Filipina, Okinave i Tajlanda, postoji opasnost da se rast prostitucije u ratu i posleratnom periodu, u mirnodopsko vreme transformiše u institucionalizovanu seks-industriju. Sa izgradnjom vojnih baza, razvija se seks-industrija i povećava izloženost žena riziku trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije.

Primeru radi, kamp Bonsteal na Kosovu jedna je od najvećih vojnih baza u Evropi. Slična situacija postoji u Bosni, gde je, ironično, pijaca Arizona ("Arizona Market"), koju su mirovne snage osnovale posle rata sa ciljem da podstaknu trgovinu između Srba, Hrvata i Muslimana, prerasla u "pet kvadratnih milja zlokobne, crne fasade, gde se žene iz bivšeg Sovjetskog Saveza i drugih zemalja Istočne Evrope prodaju onome ko ponudi najviše." Pijaca se nalazi blizu gradova Brčko i Tuzla, koji se diče "jednom od najvećih koncentracija međunarodnih policijskih snaga poslatih da uspostave red i zakon u Bosni, jednom od najvećih američkih vojnih baza i jednim od najvećih humanitarnih paketa Ujedinjenih nacija u posleratnim godinama."

Bezakonje, korupcija i društvena dezorganizacija imaju ozbiljan uticaj na porast trgovine ljudima i u ratom zahvaćenim područjima. Negativni uticaj rata na funkcionisanje krivičnog sistema i odsustvo vladavine zakona generalno je ubrzao porast kriminala, a posebno porast nasilja i organizovanog kriminala. Ovo je dalje vodilo i u uključenost pripadnika krivičnog aparata u različite oblike organizovanog kriminala, pri čemu su policajci-muškarci bili ili direktno uključeni u trgovinu ženama ili zatvarali oči pred njom. Važan faktor u tom pogledu je visok nivo predrasuda kod pripadnika krivičnog sistema o ženama žrtvama trgovine u cilju seksualne eksploatacije; oni ih često tretiraju pre kao prekršiteljke nego kao žrtve.

U Srbiji, međunarodna izolacija za vreme režima bivšeg predsednika Miloševića uključivala je prekid veza sa Interpolom, drugim međunarodnim organizacijama i policijskim

snagama drugih zemalja. To je doprinelo porastu trgovine ljudima. Međutim, veze između trafikera “izdizale su se iznad uobičajenih granica etničke mržnje na Balkanu. Kriminalci Srbi, Crnogorci i Albanci blisko su saradivali u transportu žrtava i podeli profita.” Nakon rata, mafija je svoju ratnu infrastrukturu lako preorijentisala na posleratni kriminal i bila je u stanju da prokrijumčari veliki broj ilegalnih imigranata u zemlju.

Važan faktor koji olakšava trgovinu ženama u cilju seksualne eksploatacije jeste razvoj organizovanog kriminala, koji je pod značajnim uticajem globalizacije. Sadejstvo ova dva snažna uticaja omogućilo je razvoj seks-industrije, koja se “bazira i održava na preovladavanju nejednakih društvenih i kulturoloških definicija roda i odnosa moći.” Imigracioni zakoni i politike zemalja destinacije, uključujući i politiku vezanu za rad migrantskih radnika, migracije i prostituciju, kao i korupcija službenika u zemljama porekla, tranzitnim i zemljama destinacije, dalje doprinose razvoju trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije tako što organizovani kriminal čine mogućim. Kako je primetila Marian Wijers, poznata holandska aktivistkinja protiv trgovine ljudima:

“Dok na jednoj strani broj žena koje traže zaposlenje u inostranstvu raste, na drugoj strani, mnoge zemlje destinacije, a posebno zemlje Evropske unije, uvele su restriktivniju imigracionu politiku, čime su dalje umanjile mogućnosti legalne migracije čak i onda kada postoji potražnja za radom u neformalnom sektoru. Rezultat je povećavanje raskoraka između zvanične politike u zemljama destinacije i svakodnevnih prakse. Upravo tu organizovani kriminal nalazi svoje mesto, popunjavajući prazninu koju je ostavila zvanična politika.”

Balkan, sa velikim prisustvom međunarodne administracije, međunarodnih organizacija, policije i vojnih snaga, pratećom konfuzijom u nadležnosti, korupcijom i neefikasnim krivičnopravnim sistemom opterećenim predrasudama, kao i s obzirom na blizinu postkomunističkim zemaljama sa velikom ponudom očajnih žena, idealna je destinacija za trafikere koji teže da izbegnu rizik i nepotrebne troškove. Štaviše, ženama iz drugih istočnoevropskih zemalja obično nije potrebna viza za ulazak u zemlje bivše Jugoslavije, što posao trafikera čini još lakšim. U namamljivanju žena, organizovani kriminal se obilato oslanja na mitove o zemljama Zapada, koji su prisutni kod žena u postkomunističkim zemaljama. Iako su neke žene svesne da će ostati na Balkanu, “znajući da je to region u kome boravi veliki broj dobro plaćenih, usamljenih muškaraca iz vojnih jedinica, međunarodnih organizacija koje pružaju pomoć, Ujedinjenih nacija i privatnih vojnih firmi”, mnoge u stvari očekuju da će stići na Zapad. Tako se lažna obećanja o visokoj zaradi i lagodnom životu na Zapadu koriste kao osnovna motivacija posredstvom koje se žene namamljuju u seks-industriju na Balkanu.

Re-tradicionalizacija kulturoloških predstava o seksualnosti dalje osnažuje društveno-ekonomske i političke faktore povezane sa tranzicijom između komunizma i globalizacije, kao faktore koji doprinose prostituciji, migraciji i trgovini ženama u cilju seksualne eksploatacije. ¹To znači da mediji u postkomunističkim društvima rekonstruišu tradicionalnu suprotnost između seksualnih potreba muškaraca i žena kao pasivnih seksualnih objekata i svojine muškaraca, što se dalje koristi za opravdavanje nasilja i okrivljavanje žrtve. Prezentovanje seksualnosti se pomerilo od predstava žena i muškaraca kao aseksualnih ili delimično seksualnih bića (u komunizmu) do predstava hegemonističke muškosti i potčinjene ženskosti udružene sa tradicionalnim kontrastom između (neobuzdljivih) seksualnih potreba muškaraca, i žena kao pasivnih seksualnih objekata. Na taj diskurs u velikoj je meri uticala

imitacija zapadnjačkih predstava o seksualnosti. Kao što ističe Messerschmidt, u zapadnim industrijalizovanim društvima “hegemonistička muškost je danas predstavljena kroz navodni neukrotiv i neutoljv seksualni apetit prema ženama, što rezultira ‘prirodnom’ vezanošću prinude za ‘mušku’ seksualnost”. Prema tome, ova vrsta normativne heteroseksualnosti bazirana je na odnosima moći i, posledično, ona definiše muškost “kroz razlikovanje od, i želju prema ženama. Zbog toga, normativna heteroseksualnost nije samo glavno strukturalno oruđe za razumevanje roda, već takođe i za razumevanje muškosti i zločina koje čine muškarci.” Connell uz to pojašnjava da se u savremenom svetu stereotipne rodne predstave “smišljeno prave atraktivnim iz marketinških potreba”. Ove nove predstave o seksualnosti utiču na ranjivost žena za trgovinu ljudima u cilju seksualne eksploatacije time što proširuju raskol između kulturoloških očekivanja i mogućnosti da se ona dostignu (na primer, lepa žena/seksualni objekat kao ideal, na jednoj strani, i skupi kozmetički preparati, odeća itd., na drugoj). U isto vreme, ove predstave služe za pothranjivanje mita da je raditi u seks-industriji veoma atraktivno (npr. “sindrom zgodne žene”). Kulturološke predstave o ženama kao seksualnim objektima postale su snažni doprinoseći faktori neutralizacije i ulepšavanja tamne strane trgovine ženama i prostitucije u inostranstvu. Ali, nove rodne predstave u medijima postkomunističkih zemalja deo su daleko širih kulturnih tendencija povezanih sa naglom liberalizacijom trgovine i ekonomske aktivnosti širom sveta, naročito sa “tržišnim liberalizmom”, kao “reorganizacijom ekonomskog i političkog života oko suvereniteta građana kao potrošača.” Ove kulturne tendencije uključuju kolonizaciju ili komodifikaciju seksualnosti, koja sada igra sve veću ulogu u kulturi tržišnih društava širom sveta.

Umesto zaključka:

Promene politike između zahteva, potreba i ograničenja

Na međunarodnim forumima održanim poslednjih nekoliko godina, međunarodne organizacije su često upućivale na problem trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije dovodeći ga u vezu sa promenama komunističkih režima u Istočnoj i Centralnoj Evropi. Te promene su vodile i promenama u nacionalnim zakonodavstvima i politici. Međutim, implementacija zakona i politike, kako na evropskom tako i na nivou UN, retko je zasnovana na ozbiljnom istraživanju problema trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije, a kamoli na izučavanju njene povezanosti sa strukturalnim nasiljem. Kao posledica toga, međunarodna zajednica je često postavljala nerealne zahteve pred siromašne i ratom zahvaćene zemlje Balkana, kojima je na teret stavljeno da predstavljaju mostove ilegalnih migracija u Zapadnu Evropu. Previđa se činjenica da je reč o zemljama bez sopstvenih resursa i snage, ili da čak njima upravlja međunarodna zajednica, kao što je slučaj sa Bosnom i Kosovom. Povrh toga, hipokrizija i imperialistički pristupi problemu trgovine često su prisutni kako u zapadnoj imigracionoj politici, tako i u pogledu zahteva međunarodne zajednice za promenama zakonodavstva i politike u vezi sa trgovinom ljudima uopšte, a naročito na Balkanu. Na primer, pritisak međunarodne zajednice na postkomunističke zemlje da preduzmu odlučne (uglavnom represivne) mere je u očiglednoj kontradikciji sa globalnim procesima koji proizvode strukturalno nasilje na svetskom nivou, ne ostavljajući mesta ni za odgovarajuću zaštitu žrtava, a kamoli prevenciju nasilja. Pored toga, požurivanje na promene u postkomunističkim

zemljama je u očiglednoj kontradikciji sa prilično sporim, nekonzistentnim i parcijalnim promenama koje su preduzele same zemlje Evropske unije, uglavnom uzimajući u obzir samo interese gonjenja a ignorišući ili minimizirajući potrebe žrtava. Politike koje zanemaruju globalne uzroke nasilja prema ženama posebno su vidljive u domenu tretiranja problema trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije. Čak se i feminizam zloupotrebljava za kreiranje fragmentarnih predstava i rešenja, čime se problem nasilja nad ženama ograničava na interpersonalni nivo odnosa muškarac-žena. To je ono što britanska feministička naučnica Peggy Watson naziva “vrsta američkog državnog feminizma za inostranstvo”. Rezultati svega toga očituju se u kratkoročnim programima reintegracije i repatrijacije, uglavnom baziranim na spremnosti žrtve da sarađuje sa organima krivičnog gonjenja bez nuđenja obuhvatne zaštite, kao i ravnodušnom deportovanju i reviktimizaciji trafikovanih žena.

Hladnoratovske ideološke, pravne, ekonomske i političke konstrukcije “čiste Evrope” nasuprot demonskim Drugima, sada je transformisan u “diskurs o nedostatku demokratskih atributa kod država Istočne Evrope i sumnji u njihovu sposobnost da se transformišu u ‘građansko društvo.’” Tako se migranti predstavljaju kao kulturni, etnički i religiozni Drugi, a odgovornost za ilegalnu migraciju i trgovinu ženama prebacuje na istočnoevropske zemlje porekla. To je jasno iskazano odredbom o sankcijama Ministarstva inostranih poslova SAD protiv vlada 23 zemlje sa “crne liste” zemalja koje nisu uložile dovoljno napora da postupaju na način koji bi bio u skladu sa legislativom SAD. Ovo se svodi na čistu egzibiciju imperijalizma i neokolonijalizma, naročito kada se sagleda u svetlu značajnih pokušaja učinjenih od strane vlada balkanskih zemalja u pogledu suzbijanja trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije. Na ovaj način, čini se da lideri globalnog kapitalizma i militarizma prikrivaju svoju vlastitu (strukturnu) odgovornost za trgovinu ženama ogromnih razmera.

Ova hipokrizija naročito je očigledna na Balkanu. Optužbama na račun Balkana uvek se preuveličava bezakonje i korupcija lokalne policije, dok se prećutkuje uloga međunarodne zajednice u stvaranju kako potražnje, tako i administrativnog haosa u ovom delu sveta. Činjenica da je u Bosni i na Kosovu zakonodavna i izvršna vlast praktično pod kontrolom međunarodne zajednice, te da nijedan zakon ne može biti donet niti primenjen bez saglasnosti ili supervizije međunarodne uprave i policije, uglavnom se ignoriše. Slično, korupcija međunarodne policije koja direktno ohrabruje trgovinu ženama u cilju seksualne eksploatacije tako što bilo koristi seksualne usluge trafikovanih žena, uzima profit od trgovine ženama, ili što opstruira anti-trafiking akcije lokalne policije, takođe se ignoriše. Tako, činjenica da se velika količina novca poreskih obveznika zemalja Zapada troši na seks-industriju na Balkanu, obično se krije od očiju (Zapadne) javnosti. Ili, na drugi način rečeno, velika suma novca kojom se plaća međunarodno prisustvo uništila je infrastrukturu i vladavinu zakona na Balkanu i završila u džepovima članova najsvirepije mafije na svetu.

Ova kritička ocena odnosa međunarodne politike prema problemu trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije nema za cilj da oslobodi odgovornosti zemlje Balkana ili lokalne muškarce. To je pre pokušaj da se problem trgovine ženama u savremenom svetu sagleda na celovit način. Kao što je dobro primetila feministička naučnica Cynthia Enloe, “treba širom da otvorimo oči da bismo potpuno razumeli militarizovanu prostituciju”, uključujući razne lokalne muškarce i strance na listu onih čije aktivnosti mogu da doprinesu uspostavljanju i održavanju prostitucije oko vojnih baza i drugih mesta sa velikim prisustvom vojske i policije. Pored toga, kako primećuje Santos, “u militarizovanoj prostituciji može se videti

ojačana integracija klasizma, rasizma, seksizma i imperijalizma.” Uz to, “kuda god u svetu da ide militarizam, tamo ide i prostitucija”. Da bi se smanjilo nasilje nad ženama, promene su neophodne na svim nivoima društva: u društvenim uslovima, patrijarhalnim rodnim ulogama, stereotipima o imigrantima, kao i u ekonomskim i pravnim institucijama, na nacionalnom i međunarodnom nivou.

Strukturalno nasilje doprinosi rodnom interpersonalnom nasilju kako uzrokujući ga, tako i onemogućavajući društvo i žrtve da mu se efikasno suprotstave. Ne iznenađuje, dakle, to što je uprkos pozitivnim političkim promenama i naporima koje čine građansko društvo i pokreti žena, mali broj suštinskih pravnih i institucionalnih reformi bio direktno usmeren na problem nasilja nad ženama u postkomunističkim zemljama. Značajna prepreka, čak i u razvijenijim postkomunističkim zemljama, jeste vidan nedostatak materijalnih rasursa. Ekspanzija neoliberalnog kapitalizma, produblivanje jaza između siromašnih i bogatih zemalja i zavisnost postkomunističkih zemalja u razvojnom procesu, ne pruža previše izgleda za jaku državu socijalnog blagostanja u bliskoj budućnosti. Cena ekonomskih promena veoma je visoka, naročito u siromašnijim i ratom isprljenim zemljama.

Dramatičan pad životnog standarda i rast nesigurnosti, sveopšta promenljivost, nestabilnost i ratna viktimizacija vodili su neprekidnoj trgovini ženama u cilju seksualne eksploatacije tokom poslednje decenije. Pored toga, strah Evropske unije od ilegalnih migracija i nevoljnost međunarodne zajednice da se više bavi uzrocima nego posledicama trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije, čine dolaženje do rešenja izuzetno teškim. Oba ta faktora važni su razlozi zbog kojih čak i one promene koje su postignute na Balkanu nisu dale očekivane rezultate u pogledu pojačane bezbednosti za žene žrtve trgovine ljudima. Pozajmljujući reči čuvene američke sociološkinje Susan Cunningham, “ako strukturalna dinamika društva nastavi da proizvodi nasilje, anti-nasilne politike i programi osuđeni su na neuspeh.” Isto se može primeniti i u objašnjenju uzroka neuspeha većine programa protiv trgovine ljudima do sada, a posebno onih na Balkanu i drugim postkonfliktnim društvima. To objašnjava neuspeh većine dosadašnjih anti-trafiking programa uopšte. Samo tako što ćemo kritički upućivati na strukturalno nasilje i iskorenjivati ga, možemo na pravi način pristupiti i akutnom problemu trgovine ženama u cilju seksualne eksploatacije na Balkanu i drugim postkonfliktnim društvima.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.541
341.322-055.2

RATNI zločin silovanja : čitanka/reader /
[uredile/i Staša Zajović i Miloš Urošević]. –
Beograd : Žene u crnom, 2013 (Novi Sad :
Artprint). – 168 str. : tabele ; 30 cm. –
(Feministička čitanka)

Tiraž 200. – Str. 5-6: Uvod / Staša Zajović,
Miloš Urošević. – Napomene i bibliografske
reference uz tekst.

ISBN 978-86-85451-55-3

a) Рат – Сексуално насиље b) Силовање
COBISS.SR-ID 197344524